

Обществено

ВЪЗПИТАНИЕ

брой 1/2023 г.

ВИРУСЪТ
„Читалище“

Хората, които
променят България

STEM
обучението –
ще замени ли
стандартния метод
на учене?

СТРИЖА
за нашите деца

ОНЛАЙН ИЗДАНИЕ ISSN 2738-8778
ПЕЧАТНО ИЗДАНИЕ ISSN 0204-8515

ОРГАН НА ЦЕНТРАЛНАТА КОМИСИЯ ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ
ПРОЯВИ НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ КЪМ МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

Главен редактор
Доц. д-р Нина Белова

Редакционна колегия
Петя Петрова – Секретар на ЦКБПМН
проф. Йоана Янкулова, д. пс. н.
проф. Георги Петров, д. п. н.

Коректор
Иван Гуляшки

Техническо изпълнение
Габриел Генов

Адрес на редакцията:
София 1000,
бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 9, ет. 4
тел.: 02/981 11 33

Хонорари се изплащат на
бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 9, ет.4
ЦКБПМН

ОБЩЕСТВЕНО ВЪЗПИТАНИЕ

ОРГАН НА ЦЕНТРАЛНАТА КОМИСИЯ
ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ
НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ
КЪМ МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

СЪДЪРЖАНИЕ

С грижа за нашите деца

Петя Петрова – секретар на ЦКБППМН 6

Добре дошли в училище

Интервю на доц. д-р. Нина Белова със Симеон Ангелов 8

Национално съвещание на МКБППМН

Петя Петрова – секретар на ЦКБППМН 14

Решения на МК за налагане на мерките по ЗБППМН

Д-р Памела Бучкова 16

Когнитивни промени през детските и юношеските години (според идеите на Ж. Пиаже и Л. Виготски)

Проф. д. пс. н. Йоана Янкулова 31

Професионално ориентиране – възможност за превенция на девиянтно поведение в юношеска възраст

Д-р Елена Димитрова 39

Интегриране, не приобщаване

(За пунктуацията в едно професионално търсене)

Димитър Ганчев 47

Консултативна работа с деца с един родител

Ива Иванова 52

Хората, които променят България	
По едноименната книга на Даниел Пенев	62
Ще замени ли STEM обучението стандартния метод на учене	
Проф. Найген Шиваров	68
Вирусът „Читалище“	
Лиляна Георгиева	75
Дигитална платформа за превенция на рисковото поведение	
Ана Абрашева.....	88
20 години „Ваканция, здравей! Да играем безопасно!“	
Ана Абрашева.....	95
Да проговорим с езика на нашите деца, или как го правим в Бургас	
Десислава Василева	97
Размисли за бъдещето на България	
Георги Петров	100

С ГРИЖА ЗА НАШИТЕ ДЕЦА

*Петя Петрова – главен секретар
на Централната комисия за БППМН*

Уважаеми читатели, колеги и съмишленици,
Предоставям на вниманието Ви поредното издание на списание „Обществено възпитание“! Надявам се и този път да предизвикаме вниманието и да засилим интереса Ви към дейността на системата за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, да представим различни гледни точки на специалисти, ангажирани с работата с деца, по актуални за съвременното общество проблеми. Постарахме се да Ви запознаем с позитивния опит от сътрудничеството ни с партньорски институции и организации с ясен фокус към грижата и закрилата на децата. Затова и мотото на изданието ни е: „С грижа за нашите деца“.

Работата с деца, освен огромна отговорност, изисква и себеподдаденост, любов и висок професионализъм. И през настоящата година водещи приоритети в работата на Централната и на местните комисии за борба срещу противообществените прояви са комплексната подкрепа за децата и техните семейства, както и защитата на правата и висшите интереси на децата в семейна, образователна и социална среда.

В така сложното и динамично време, в което живеем, подрастващите са изложени на много рискови фактори, които влияят върху здравословното и психологическото им развитие. Именно поради това превантивната работа на местните комисии, съвместно с училищните институции, е изключително важна и необходима. Темите, с които ангажираме вниманието на малолетните и непълнолетните ученици, са разнообразни и съобразени с възрастта на аудиторията. Те включват

лекции и беседи за вербалната и физическата агресия, за домашното насилие, за употребата на психоактивни вещества, за трафика на хора, за толерантността, за приятелството. Стремим се да подпомогнем формирането у децата на емоционална отзивчивост и адаптивност, социално приемливи норми на поведение, богата ценностна система, комуникативност и умения за справяне с гнева и агресията.

В системата ни работят висококвалифицирани специалисти – психолози, педагогически съветници, учители, юристи, които са ангажирани с работата по детското развитие и възпитание. Работим усилено с децата, извършители на противообществени прояви, децата в риск от отпадане от образователната система и непълнолетни, нежелаещи да продължат образованието си. От изключително значение за превенцията и недопускането на нарушенията в нормите на поведение при подрастващите е ангажирането на свободното им време в извънучилищни дейности – спорт, танци, клубове по интереси и други. Не на последно място по важност и значимост е родителската подкрепа и заинтересованост, която е необходима за всяко дете.

Системата за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните е стабилен и актуален модел за превенция на асоциалните прояви на децата, както и за тяхното възпитание.

ДОБРЕ ДОШЛИ В УЧИЛИЩЕ

Интервю на доц. д-р. Нина Белова със Симеон Ангелов, зам-директор учебна дейност в начален етап на 119 СУ „Академик М. Арнаудов“ – София

Господин Ангелов, Вашето училище се ползва с много добро име и има дълга и интересна история. Истинско удоволствие за децата, родителите и педагозите е да посрещнат новата учебна година в чудесната обстановка, която предлага училището. Бихте ли ни разказали за Вашата дейност и за бъдещите Ви планове?

Училището има над 60-годишна история, която е пример за иновативен подход и смело експериментиране. Нашата цел е да подпомогнем изявата и развитието на детските способности съобразно индивидуалните възможности на всеки ученик.

Като пример в това отношение може да се посочи прилагането на Сендовата система през 80-те години. Тази традиция продължава и днес. От 2010 г. в училището има STEM кабинети по химия, биология, физика и география. От тази година има такива кабинети и по български, математика и история.

Ние работим по програмата едно към едно. Всеки ученик има хромбук, качени

са електронни учебници. Електронното обучение е заложено за учениците от горния курс. Децата от 3. и 4. клас изучават компютърно моделиране. Както виждате, стараем се да осигурим на нашите ученици практически насочено образование, изцяло съобразено със съвременните изисквания. Даваме си сметка, разбира се, за риска, свързан с общуването по интернет. Ограничили сме достъпа до вредни сайтове, за да предпазим децата от негативни влияния.

Като добра практика бих посочил профилирането на обучението след 8. клас. В нашето училище има паралелки с хуманитарна насоченост, с насоченост към природните науки, към чуждите езици и към икономическото развитие. Нашите ученици се представят много добре на кандидатстудентските изпити дори без частни уроци.

В училището има много добри условия за занимания с музика и изобразително изкуство. Стремим се не само да запознаваме децата с различни произведения на изкуството, но и да стимулираме техни изяви в тези области, за да развиваме творческия им потенциал. За целта разполагаме с добре оборудвани кабинети по музика и изобразително изкуство. Там са осигурени възможности децата да свирят на различни инструменти, да пеят, да рисуват, да експериментират с различни материали.

Разполагаме също с чудесна библиотека, която освен книги предлага възможности за запознаване с авторите, провеждане на литературни четения и обсъждане на произведенията.

Специално внимание обръщаме на спорта. В нашето училище най-добре са застъпени тренировките по футбол, баскетбол, волейбол, шахмат, бойни изкуства и тенис на маса. Освен физическо укрепване целта на тези занимания е развиването на умения за екипност и толерантност у децата, а също и на състезателен дух.

На тази цел са посветени различни занимания, които имат образователен и едновременно с това развлекателен характер. Организирахме например отборна игра, в която участват деца и родители с цел да напълнят кошница за пикник пестеливо, като проявят находчивост. Децата разбраха смисъла на понятията „приход“ и „разход“, научиха как могат да пестят пари, които да поставят в изработени от тях портфейли. Финансовата грамотност ще им помогне в бъдеще успешно да управляват

свои и чужди финанси.

Организирахме срещи със специалисти от различни области – ветеринарен лекар, етнограф и др., за да се запознаят децата с различни аспекти на тези професии.

Стараяме се наред с учебната работа да осигурим на децата приятни емоции и весели празници, като организираме коледни работилници и базари, благотворителни инициативи, екскурзии и др. В подходяща, често игрова форма, на децата се разяснява как да се държат в обществото и как да се обличат.

Има ли противообществени прояви сред Вашите ученици и как се справяте с тях?

Стараяме се да не допускаме такива прояви или поне да ги ограничаваме до минимум. Мисля, че в това отношение успяваме, понеже акцентираме главно върху превенцията. В училището има психолог и двама педагогически съветници, които провеждат системно и целенасочено превантивна работа с децата. Едновременно с това цялата учителска колегия е ангажирана с възпитанието на учениците в дух на уважение към личността на другите и към изграждане на умения за асертивно поведение, а също и на адекватна самооценка.

Убеден съм, че високата квалификация на учителите и добрите условия в учи-

лицето са предпоставка децата да прекарват времето тук пълноценно. Това води до ограничаване на агресията и до недопускане на прояви на вандализъм и освен това има превантивна роля по отношение на редица форми на социална патология – злоупотреба с алкохол, наркомания и др.

Господин Ангелов, има ли във Вашето училище деца със специални образователни потребности, как се адаптират те към средата и как се отнасят другите деца към тях?

При нас има дванадесет деца със специални образователни потребности. На всяко от тях е осигурен екип за подкрепа, който включва психолог и ресурсен учител. За всяко от тези деца се предвижда индивидуална програма за обучение, която съответства на възможностите му. Стараем се да научим другите ученици да проявяват емпатия към такива деца не само в училището, но и на детските площадки, на улиците, в магазините. Искаме нашите деца да приемат различията между хората и да уважават човешката личност. Възпитанието в дух на толерантност има траен ефект само ако започне в детска възраст като резултат от ранна и компетентно провеждана превантивна работа.

В заключение бих казал, че общата атмосфера в училището предразполага към труд, творчество и положителни емоции. Ежедневно полагаме усилия училището да бъде желано място за всяко дете.

---

*Снимките са предоставени от ръководството на 119 СУ

НАЦИОНАЛНО СЪВЕЩАНИЕ НА МКБППМН

Петя Петрова – главен секретар на ЦКБППМН

След четиригодишно прекъсване между 5 и 11 юни 2023 г. в Ахелой се проведе Национално съвещание – семинар, организирано от Централната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. В събитието взеха участие близо 250

представители на местни комисии от цялата страна – председатели и секретари на МКБППМН, както и обществени възпитатели. Този силен интерес бе провокиран не само от четиригодишната пауза, резултат от ковид кризата, но и от желанието на новия секретар на Централната комисия за БППМН, г-жа

Петя Петрова, за прилагане на нов, интегративен подход на взаимодействие между участниците.

Националното съвещание откри г-жа Петя Петрова, която освен лектор беше и модератор на по-голямата част от представените теми. Специални гости и лектори на събитието бяха директорите на възпитателните училища интернати и на социално-педагогическия интернат в страната, които запознаха участниците с постиженията и трудностите, които срещат в социално-педагогическата работа с децата в специализираните учебни заведения. Към настоящия момент във ВУИ „Ангел Узунов“, гр. Ракитово, са настанени 63 малолетни и непълнолетни момчета, във ВУИ „Христо Ботев“, с. Подем, са настанени 11 малолетни и непълнолетни момичета. В СПИ „Христо Ботев“, с. Варненци, са настанени 20 момчета до седми клас. През 2023 г. се отбелязва и 70-годишнина от създаването на ВУИ „Ангел Узунов“, гр. Ракитово, чествана с тържество в училището на 1 ноември

2023 година.

Интерактивният характер на семинара подпомогна участниците в обмяната на мнения, идеи за постигане на по-задълбочено познание и разбиране на успешното взаимодействие с подрастващите. Новост в програмата беше и проведената супервизия по казуси от г-жа Мария Михайлова – клиничен психолог и психотерапевт.

Секретарят на ЦКБППМН предостави възможност на избрани МКБППМН да представят свои добри практики от превантивните и социалните дейности на местните комисии с цел обмяна на опит, на нови идеи и инициативи в работата на местните структури. Изявилите се участници с презентации са: Общинската комисия за БППМН при община Варна, местните комисии за БППМН в община Хасково, община Смолян и Столична община – район „Сердика“.

РЕШЕНИЯ НА МК ЗА НАЛАГАНЕ НА МЕРКИТЕ ПО ЗБППМН

Д-р. Памела Бучкова

Въведение

Въпреки многобройните несъвършенства и належащата нужда от осъвременяване на правната уредба в закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН)¹, той остава единственият нормативен акт отразяващ държавната политика в тази област. Негова основна цел е преодоляването на отклоненията в поведението на малолетните и непълнолетните, предотвратяването на бъдещи нарушения от тяхна страна и интеграция в обществото. За постигане на тази цел е създаден съответният юридически механизъм – определени са органите, които изпълняват дейностите по предотвратяването и борбата срещу противо-

обществените прояви на малолетните и непълнолетните и е разгърната система от мерки по предотвратяването и борбата срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Уредени са и производствата по налагането им.

Мерките по ЗБППМН, които се налагат с решения на местните комисии, се определят от някои автори като принудителни, от други като санкционни, от трети – като мерки за обществено въздействие, а от четвърти – като специални възпитателни мерки. Без да навлизаме в дълбочина относно съдържанието на понятието „мерки“, в разглеждания контекст можем да се съгласим, че всички мерки, които се прилагат по ЗБППМН, съдържат в малка

или по-голяма степен елемент на принуда². Това е от значение за осъзнаване на отговорната роля на местните комисии и на обстоятелството, че действат в много по-голяма степен като държавен орган, отколкото като обществен такъв. От своя страна, решенията на местните комисии, с които се налагат мерките имат специфична юридическа същност. Нейното изясняване е важно както за решаващите състави по възпитателните дела, така и за съдебния контрол върху техните решения и неговия обхват. Юридическият характер на решенията на местните комисии, с които се налагат мерките по ЗБППМН, е дискутиран в теорията³, но не е еднозначно изяснен, а в съдебната практика също няма единно становище. Непостижимо е и за настоящия анализ да разгледа в пълнота този въпрос.

Правна същност на решенията на местните комисии за налагане на възпитателни мерки по ЗБППМН

Решенията на местните комисии за налагане на възпитателни мерки по ЗБППМН имат особена юридическа същност – от формална страна съдържат белезите на индивидуалните административни актове по смисъла на чл. 21, ал. 1 от Административнопроцесуалния кодекс (АПК), а съдържанието им разкрива множество сходства с правораздавателните актове на несъдебен/ административен орган. Не може да не бъде отчетена и приликата им с присъдите, постановявани от първоинстанционните съдилища по наказателни

дела. Решенията на комисията подлежат на съдебен контрол, като съдебната проверка включва преценката, спазени ли са изискванията на закона към съдържанието на тези актове и правилни ли са те като краен резултат.

Споделеното в настоящия анализ се отнася само до решенията на местните комисии, с които се налагат възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1, т. 1–10 и т. 12 от ЗБППМН и мерките по чл. 15, ал. 1, т. 1–3 от закона⁴. Правораздавателната същност на решенията на районния съд, с които се налагат мерките по чл. 13, ал. 1, т. 11 и т. 13, е ясна.

В съдебната практика намират отражение различни възгледи относно правната природа на решенията на местните комисии за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (МК за БППМН) за налагане на възпитателни мерки. Така например, по повод подадена жалба срещу решение за налагане на възпитателната мярка „предупреждение“ Административен съд София – град в свое Определение № 3660 от 9.05.2022 г. по адм. д. № 3889/2022 г. е посочил, че възпитателната мярка „предупреждение“ не създава права и задължения за адресата си, нито засяга негови права, свободи или интереси, поради което решението на МК за БППМН няма характер на индивидуален административен акт по чл. 21 от АПК и не подлежи на оспорване. Според съда, в подкрепа на този извод е и изрично предвиденото с чл. 23 ЗБППМН оспорване на решение, с което се налагат възпитателни

мерки по чл. 13, ал. 1, т. 3–10 и 12, като законодателят не е предвидил оспорване пред съд на решението за налагане на възпитателната мярка по чл. 13, ал. 1, т. 1 ЗБППМН. Това определение на Административния съд е оспорено с частна жалба до Върховния административен съд, който го е потвърдил⁵, но с други мотиви. ВАС приема за правилна и обоснована направената от административния съд преценка за недопустимост на предявеното оспорване по причина, че решението на МК за БППМН не съставлява индивидуален административен акт по смисъла на чл. 21 АПК, подлежащ на съдебен контрол за законосъобразност. Според ВАС неправилно обаче съдът е приел, че това решение не засяга адресата си по никакъв начин, като цитираните от първоинстанционния съд разпоредби, приложими към казуса, дават основание да се направи извод, че решението по чл. 13, ал. 1, т. 1 ЗБППМН на МК за БППМН за налагане на възпитателна мярка „предупреждение“ е изключено от съдебен контрол пред административния съд. Според ВАС по своята правна същност то не съставлява административен акт, а по-скоро разкрива белезите на правораздавателен акт, издаден от несъдебен орган. Дейността по налагането на възпитателна мярка по ЗБППМН, която е алтернативна на наказанието мярка за възпитателно въздействие спрямо малолетен или непълнолетен, не е административна дейност по естеството си. Според ВАС по тези съображения контролът за законосъобразност на тази ка-

тегория актове по принцип е предоставен на общите съдилища. С тези мотиви обжалваното определение на Административния съд е оставено в сила, но жалбата, по която е било образувано съдебното производство, е изпратена в Софийския районен съд по подсъдност. На свой ред с Определение от 08.08.2022 г. по н.ч.д. № 9952/2022 г. СРС, НО, 136 състав съд е оставил жалбата без разглеждане като недопустима и е прекратил производството по делото, като е намерил, че съгласно ЗБППМН решенията, с които се налага възпитателна мярка „предупреждение“, са изключени от съдебен контрол по силата на чл. 23 от закона. Срещу определението на СРС е подадена въззивна жалба, по която е образувано в. ч. н. д. № 4365/2022 г. на Софийски градски съд. С постановеното по това дело Решение № 754 от 24.11.2022 г. съдът е приел, че решението по чл. 13, ал. 1, т. 1 ЗБППМН на МК за БППМН за налагане на възпитателна мярка „предупреждение“ е индивидуален административен акт. Според решаващия съдебен състав това е така „с оглед записаното в Решение № 11 от 4.10.2016 г. по к. д. № 7 от 2016 на КС, че дори прокурорът при осъществяване на правомощията си по чл. 37 от ЗБППМН действа като административен орган. Имайки предвид, че в решението на МК за БППМН се съдържат всички признаци на индивидуален административен акт, то засегнатите лица имат открит път за съдебна защита по общите правила на раздел I „Оспорване на индивидуални административни актове“ на

АПК, освен ако обжалването е изрично изключено.“ В заключение, Софийски градски съд е потвърдил определението на Софийски районен съд, като е приел за правилни изводите му, че на обжалване пред районен съд подлежат само решенията на МК за БППМН, с които са наложени възпитателни мерки по чл. 13, ал. 1, т. 3–10 и т. 12 от ЗБППМН.

Посоченият по-горе пример откроява два проблема:

Първият е свързан с правото на оспорване на решенията на МК за БППМН, с които се налагат възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1, т. 1 и т. 2 и чл. 15, ал. 1, т. 1 от ЗБППМН. По този проблем съдебната практика трайно възприема, че чл. 23 от ЗБППМН изключва възможността за оспорване по съдебен ред решенията на МК за БППМН, с които са наложени възпитателни мерки по чл. 13, ал. 1, т. 1 и т. 2 от ЗБППМН. На основание чл. 15, ал. 5 могат да се приемат като изключени от възможността за оспорване по съдебен ред и решенията, с които са наложени мерките по чл. 15, ал. 1, т. 1. Това схващане се опира изцяло на законодателната воля и правото ѝ да изключи от съдебен контрол някои административни актове „поради особеното си съдържание и предмет“⁶⁶.

Без да се обсъждат съображенията на законодателя да възприеме този подход, може да се отбележи, че в хипотезата на чл. 13, ал. 2 от ЗБППМН, когато с решението са наложени повече от една от възпитателните мерки по ал. 1, т. 1–10 и 12 и една от тях е мярката по т. 1 или т. 2, на практика решението ще

подлежи на обжалване само частично – по отношение на онази мярка, чието налагане не е изключено от съдебния контрол. Такъв резултат е лишен от правна и житейска логика, доколкото съдът може да стигне до извода, че е допуснато съществено процесуално нарушение, опорочаващо изцяло производството по налагане на възпитателната мярка, вследствие от което решението на комисията в своята цялост се явява един незаконосъобразен акт. При това законодателно разрешение съдът ще следва да остави жалбата без разглеждане в частта, с която се оспорва наложената възпитателна мярка по чл. 13, ал. 1, т. 1 или т. 2 и да я разгледа в останалата ѝ част. Това би стабилизирирало наложената мярка по чл. 13, ал. 1, т. 1 или т. 2, което е неоправдано и в противоречие с основни принципи на правото – за законност, справедливост, истинност и други. Удачно е *de lege ferenda* законодателят да преосмисли своя подход и да включи сред обжалваемите актове и тези решения на МК за БППМН, с които се налагат възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1, т. 1 т. 2 от закона. Доводи в подкрепа на такова разрешение могат да се открият и в неблагоприятното засягане на правната сфера на малолетните и непълнолетните лица, което произтича от наложените мерки, макар това засягане да е с по-нисък интензитет в сравнение с правните последици от налагане на останалите възпитателни мерки, посочени в закона. Отделно, включване сред обжалваемите актове и на тези решения на МК за БППМН, с които се налагат

възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1, т. 1 т. 2 от закона, би мотивирало решаващите органи (засадащите състави) да прилагат закона според действително събраните доказателства по възпитателното дело и вътрешното си убеждение. Засадащите състави следва да налагат онези възпитателни мерки, които намират, че в конкретния случай биха се явили най-подходящи, а не да налагат най-леката възпитателна мярка, защото нейният стабилитет е гарантиран.

Съдебни актове, с които е разглеждана по същество жалбата и е отменено решение на МК за БППМН за налагане на възпитателна мярка „предупреждение“ съществуват, но са изолирана съдебна практика.⁷

Другият проблем е свързан с разбирането за правната същност на решенията на МК за БППМН за налагане на възпитателните мерки. Този въпрос е от значение както за практическата работа на съответните местни комисии по издаване на решенията за налагане на възпитателни мерки, така и за правораздаването от страна на съдилищата по повод допуснатите до съдебен контрол решения. В теорията и практика се поставя въпросът: *административен акт или правораздавателен акт на несъдебен орган е решението на МК за БППМН за налагане на възпитателни мерки?*

Административният акт е видово понятие и по отношение на него липсва легално определение. Съществуват множество теоретични конструкции, в които се държи сметка за няколко

основни белега на административните актове: те са юридически актове, в които се материализира едностранно властническо волеизявление на орган на държавно управление (административен или приравнен нему друг орган) за упражняване на негово законоустановено правомощие, издават се въз основа и в изпълнение на закона, с тях се установяват подзаконовни правни норми или се предизвикват правни последици за правните субекти. При необходимост волеизявлението на административния орган може да бъде приведено в изпълнение с помощта на държавната принуда. В закона се съдържа дефиницията на някои видове административни актове. Така например чл. 21, ал. 1 от АПК определя нормативно индивидуалния административен акт, като определението се явява „ключово“ за разбиране на същността на понятието за административен акт въобще и възпроизвежда традиционната концепция за това понятие. От съществено значение за определяне на един индивидуален административен акт като такъв е материализираното в него волеизявление на издаващия го административен орган пряко да поражда правна промяна в правната сфера на адресата на акта. Казано с други думи, в самото съдържание на издадения индивидуален административен акт се открива прилагането на правомощията на административния орган, посредством които той пряко създава права или задължения или засяга права, свободи или законни интереси на адресата на акта. Вследствие от мате-

риализираното в акта волеизявление на органа настъпва пряко правният ефект върху адресата на акта.

Изложеното дотук дава известно основание решенията на МК за БППНМ, с които се налагат възпитателни мерки по чл. 13, ал. 1, т. 3–10 и т. 12 от ЗБППНМ, да се възприемат от формална страна като подвид на индивидуалните административни актове. Това е оправдано, доколкото МК за БППНМ въпреки смесения си персонален състав, са част от административния апарат и са изпълнители на нормите на ЗБППНМ. Засадаващите състави по конкретните възпитателни дела са определени от закона като персонално и материално компетентните органи за налагане на мерките по чл. 13, ал. 1, т. 3–10 и т. 12 от ЗБППНМ. В своите решения тези състави материализират волеизявление за упражняване на правомощието си да наложат възпитателна мярка. Това свое правомощие те упражняват в условията на оперативна самостоятелност⁸, която е ограничена от повелите на чл. 21, ал. 1 от ЗБППНМ и от принципа за пропорционалност. От своя страна възпитателните мерки съгласно чл. 49а, т. 2 от ЗБППНМ са мерки за въздействие, поради което пряко рефлектират върху правната сфера на малолетния или непълнолетния, като го засягат неблагоприятно с различен интензитет. Той е задължен да понесе негативната реакция на държавата срещу неговото противоправно и/или противоречащо на морала и добрите нрави поведение, която се изразява в налагането на мерки с

възпитателно въздействие. В този смисъл възпитателните мерки приличат на принудителните административни мерки, които се прилагат именно с индивидуален административен акт.

Това обаче, което не позволява решенията на МК за БППНМ да бъдат напълно приравнени на индивидуалните административни актове, е тяхната функция. В производствата по разглеждане на възпитателни дела заседаващите състави на местните комисии действат по сезиране, като специализиран независим орган, който е натоварен с правомощието да наложи алтернативна на наказанието мярка на едно малолетно или непълнолетно лице за извършено от него деяние, което е общественоопасно и противоправно или противоречи на морала и добрите нрави. ЗБППНМ съдържа някои мерки с възстановителни елементи⁹, като задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности, и задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото. Но така или иначе по своята същност дейността по налагане на мярката има правораздавателна същност, а в някои случаи издаденото решение съдържа белезите на правоохранителен и санкционен акт¹⁰, който има функция твърде сходна с тази на наказателното постановление и присъдата. Аргументите за тази прилика са в няколко насоки:

От една страна, местните комисии по правило не действат по собствен почин, а трябва да бъдат сезирани. Това е

свързано с необходимостта да се осигури неутрално положение на правораздавателния орган, за да се отстрани опасността от предварителното му ангажиране по спора, и е известна гаранция, че той ще правораздава обективно и безпристрастно. За това свидетелства и уредбата в чл. 16 от ЗБППНМ, която задължава да бъде извършена проверка за наличието на достатъчно данни за извършено деяние. Възпитателно дело се образува само ако след приключването на проверката се установи наличието на достатъчно данни за извършено деяние и отсъствие на малозначителност на извършеното деяние.

От друга страна, местните комисии издават решение след протичане на едно състезателно по своя характер производство. Засадаващият състав (подобно на съда и на административнонаказващия орган) се произнася въз основа на закона, събраните доказателства и формираното у него вътрешно убеждение, при отчитане на всички релевантни обстоятелства по чл. 21, ал. 1 от закона. Важно е да се отбележи, че местните комисии не разполагат с правомощието да издирват доказателства за извършено противоправно деяние. Напротив, дори при изготвен доклад по чл. 16, ал. 4, т. 2 от закона, в прерогативите на решаващия състав е да прекрати възпитателното дело, когато установи, че не е извършена противообществена проява или че тя не е извършена от малолетния или от непълнолетния, или че извършеното деяние е явно незначително – чл. 21, ал. 1, т. 4. Следователно обективността и без-

пристрастността са водещи в дейността на комисията по водене на възпитателното дело.

Във функционално отношение решенията на МК за БППМН са израз на отрицателната реакция на държавата срещу противоправното поведение на малолетните и непълнолетните и целят чрез наложените мерки да се постигне преодоляване на нагласите за такова поведение. По отношение на родителите или на лицата, които ги заместват¹¹, решенията на МК за БППМН, с които се налагат мерките по чл. 15, ал. 1, т. 1–2 имат сходна функция и последици. Но ако мерките „предупреждение“ и „задължаване да посещават специално организирани беседи и консултации по въпросите на възпитанието“ имат по-скоро превъзпитателна цел, то глобата има и санкционни последици.

Изложеното дотук дава основание да се приеме, че решенията на местните комисии за налагане на възпитателни мерки имат свое собствено специфично правно битие и не е необходимо да бъдат причислявани към вече познати конкретни правни институти. По своята същност те се доближават най-много до правораздавателните актове. Последните са обща категория, която включва в себе си както актове на съдебни органи, така и актове на несъдебни органи. Всички те са предмет на уредба от съответните специални закони, поради което при преценката за тяхната законосъобразност се изхожда от специалните норми, които уреждат производството по тяхното издаване. Така е и с реше-

нията на МК за БППМН. Условието за тяхната законосъобразност се извличат от нормите на ЗБППМН, които съдържат процесуалните правила за образуване и протичане на производството и изискванията към съдържанието на решението. АПК, ЗАНН и НПК са неприложими, доколкото ЗБППМН не препраща към тях. В случай на празнота в уредбата по ЗБППМН някои норми могат да бъдат прилагани по аналогия.

Условия за законосъобразност на решенията на МК за БППМН

В ЗБППМН не се съдържа уредба на основанията за оспорване на подлежащите на съдебен контрол решения на местните комисии. Липсва и уредба на реквизитите на крайния акт на решаващия състав на местната комисия – решението, с което налага възпитателна мярка. Все пак от нормите на ЗБППМН, които уреждат изискванията към протичането на производството по налагане на възпитателни мерки във всяка от неговите фази, могат да бъдат извлечени условията за законосъобразност на постановените решения.

Съществено изискване на закона към дейността на местните комисии е за тяхната материална, териториална и персонална компетентност. Съгласно чл. 11 от закона компетентен орган да разглежда възпитателни дела за противообществени прояви, извършени от малолетни или непълнолетни, и престъпления, извършени от непълнолетни, освободени от наказателна отговорност по чл. 61 от Наказателния кодекс,

е местната комисия по настоящия им адрес. От този текст става ясно също, че местната комисия е материално компетентна да разглежда противообществени прояви, извършени от малолетни или непълнолетни, и престъпления, извършени от непълнолетни, освободени от наказателна отговорност по чл. 61 от Наказателния кодекс. Материалната компетентност на МК за БППМН е развита в чл. 12 и чл. 13, които съдържат съответно конкретизация на случаите, които МК за БППМН могат да разглеждат, и мерките, които могат да налагат. Териториално компетентна е местната комисия по настоящия адрес на извършителите. Персоналната компетентност се състои в изискването на закона председател на решаващия състав да бъде правоспособен юрист, а определените за всеки отделен случай членове да са измежду състава на местната комисия. Изискванията на чл. 11 и чл. 12 от ЗБППМН са императивни¹². В случай че бъдат нарушени, при обжалване на постановеното решение по чл. 21, ал. 1, т. 1 ще се стигне до отмяната му от съда. В случай че решението е по чл. 21, ал. 1, т. 2 и т. 3 – съдебното производство ще следва да бъде прекратено¹³, респективно ще следва да бъде постановен отказ за образуване на досъдебно производство.

Въз основа на изложеното може да се приеме, че спазването на правилата за компетентността е изискване за законосъобразност на постановените от МК за БППМН решения.

На следващо място, законът съдържа

жа редица процесуални правила, които могат да бъдат определени като съществени за законосъобразното протичане на производството и на постановеното решение за налагане на възпитателната мярка.

Производството по налагане на възпитателни мерки е уредено в ЗБППМН като динамичен фактически състав и се развива най-общо в две фази – подготвителна и същинска. Във всяка от тях съществуват процесуални правила, чието спазване е от значение за законосъобразността на крайния акт на решаващия състав на МК за БППМН. Подготвителната фаза на производството включва:

1. Завеждане в описната книга на получения сигнал – чл. 16, ал. 1. Това правило означава, че МК за БППМН действат единствено и само при сезиране. Местната комисия не е участник в спорното отношение. Тя заема спрямо него и страните по него ролята на трето неутрално лице, годно безпристрастно да изпълни правораздавателна функция. Поради тази причина самосезирането на МК за БППМН би се явило съществено процесуално нарушение, което може да доведе до отмяна на постановеното впоследствие решение поради нарушаване на принципите на обективност и безпристрастност.

2. Извършване на проверка – чл. 16, ал. 2. Съгласно тази разпоредба след завеждането на сигнала по ал. 1, т. 3 секретарят на местната комисия възлага на двама обществени възпитатели, които не са членове на местната комисия, в

7-дневен срок да извършат проверка за наличието на достатъчни данни за извършено деяние. Резултатите от проверката се представят в писмена форма на секретаря на местната комисия. В нормата се съдържат няколко процесуални правила. Първо – възлагане извършването на проверка на обществени възпитатели, които не са членове на местната комисия. Това правило е свързано с изискването за спазване на принципа за обективност и безпристрастност, поради което неспазването му може да бъде прието за съществено нарушение. Второ – проверката трябва да се извърши в 7-дневен срок. Този срок следва да се определи като инструктивен и неспазването му не може да доведе до съществено опорочаване на производството, стига то да е протекло в рамките на срока по чл. 13б. Трето – извършването на проверка за наличието на достатъчно данни за извършено нарушение е задължително. От буквалния прочит на разпоредбата се налага извод, че такава проверка е задължителна само в хипотезата на чл. 16, ал. 1, т. 3, тоест – след заведен сигнал от длъжностни лица и граждани. Трайна практика на местните комисии е да не извършват проверка в останалите две хипотези по чл. 16, ал. 1. Тази практика обаче дава поводи на някои съдебни състави да отменят постановените впоследствие решения¹⁴. Затова би следвало във всеки конкретен случай да се прави преценка относно необходимостта да се извърши проверка, особено в случаите, в които от предхождащите действия на органи-

те на полицията и прокуратурата не са установени в достатъчна степен противообществените прояви и причините за тях. Извършването на такава проверка по преценка на комисията не би било в противоречие със закона, тъй като би помогнало за изясняване на обективната истина, което е от значение за правилността на взетото решение.

Същинската фаза на производството.

1. Определяне на състава на местната комисия – чл. 16, ал. 4, т. 1. Тази разпоредба урежда конституирането на решаващия състав на МК за БППМН. От този момент той става компетентният да образува и разгледа възпитателното дело. Поради тази причина конституирането на решаващия състав следва да бъде направено с нарочен писмен акт на председателя на МК за БППМН. Липсата на такъв акт се приравнява на липса на компетентност на решаващия състав да образува и разгледа възпитателното дело, а оттам и до незаконосъобразност на постановеното решение.

2. Възлагане изготвянето на доклад и изготвяне на доклада – чл. 16, ал. 4, т.2. Изготвянето на доклада за личностните особености на извършителя, неговата възраст, здравословното му състояние, физическото и психическото му развитие, семейната му среда, отношенията в семейството и степента на полагане на грижи от страна на родителите или лицата, които ги заместват, образованието и възпитанието, е от съществено процесуално значение за законосъобразното

протичане на производството. От една страна, изготвянето на този доклад е пряко свързано с правото на защита на извършителя на противообществената проява. От друга страна, събраните в доклада данни съдействат за изясняване на обективната действителност и са пряко свързани с преценката, която решаващият състав е задължен да направи по чл. 21, ал. 1 от закона. Поради тези причини липсата на доклад по чл 16, ал. 4, т. 2 от закона съставлява съществено процесуално нарушение, което не може да бъде отстранено в съдебната фаза¹⁵.

3. Образуване на възпитателно дело – чл. 16, ал. 5 или необразуване на възпитателно дело – в хипотезата на чл. 16, ал. 3, когато следва да се постанови отказ. Тази хипотеза предхожда конституирането на решаващия състав, като не се стига до прилагане на нормата на чл. 16, ал. 5. Възниква въпросът кой е компетентен да постанови отказа, при положение че няма конституиран решаващ състав и възпитателно дело не е образувано. Би следвало да се приеме, че компетентен в този случай е председателят на МК за БППМН, като същият следва да издаде нарочен акт, в който да бъде инкорпорирано мотивирано волеизявление за отказ за образуване на възпитателно дело. В случай че при разглеждане на делото се установи, че не е извършена противообществена проява или че тя не е извършена от малолетния или от непълнолетния, или че извършеното деяние е явно незначително, решаващият състав, по арг. от чл. 21, ал. 1, т. 4, следва да постанови мотивирано

решение¹⁶.

4. Подготвителни действия преди разглеждане на възпитателното дело – чл. 16, ал. 5, т.1 и 2 и ал. 6. Посочените разпоредби съдържат императивни правила, целящи да гарантират правото на защита на сочения като извършител на противообществената проява малолетен или непълнолетен. Съдебната практика е категорична, че липсата на данни за редовното писмено призоваване на непълнолетния, неговите родители или лицата, които ги заместват, както и за дадената на тези лица възможност да се запознаят със съдържанието на доклада по чл. 16, ал. 4, т. 2 и социалния доклад по чл. 21, ал.1, т. 15 от ЗЗД е грубо процесуално нарушение¹⁷. За да се приеме, че тези действия са се осъществили, трябва да бъдат приложени към материалите по делото съответните доказателства за това.

5. Разглеждане на възпитателното дело – чл. 19 и чл. 20. В посочените разпоредби се съдържат изрични и недвусмислени процесуални правила, предвидени за гаранция и защита на правата и интересите на непълнолетния или малолетния извършител на противообществена проява. Нарушаването на тези правила води до неизясняване на фактическата обстановка, а оттам до необоснованост на крайния акт. Неспазването им може да доведе до отмяна на постановеното от комисията решение или до оставяне без уважение предложението ѝ до съда относно налагане на възпитателна мярка по чл. 13, ал. 1, т. 11 или т. 13. Специално внимание заслу-

жават следните разпоредби:

- *Задължителни участници в заседанието по възпитателното дело – чл. 19, ал. 1–4.*

Производството по налагане на възпитателната мярка ще бъде съществено опорочено, ако не бъде осигурено присъствие в заседанието на малолетния или на непълнолетния, на негов родител или на лицето, което го замества, както и на негов доверен представител или адвокат. Нормата не предполага изборно участието на посочените лица. Чл. 49а ал. 5 ЗБППМН определя кръга лица, заместващи родителите на непълнолетно лице при императивност за участие във възпитателното дело по силата на чл. 19, ал. 1 ЗБППМН, като невявяването им води до отлагане на делото (чл. 19, ал. 6 ЗБППМН). В документите по възпитателното дело трябва да бъде посочено конкретно кое лице и в какво качество замества родителите на извършителя на противообществената проява в процедурата при протичане на възпитателното дело. Важно е да се отбележи, че в случай че възпитателното дело протича срещу малолетен, участието на представител на дирекция „Социално подпомагане“ е също задължително. Чл. 15, ал. 4 от Закона за закрила на детето предвижда задължително изслушване в административно и съдебно производство на дете, навършило 10 години, като това изслушване задължително се извършва в присъствие на социален работник от дирекция "Социално подпомагане". Нормата на

чл. 15, ал. 4 ЗЗД е специална и изрично е посочена като императивна за изпълнение, поради което има приоритет пред пожелателното участие за присъствие в изслушването на социален работник, така както сочи чл. 19, ал. 2 ЗБППМН¹⁸. Участието на представител на дирекция „Социално подпомагане“ е също задължително и в хипотезата на чл. 19, ал. 4 от закона.

• *Процесуални права на малолетния и непълнолетния – чл. 20, ал. 1–6.*

Посочените норми са израз на принципите за състезателно начало и равенство на страните в производството, при които малолетният или непълнолетният чрез своите процесуални действия може да въздейства върху развитието на производството и върху съдържанието на акта, с който то ще приключи. Разпоредбите гарантират пълноценното участие на лицето в производството и възможността му да се брани срещу фактическите констатации и тяхната правна интерпретация. За да се приеме, че в хода на протичане на производството посочените разпоредби са спазени, е необходимо осъществяването на релевантни факти и обстоятелства да бъдат отразени в протокола от проведеното заседание.¹⁹ Във връзка с правилото по чл. 20, ал. 2 от закона е важно да се отбележи, че евентуалното самопризнание на малолетния или непълнолетния, че е извършил противообществената проява, не освобождава комисията от задължението да събере всички допустими и относими доказателства в тази насока.

Респективно, отказът на малолетния или непълнолетния да дава обяснения не бива да се тълкува в негова вреда. Това е негово право и начин, по който той осъществява своята защита²⁰.

• *Подобно на наказателния процес и в производството по налагане на възпитателната мярка, лицето освен на „съдебни прения“, има право и на „последна дума“²¹ – чл. 20, ал. 7.*

В наказателния процес последната дума на подсъдимия е самостоятелен етап на съдебното заседание и има за предназначение да предостави възможност на подсъдимия да изрази окончателното си отношение към обвинението. Правото на последна дума е важно процесуално средство за ефективно обезпечаване на правото на защита. В последната си дума подсъдимият не може да бъде подлаган на разпит, нито ограничаван във времето. Председателят на състава може да го прекъсне, когато той явно се отклонява по въпроси, които не се отнасят до делото. В последната си дума подсъдимият дори може да посочи и нови данни, които биха могли да имат значение по делото, и тогава съдът е длъжен да възобнови съдебното следствие, да събере необходимите доказателства и отново да проведе съдебни прения и да изслуша последната дума на подсъдимия. Всичко това сочи, че правото на последна дума на подсъдимия е особено важно негово право, чрез което той в най-висша степен реализира правото си на защита по делото. Ограничаването на това право, а в още

по–значима степен и въобще лишаването на подсъдимия от правото му на последна дума, съществено накърняват неговите права, тъй като го лишават от правото му на защита. Според практиката на Върховния касационен съд непредоставянето на възможност на подсъдимия да произнесе пледоария или последна дума на подсъдимия е винаги съществено процесуално нарушение. Няма причина споделеното схващане да се приеме за неприложимо при разглеждане на възпитателните дела. В съдебната практиката нарушението на чл. 20, ал 7 от ЗБППМН също се възприема като съществено.²²

• *Протокол от заседанието по възпитателното дело – чл. 20, ал. 8 от ЗБППМН.*

Съдебната практика е категорична, че липсата на протокол, удостоверяващ призоваването, изслушването на детето и на негов представител, е приравнена на липса на провеждане на възпитателно заседание, което е съществено процесуално нарушение; в протокола трябва да бъдат отразени изявленията на всички присъстващи лица; протоколът трябва задължително да бъде подписан.²³

6. Постановяване на решение. Като форма и реквизити, решението на МК за БППМН по възпитателното дело трябва да бъде задължително съобразено с изискванията на нормата на чл. 21, ал. 1 и ал. 2 от закона, за да се приеме, че е мотивирано. Законодателят е очертал най–съществените въпроси, подлежащи на изясняване при разглеждането на въз-

питателното дело по всеки конкретен случай, именно за да се гарантира, че ще се избере най–подходящата възпитателна мярка по отношение на малолетния и непълнолетния.²⁴ Решението се постановява задължително в писмена форма и задължително съдържа изложение на преценката на посочените в ал. 1 на чл. 21 обстоятелства. В противен случай то се приема за необосновано и при евентуалното му обжалване съдът не би могъл да провери неговата правилност. Мотивите представляват становището на решаващия състав по повдигнатия спор относно извършената противообществена проява, нейния характер, интензитет, подбудите на извършителя, личностната му характеристика, както и всички останали обстоятелства, които имат значение в конкретния случай. Поради това мотивирането на решението е съществено процесуално правило, нарушаването на което може да доведе до отмяна.

Може да се изрази съжаление за незадоволителния законодателен подход при уредбата на съдържанието на решенията на заседаващите състави на МК за БППМН. В чл. 21, ал. 2 от закона мотивите се посочват едва ли не като допълнение към решението. Те всъщност съставляват описателната част на акта на решаващия състав и са изключително важни за формулиране на законосъобразен диспозитив. Докато съдържанието на диспозитива се извлича от нормите на чл. 21, ал. 1 т. 1–4, то съдържанието на мотивите може да се определи от текста на чл. 21, ал. 1. Дори

в случаите на чл. 21, ал. 1, т. 4 от закона решаващият състав дължи произнасяне с мотивиран акт, като в мотивите следва да бъдат отразени обстоятелствата, подлежащи на изясняване и изброени в чл. 21, ал. 1 от закона. Удачно би било, *de lege ferenda*, законодателят да предприеме изменение и в този текст, като предвиди конкретно и ясно какво да бъде съдържанието поотделно на уводната, описателната и диспозитивната части на решението. Настоящото положение пречи за уеднаквяването на практиката на всички местни комисии и е предпоставка за отмяна на постановени от тях решения.

От съществено значение за правилността на постановеното решение на състава по възпитателното дело е и неговата справедливост от гледна точка на приетите фактически констатации. Да бъде справедливо решението означава на първо място деянието да бъде правилно квалифицирано като противобществена проява. И на следващо място, наложената мярка трябва да бъде правилно определена, при отчитане на всички изисквания за нейната индивидуализация, посочени в чл. 21, ал. 1 от ЗБППМН.

Заклучение

Изложеното в настоящия кратък анализ показва само малка част от предизвикателствата пред МК за БППМН при налагане на възпитателните мерки. Проблемите свързани с упражняването на тази дейност са сериозни, многобройни и широкоспектърни. В преобладаващата

си част те се дължат на несъвършенството в закона и на съществуващите в него празноти. Убедено може да се каже, че цялостната ревизия на закона е спешна. Необходимо е недвусмислено да се изясни статутът на местните комисии, да се преосмисли техният персонален състав и да се осигури задължителна специализация за работа с деца на всички участници, имащи решаваща роля в административните и съдебни производства, свързани с прилагане на нормите на закона. Наложително е да се създадат ясни правила за започване, протичане и приключване на възпитателните дела, включително по отношение на пределите на съдебния контрол и правомощията на съда. Необходимо е изрично да се предвиди субсидиарното прилагане на НК и НПК във връзка с някои процесуалноправни и материалноправни институти. Най-сетне, държавата е длъжна да прояви истинска грижа и да осигури адекватен инструментариум за въздействие върху малолетните и непълнолетните правонарушители, които за съжаление в преобладаващата част от случаите са жертви.

* *Обн., Изв., бр. 13 от 14.02.1958 г., посл. изм., бр. 101 от 27.12.2019 г.*

* *Маргаритова–Вучкова, Светла. Възпитателни мерки за малолетни и непълнолетни правонарушители. Сибирь 2011, с. 45*

* *Вж. Маргаритова–Вучкова, Светла. Цит. съч.; Станков, Боян. Малолетни, непълнолетни, противобществени прояви, престъпления, отговорност. Варна 2008; Матеева, Юлиана. Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008*

* *“Съдебните актове на районните съдилища, с които се налага или се отхвърля предложение на местната комисия за налагане на мерките чл. 13, ал. 1, т. 11 и т. 13 от ЗБППМН, могат да бъдат предмет на самостоятелно изследване, но то е извън фокуса на настоящата тема.*

* *“Определение №7608/04.08.2022 г. на ВАС–Пето отд. По адм. дело*

№6891/2022 г.

•⁶Решение № 13 от 22.07.1993 г. по к. д. № 13/1993 г. на КС; Решение № 4 от 01.04.1999 г. по к. д. №31/1998 г. на КС

•⁷Решение № 312 от 14.01.2020 г. на АдмС – София по адм. д. № 10324/2019 г. Касационен контрол върху това решение не е упражнен от страна на Върховния административен съд поради процесуални пропуски на касационния жалбоподател – вж. Разпореждане №№ 6435/01.06.2020 на ВАС, Пето отделение по адм. дело №4408/2020

•⁸с изключение на хипотезата по чл. 13, ал. 7 от закона

•⁹Антонов, С. Правна характеристика на възпитателните мерки по Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, Сборник с трудове на Русенския университет, 2017

•¹⁰Например решенията за налагане на мерките по чл. 13, ал. 1, т. 9 и т. 10 и чл. 15, ал. 1, т. 3 от ЗБППМН

•¹¹ако същите не полагат достатъчно грижи за възпитанието на децата си и те са извършили деяния по чл. 11, ал. 1 от закона

•¹²Нарушаването на компетентността се възприема в теорията като изключително тежко закононарушение, което прави невъзможно породяването на правни последици от издадения акт.

•¹³Определение № 223 от 25.06.2015 г. на РС – Мездра по ч. н. д. № 207/2015 г.; Определение № 152 от 5.03.2012 г. на РС – Велико Търново по ч. н. д. № 190/2012 г.

•¹⁴В Решение от 19.03.2013 г. по н. д. № 21346/2012 г., н. о., 110–и с–в на Софийски районен съд се сочи следното: „Не са събрани никакви доказателства за извършена противообществена проява, а решаващият орган се е задоволил с констатациите в постановлението на СРП, че В. К. е извършил кражба на 2 броя ламарини, но поради лекомислие и затова е отказано да се образува наказателно производство. Следва да се отбележи, че този прокурорски акт не се ползва с доказателствена сила по отношение на факта на противообществената проява, нито за авторството ѝ, тъй като е постановен без да е извършвано разследване по установения в закона ред. По тази причина при разглеждане на възпитателното дело е следвало да се разпитат свидетели и да се съберат писмени доказателства (материалите от пр.пр. № 23772/12 г. по описа на СРП), за да се установи дали е извършено деяние и дали непълнолетният е съпричастен към него.“ Друг пример е посоченото в Решение № 66 от 10.06.2013 г. на ОС – Шумен по в. ч. н. д. № 234/2013 г., а именно: „По делото няма данни за извършена от комисията проверка по чл. 16, ал. 2 от ЗБППМН след постъпването на преписката. Такава проверка е задължителна предпоставка за образуването на възпитателното дело и тя следва да се извърши независимо от предхождащите действия в тази насока на органите на полицията и прокуратурата. Липсата на такава проверка преди образуването на възпитателното дело опорочава действията по установяването на противообществените прояви на малолетния, причините за тях и взетата по отношение на него възпитателна мярка.“

•¹⁵Определение № 198 от 16.06.2015 г. на РС – Мездра по ч. н. д. № 198/2015 г.

•¹⁶Решение № 273271 от 13.11.2019 г. на СРС по ч. н. д. № 13952/2019 г.

•¹⁷Решение № 700 от 22.04.2014 г. на РС – Бургас по ч. н. д. № 1503/2014 г.; Решение № 1187 от 26.07.2010 г. на РС – Бургас по ч. н. д. № 1237/2010 г.

•¹⁸Разпореждане № 419 от 9.06.2015 г. на РС – Мездра по ч. н. д. № 186/2015 г.

•¹⁹Определение № 1099 от 14.06.2017 г. на РС – Бургас по ч. н. д. №

2741/2017 г.

•²⁰Борисова, М. За нуждата от адвокат във възпитателните дела за противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Адвокатски преглед, бр. 7–8/2006, достъпно на <https://www.vas.bg/a/broy7-8m-yuli-avgust-2006>

•²¹Последната дума на подсъдимия се предоставя, за да може той да изрази “своето окончателно отношение към обвинението” – чл. 297, ал. 2 от НПК. Изразът означава последно, преди съдът да се оттегли за постановяване на присъда, да може подсъдимият да заяви признава ли се за виновен или не и последно какви искания има към съда по повод формулираното обвинение.

•²²Решение № 1069 от 23.06.2017 г. на РС – Бургас по ч. н. д. № 2744/2017 г.

•²³Решение № 1533 от 31.07.2019 г. на РС – Варна по ч. н. д. № 3154/2019 г.

•²⁴Маргаритова–Вучкова, Светла. Цит. Съч. с. 98

КОГНИТИВНИ ПРОМЕНИ ПРЕЗ ДЕТСКИТЕ И ЮНОШЕСКИТЕ ГОДИНИ

(според идеите на Ж. Пиажè и Л. Виготски)

Проф. д.п.с.н. Йоана Янкулова, СУ „Свети Климент Охридски“

Упразняването на учителската професия изисква не само определен набор от професионални знания, умения и компетенции, но и стремеж за постигане на педагогическо майсторство при взаимодействията с деца и ученици. Изключително важни са също така постоянните усилия на учителите да опознават своите възпитаници в индивидуално–личностен, когнитивно–емоционален, поведенчески и възрастов план с оглед подобряването на комуникацията и учебно–възпитателната работа с тях. Учителите трябва да отчитат и особеностите в отношението на подрастващите към заобикалящия свят, техния език, морални съждения, цялостното развитие на интелекта им. Функциите му, които са неизменни през целия живот, се проявяват в хода на когнитивното функциониране (свързано с възприемане, кодиране, обработка и съхранение на постъпващата отвън информация и употребата ѝ за решаване на поставените задачи), както и по силата на осмислянето и преживяването на натрупания опит и на уникалния смисъл, който се влага в него. Интелектът е също така уникално средство за успешна адаптация към средата и за осъществяване на активни междуличностни взаимодействия, в хода

на които се усвояват нови знания и се формират важни учебни навици и социални умения за справяне и за личностно развитие (Янкулова, 2016).

В стадиялната теория на Ж. Пиаже са обособени четири ключови фактора със силно влияние върху когнитивното развитие и това са биологично съзряване, активност, социална трансмисия на опита, уравнивяване. Биологичното съзряване обуславя нарастването на умствената сила и разширяването на познавателните възможности на децата. В основата му са всички биологични процеси, които са генетично програмирани и върху тях не може да се оказва каквото и да било въздействие нито от родители, нито от учители. Благодарение на нормалното протичане на биологичните процеси децата порастват физически и се развиват техните възможности за самостоятелно изследване, изучаване, взаимодействие и преобразуване на заобикалящата среда. Допълнително стимулиране на тяхната инициативност и познавателна активност е възможно и по силата на социалната трансмисия на знанията и опита, или това е изключително действена форма за активно социално учене чрез и с помощта на значимите за детето други хора (Янкулова, 2016).

В хода на когнитивното развитие се преминава през няколко отделни етапа. Първият от тях е определен от Ж. Пиаже като сензомоторен и протича от раждането на детето до навършване на две години. Активността на детето се проявява по силата на различни вкусови, тактилни и други усещания, които постепенно се формират чрез докосване, разглеждане, слушане и наблюдаване на външния свят. Това означава, че на този етап когнитивният репертоар е твърде ограничен и съдържа само прости сензомоторни схеми (зрителни, слухови, тактилни, двигателни). Те нямат знакови репрезентации и не са включени във вътрешния свят на детето. С порастването и разширяването на сетивните възможности обаче детето постепенно усъвършенства движенията си, които първоначално са доста хаотични, но после стават добре координирани и адекватно целенасочени (Славин, 2004). Успоредно на това у детето възниква представата за постоянството на обектите, че те съществуват дори и когато не могат да бъдат пряко наблюдавани. Към края на периода детето може да реализира своите желания на практика, използвайки създадените във вътрешнопознавателен план когнитивни схеми, като ги прилага в нови ситуации. По този начин порастващото дете се превръща във важен инициатор и активен субект на различни по своя характер и практическа значимост дейности (Стаматов, 2014).

На следващия предоперационален стадий (от 2 до 7 год.) действията на детето постепенно се освобождават от своята външна предметна форма и придобиват знаков (символен) вид. Това става възможно по силата на прехода от външна активност към вътрешни познавателни модели, включващи различни знаци, понятия, символни схеми. По силата на тези модели, усвоените знания и непосредствените желания при игра с различни предмети децата могат да им придават различни

значения, влагайки в тях определен смисъл. На този етап децата ентузиазирано участват в различни игри (символни и въображаеми), където демонстрират своето въодушевление от нарасналите си символни способности (напр. пръчката е конче, кубчето – печка и пр.), а с помощта на речта успешно могат да насочват и регулират поведенческите си прояви (Минчев, 2014; Стаматова, 2014).

Успоредно на своите нараснали познавателни възможности обаче децата могат да демонстрират някои когнитивни затруднения, каквато е например мисловната обратимост. Тя се свързва с еднопосочността на мисленето и отразява детската неспособност да се обърнат стъпките в задачата и мисленето да се върне в изходна позиция. От друга страна, децата могат да бъдат силно фокусирани върху отделни състояния и да покажат неспособност да ги подредят и да ги обхванат в тяхната обща съвкупност и цялостност. На следващо място може да се наблюдава един специфичен когнитивен феномен, какъвто е детският егоцентризъм. Той се проявява вследствие на прехода от чувствено, непосредствено отразяващо и емоционално–фантастично мислене към все по–логични и директно насочени към реалността мисловни форми. Детският егоцентризъм показва, че детето е неспособно да разбере чуждата позиция и я възприема само като един от многото възможни варианти. Освен това, заставайки в тази егоцентрична позиция, детето не изпитва потребност да обосновава собствените си мисли и постъпки пред другите. Това обаче може бързо да се промени, когато детето бъде поставено пред категоричната необходимост да им представи и обясни ясно своите мисли и постъпки (Славин, 2004).

На следващия стадий, определен от Ж. Пиаже като конкретно–операционален (съвпада с постъпването в училище – от 7 до 11–12 години), нарастват детските способности за адекватно възприемане на физическите характеристики на материалния свят и за ясното осъзнаване на неговата непроменяемост и стабилност. Това показва, че вътрешните когнитивни структури стават все по–подвижни, обратими и цялостни. В резултат на това децата могат успешно да променят, съкращават или да преустановят в умствен план действията, които извършват. Успоредно на това те формират и развиват умения за идентифициране и групиране на предмети и явления въз основа на определени техни характеристики и според зададени критерии, а това помага за адекватното подреждане на усвоените знания в стройна логическа последователност. При решаване на учебни задачи, свързани с компенсация, децата научават, че очевидната промяна в едната посока може да бъде заменена от подобна, но в друга посока. При учебни задачи, свързани със сериация (последователно подреждане на отделни единици в определена посока), децата научават успешно да конструират логически серии от типа на А□В□С. Благодарение на обучението в училище на този възрастов етап учениците могат да определят отношенията и взаимовръзките между различните класове и подкласове на изучаваните явления и на тази основа правят количествени и качествени интерпретации. Те усъвършенстват

възможностите си да разбират и да отразяват правилно взаимоотношението между част и цяло, както и да насочват и съсредоточават своето внимание и мислене едновременно върху две различни явления или дейности. На основата на познавателните промени в рамките на конкретно–операционалния стадий се осъществява преход от егоцентрично към децентрирано, или обективно мислене, като това значително улеснява възприемането и разбирането на чуждите гледни точки.

На следващия стадий на формалните операции (от 12 години нагоре) интелектът придобива абстрактен характер, а детската мисъл започва да прилича на мисленето на възрастен индивид. Постепенно се развива формално–операционалното мислене, като в основата му са хипотетико–дедуктивните умения за решаване на задачи, за идентифициране и анализиране на фактори с важно влияние, за търсене на подходящи начини за успешно решаване на поставените задачи. Взаимодействията с другите и средата вече не са пространствено–времево ограничени, постепенно придобиват по–общ и абстрактен характер и се улесняват от нарасналите възможности на учениците да извършват сложни и разнообразни ментални преобразувания. Това им помага да се децентрират и да постигнат по–ефективно самоуправление на собствените мисли и постъпки, както и по–доброто им координиране и насочване в съответствие с личните цели и външните оценки (Стаматов, 2014). Подобни когнитивни трансформации правят учениците способни в много по–голяма степен да променят своята жизнена перспектива, да влагат конкретен смисъл в бъдещето, да следват различни идеали, определяни за важни, да правят самостоятелни житейски избори. Макар че са все още силно центрирани върху собствените си идеи, вярвания и нагласи по силата на юношеския си егоцентризъм, учениците, за разлика от децата, разбират, че другите хора имат своите възприятия и убеждения, които се различават от техните. Въпреки това обаче искат да наложат своята гледна точка в опит да намерят и да отстояват своето място в социума. На този възрастов етап започва и един много дълъг и сложен процес в човешкото развитие, който продължава до края на жизнения път, и това е развитието на личната идентичност (Славин, 2004).

За друг бележит учен и изследовател, какъвто е Л. Виготски, развитието на детето е своеобразно преминаване през различни стадии, които могат да бъдат стабилни или критични. Причините за тези кризисни моменти могат да се коренят в нарастващото несъответствие между особеностите на детската психика и спецификата на непосредствената социална ситуация на развитие, което води до значителни промени. Тези критични моменти, освен че помагат на детето да обогати опита си, да трансформира начините на общуване и междуличностни взаимодействия, му задават развитийната рамка на следващия жизнен етап. В термините на Л. Виготски всеки жизнен етап започва с криза, която поражда възникването на нови психични образувания, а после настъпва период, когато те напълно се стабилизират. Още от

началото на житейския път на детето до навършване на 2 месеца от неговия живот се проявява кризата на новороденото. После идва период на младенчество (2 месеца – 1 год.), последван от криза на 1–вата година. След това протича ранното детство (1–3 год.), а след кризата на 3–тата година детето навлиза в стабилния период на предучилищната възраст (3–7 год.). После възниква кризата на 7–ата година, която съвпада с постъпването на детето в училище, а след нея следва стабилизиране през училищните години (8–12 год.). На 13–ата година възниква поредната криза, а след нея протича пубертетът (14–17 год.). В 17–ата година от развитието на юношата настъпва следващата криза, а след това следват юношеските години (17–21 год.). Приема се, че всички възникващи кризи, които съпътстват израстването на детето и формирането на неговата личност, са необходим и изключително важен момент от развитието на неговата психика и когниции (Стаматов, 2014).

Л. Виготски анализира проблема за съотношението между когнитивно съзряване и обучение през призмата на развитието на висшите психични функции. Според него съхранението и съзряването на мозъчните структури е необходимо, но недостатъчно условие за развитието на висшите психични функции. Това, което недостига и трябва да се прибави, са промените, настъпващи вследствие на активните връзка на порастващото дете със заобикалящата го действителност (Славин, 2004). Ако за Ж. Пиаже детето е малък учен, конструиращ своето индивидуално разбиране за света, за Л. Виготски порастващото дете се влияе в голяма степен от социалните интеракции и заобикалящата среда. По–конкретно, създадените във всяка общност социални традиции и културни средства се предават между поколенията от един индивид на друг по пътя на имитацията, институционализираното обучение, с помощта на самостоятелното учене или ученето чрез сътрудничество с другите. Това означава, че в когнитивно отношение децата се развиват чрез самостоятелно изследване на света и текуща вътрешнокогнитивна обработка на постъпващите отвън сигнали, но и активно се учат, използвайки различни модели на мислене и действие, усвоени при междуличностните интеракции. Тези взаимодействия имат силно влияние върху развитието и дейността на висшите психични функции и се проявяват на две равнища – в началото на социално, или интерпсихологическо (между деца и възрастни) равнище, а по–късно и на индивидуално, или интрапсихологическо равнище (вътре в самия индивид). Реалните и символните средства (книги, числа, математически системи, знаци, кодове, компютри и др.), които хората произвеждат и използват в ежедневието си, също влияят върху развитието на висшите психични функции, както и на речта. А тя е уникално средство за изразяване на мисли и идеи, за задаване на въпроси, за обособяване на категории и формулиране на понятия, за поддържане на жива връзка между минало, настояще и бъдеще. За Ж. Пиаже детската реч е егоцентрична, защото децата са неспособни да възприемат социалния свят през очите на другите, докато за Л. Виготски децата постоянно комуникират

и със себе си, и с другите, и точно това им помага да насочват мисленето и поведението си в желаната от тях посока. Речта като езикова реализация постепенно става интелектуална, а мисленето придобива речеви измерения. В подкрепа на тази констатация е фактът, че между 2,5 и 3,5-годишната възраст езиковото развитие на детето се проявява чрез речево овладяване под формата на конкретно изпълнение или като демонстрация на набор от знания (речников запас, семантика, граматика). Именно на този етап думата като важен езиков оператор може да бъде и знак (означаване), и да има конкретно значение (смисъл) (Стаматов, 2014; Woolfolk, 2022).

Според Л. Виготски по отношение на речта и мисленето се проявяват две важни психични функции – „доречево мислене“ и „мислене без реч“, или „инструментално мислене“, които имат генетични корени, но са и социално детерминирани. Когато детето е на 2-годишна възраст, тези линии на развитие се пресичат и се отличават със своите индивидуално-полови вариации. При социална изолация на детето тези две линии на развитие могат обаче да изостанат, което може да предизвика изоставане в когнитивното развитие. Вътрешната сила, която обаче може да изтласка напред когнитивното развитие на детето, е вътрешната реч, интерпретирана като важен механизъм за развитието на речевата дейност и мисленето. Вътрешната реч представлява психологически предикат, означаващ съответното действие, както и психическа реализация на мисълта-идея, която се подчинява на законите на логиката и е следствие от социалния опит на детето. Тя се проявява под формата на беззвучно произнасяне на думите наум. Има и други форми на речта – звучна, шепотна и вътрешна, които отразяват преходите в развитието на детската реч и мислене. Тези отделни речеви форми имат общи корени (социални и генетични) и собствени механизми на действие. Например шепотната реч може да бъде определена като егоцентрична реч, а периодът на нейните проявления съвпада с овладяването на граматичните правила и синтаксиса на майчиния език. Първоначално речта за себе си се реализира като изговаряне, после се трансформира в шепнене, след това наподобява безмълвни движения на устните и накрая децата само „мислят“ думите. Този преход от звучна към безмълвна вътрешна реч се определя от Л. Виготски като изключително важен момент в когнитивното развитие. Използването на речта за себе си е особено интензивно в периода 5–7 години и напълно изчезва около 9-ата година на детето. Наблюденията показват, че надарените в когнитивно отношение деца преживяват тези трансформации значително по-рано (Янкулова, 2016).

На основата на накратко представените по-горе научни идеи и закономерности в термините на Ж. Пиаже и Л. Виготски могат да се направят няколко извода. От една страна, категорично се отхвърля статичният и скучен образ на детето. Децата се възприемат като непрекъснато променящи се активни и любознателни „търсачи“ на нови усещания и знания, което ги прави главни герои в собствения им живот. От друга страна, всяко дете притежава достатъчно вътрешни ресурси да конструира

собствени знания за заобикалящия го свят, да усвоява и да следва нови модели на мислене и поведение. Това се осъществява по силата на непрекъснато нарастващите детски възможности за наблюдение, ментални еквилибристики и проверка на хрумванията, както и за подражание, експериментиране и непрекъснато учене.

На следващо място, освен биологичното съзряване, активността, социалната трансмисия на опита и уравнивяването с изискванията на средата от ключово значение за когнитивното развитие на подрастващите е развитието на тяхната реч. Чрез нея те могат да се изразяват, да насочват своите мисли в желаната посока, да регулират поведението си и да преодоляват грешки и трудности (Райчев и др., 2012). Родителите и учителите трябва много активно да насърчават усилията на подрастващите да развиват своята реч и адекватно да я употребяват в различни учебни и социални ситуации. Не по-малко важни за когнитивното развитие на учениците са и активните им взаимодействия с връстници и възрастни, от които могат да черпят опит, да заимстват подходящи модели на мислене, справяне и емоционално реагиране, а при нужда да търсят помощ и подкрепа.

В контекста на класната стая учителите имат за задача да осигуряват качествено преподаване, което се основава на професионалната им подготвеност в съответната предметна област и на стремежа им към педагогическо майсторство в учебно-възпитателната работа с учениците. От важно значение е адекватната употреба на модерните технологии, които могат да превърнат ученето в интересно протичащ процес, който е съдържателно конструктивен и познавателно ангажиращ учениците. Не по-малко важни са насоките и образователните инструкции от страна на учителя, както и поставените от него учебни задачи. Те трябва да бъдат умерено трудни и изпълними в краткосрочен план, да стимулират любопитството и познавателните възможности на учениците, да ги стимулират да предлагат нови идеи и творчески решения. А когато учителят прецени, че е подходящо, той може да създаде ситуация на когнитивно неравновесие в класната стая, поставяйки учебни въпроси или задачи, по които учениците имат достатъчно знания, но и някои познавателни дефицити. По този начин се проверят знанията на учениците, но също така се провокира критическото им мислене и усилията им за адекватно използване на наличните знания и за търсене на нова информация с оглед успешното решаване на поставената задача. В тази връзка са важни усилията на учителите да опознават индивидуално-личностните и познавателните възможности на своите ученици, да им помагат да развиват умения за задълбочено четене, за критическо осмисляне на учебния материал, за творчески допълнения, за усъвършенстване на речта и уменията за самоизразяване. Всичко това може да помогне на учениците да обогатяват своя репертоар от разнообразни познавателни, учебни, социални и други умения и навици, с помощта на които да оптимизират саморъководството, самоконтрола и саморегулацията на мислите и поведението, както и на учебното си изпълнение.

С подобни умения учениците могат да участват активно в различни общогрупови дискусии, където се дава трибуна на различните мнения и гледни точки. А извън подобни ситуации всеки ученик трябва да знае, че усърдната и системна самоподготовка, трудолюбието и постоянството, добрата дисциплина и умелото управление на ресурсите (лични, учебни, времеви и др.) подсилват индивидуалния прогрес и водят до отлични учебни постижения и висока лична удовлетвореност.

-
- Минчев, Б. (2014). *Обща и възрастова психология*. София, Веста Словена – ЖГ.
  - Райчев, Р., М. Райчева, М. Рашева, В. Матанова, К. Стоянова, И. Райчев (2012). *Невропсихология. Основи на невропсихологията*. София, Артик 2001.
  - Славин, Р. (2004). *Педагогическа психология*. София, Наука и изкуство.
  - Стаматов, Р. (2014). *Детска психология*. Пловдив, Хермес.
  - Янкулова, Й. (2016). *Педагогическа психология. Второ прер. и допълн. изд.* София, Парадигма (<http://www.paradigma.bg/>).

ПРОФЕСИОНАЛНО ОРИЕНТИРАНЕ – Възможност за превенция на девиантно поведение в юношеска възраст

Д-р Елена Димитрова

Същност на професионалното ориентиране в училище

Професионалното ориентиране от гледна точка на психологическата наука се разглежда като психологически процес, състоящ се от две взаимосвързани страни, отнасящи се до избора на професия и влиянието върху психиката по посока на формирането на професионалните намерения (Шавир, 1981). Професионалното ориентиране „има основно отношение към подготовка и помощ на личността за избор на професия“ (Василев, Мержанова, 2003: 12). То е насочено към установяването на интерпсихичните и интрапсихичните фактори, влияещи върху избора на професия; психологи-

ческите характеристики на личността (интереси, наклонности, способности и др.); психологическата подготовка за трудова дейност, мотиви и мотивация за избор на професия.

Съгласно съвременните европейски и национални стандарти в употребата на понятието „професионално ориентиране“ се приема като общовалиден термин понятието „кариерно ориентиране“, което включва в себе си понятието „професионално ориентиране“ и обединява избора на професия с избора на възможности за образование, обучение, кариера и трудова заетост, като разширява възрастовия обхват за неговото реализиране през целия живот. България приема тер-

минологичните новости в утвърдените европейски стандарти в областта на професионалното ориентиране и концепцията за развитие през целия живот, но същевременно с това професионалното ориентиране остава предметна област на научен интерес от страна на множество направления в психологията (например българската психологическа наука е силно повлияна от съветската, която разглежда професионалното ориентиране като част от трудовата психология).

В контекста на съвременната трудова и организационна психология професионалното ориентиране се разглежда като компонент от развитието на човешките ресурси, трудовата заетост, процесите на подбор на персонал и кандидатстване за работа. Това е така, защото професионалното ориентиране се интересува от технологичните и икономически промени в обществото; как това допринася за повишаване на конкурентоспособността на националните икономики в условията на глобализацията; какво е развитието на съвременните професии и техните пазарни параметри (Мерджанова, Богданова, 2012); мотивацията за обучение и развитие в кариерата (Илиева, 2012). Същевременно професионалните интереси и кариерни ориентации предполагат, че личността предварително е достигнала до своето професионално самоопределение, което е краен резултат от цялостния процес на професионално ориентиране и обикновено се реализира през

юношеството. Поради тази причина концепциите за професионалното ориентиране в това научно направление на психологията се отнасят до коренно различен възрастов етап (предимно ранна и средна зряла възраст) и се изразяват предимно в сферата на кариерното ориентиране и развитие, професионалното преориентиране и професионалния избор, разбран не като избор на професия, а като умение да се взема адекватно професионално решение в зависимост от специфичните особености на професията.

В областта на клиничната психология професионалното ориентиране е обект на интерес по-скоро от гледна точка на особеностите в избора на подходи и техники за професионално ориентиране в консултативния процес, когато това се отнася до консултиране на деца и юноши със специални образователни потребности или други нарушения в психичното развитие и функциониране.

Професионалното ориентиране е широко застъпено в контекста на училищната психология в качеството ѝ на „важно научно–приложно звено в сферата на педагогическата психология“ (Янкулова, 2016: 48). По–старата англоезична литература в областта на училищната психология приема употребата на термина „професионална училищна психология“ (vocational school psychology). Това понятие е широкообхватно и акцентира върху дейността на училищните психолози и тяхната професионализация в областта на про-

фесионалното ориентиране и консултиране, чрез което учениците да бъдат подкрепени оптимално при избора на професия (Hohenshil, 1982, Batsche, 1982, Spitzer, 1988, Levinson, 1988). Съвременните англоезични автори разглеждат професионалното ориентиране като основна част от дейността на училищните психолози (Smith, 2020, Lineares, 2021). В контекста на психологията на образованието (в частност на училищната психология) професионалното ориентиране се разгръща в своята същност като процес, който има за цел да съпровожда и подпомага избора на професия, съобразено с личностните характеристики на учениците, за да се достигне до тяхното професионално самоопределение. Изборът на професия, а чрез него и професионалното самоопределение са основна задача на юношеството, което предполага терминологичната употреба на професионалното ориентиране да се прилага спрямо този възрастов период. Професионалното ориентиране в училище представлява „научно–практическа система за подготовка на учениците за свободен съзнателен избор на професия“ (Чистякова, 2007: 128). В системата на образованието професионалното ориентиране е интегрирано в учебното съдържание, което изучават учениците от начален, прогимназиален и гимназиален етап. В областта на психологията на образованието интерес представлява дейността на училищните психолози, а тяхна основна задача е реализирането на дейности по

професионално ориентиране, които да бъдат насочени към индивидуалното и груповото консултиране, чрез което да се достигне до професионалното самоопределение на юношеската личност.

Дейностите по професионално ориентиране в българската образователна система са регламентирани под общото название „кариерно ориентиране“ като „взаимно допълващи се дейности“, като тяхна основна задача е „информиране, диагностика, консултиране, посредничество и проследяване с оглед подпомагане на учениците в техния самостоятелен и осъзнат избор на образование и/или професия и осъществяване на връзка между училището и пазара на труда“ (Закон за предучилищното и училищното образование, 2022: 46) и се реализират от училищните психолози (или назначените от директорите педагогически съветници) под формата на дейности за обща подкрепа за личностно развитие.

Професионално ориентиране и превенция на девиациите

Едно от съвременните предизвикателства пред училищните психолози, заложили в същия закон, са дейностите по превенция на тормоза и насилието, дейности за мотивация и преодоляване на проблемното поведение (пак там: 46), както и системното и пълноценно реализиране на всички заложили дейности за обща и допълнителна подкрепа.

Научната литература е богато наситена от множество дефиниции, кои-

то определят проблемното поведение като девиантно и делинквентно, като отделно се разглежда проявлението му през юношеството. Според някои автори позиции девиантното поведение се характеризира като поведение, което не попада в общоприетите социални норми и е диференцирано като отрицателно и положително (Сминщикова, 2012). Отрицателното девиантно поведение е деструктивно по своята същност, нарушава и дезорганизира социалната система. Положителното девиантно поведение е насочено към прогресивно изменение на обществената система чрез иновативност, креативност и творчество, които се възприемат като девиации с позитивна конотация. Делинквентното поведение се дефинира като поведение, което има противоположен характер. Други научни търсения обединяват двете понятия, като под девиантно поведение се разбира „противообществено поведение, изразяващо се в нарушение на съществуващите норми, предвидени от трудовото законодателство“ (Полонский, 2004: 45). Една от възможните причини за проявление на подобно отклонение в поведението се състои в особеностите при взаимодействието на личността със социалната среда. Една от основните предпоставки за проявления на девиации в поведението на юношите са ограничените им умения в областта на емоционалната интелигентност, трудностите, които изпитват, когато отстояват собственото си мнение пред връстниците, липсата на мотивация за

учене, неспазването на общоприетите социални норми и правила, невъзможност да се самоопределят личностно и професионално.

Юношеството е изключително важен период за формирането на Аз-образа. Юношите са особено чувствителни към оценката, която получават от възрастните и връстниците. Стремжът към настъпващата зрялост е съпроводен от дифузия на личността, която се изразява в затруднение, понякога дори в невъзможност да се достигне до личностно и професионално самоопределение. Юношите с девиантни форми на поведение изпитват особени затруднения в процеса на професионално самоопределение, което се изразява в неспособността им да се адаптират към нова социална среда, непознаването на съвременните условия на живот, липсата на информираност за съвременните професии, възможностите за материална реализация в професията, както и изразено пренебрежително отношение към избора на професия и формирането на професионализъм. Юношите с девиантно поведение имат предимно негативно отношение към избора на професия, не виждат смисъл в процеса на професионално ориентиране, имат негативно отношение към всеки вид трудова дейност, а активен интерес проявяват предимно към материалните облаги и достигането с лекота до финансово благосъстояние. За такива непълнолетни лица е трудно да направят конкретен професионален избор.

Често стават зложници на младежката престъпност, попадайки в ситуации на постепенно ескалиращи междуличностни и междугрупови конфликти.

Увеличаването на случаите на агресия и насилие, както и на броя на противообществените прояви, поставя непрестанни предизвикателства пред съвременната образователна система у нас, която все по-често се сблъсква с този проблем. Провеждането на дейности по превенция на девиантно поведение в училищата невинаги е системно и последователно. Често не се следват закономерностите в психичното развитие през юношеския период. Дейностите по превенция се реализират в рамките на класната стая по-скоро по посока на разкриването на същността на девиациите и последствията при извършването на противообществени прояви, но не чрез индиректно психологическо въздействие върху личността на юношите, което да ги стимулира да се развиват, например чрез интегрирането на дейности по професионалното ориентиране. Един от конструктивните начини за предотвратяване на извършването на противообществени прояви е стимулирането на професионалното самоопределение на подрастващите. Предвид специфичните особености на девиантното поведение при юноши, а именно настъпването на кризисен период от развитието, през който личността на юношата търси утвърждение сред връстниците, подходите при реализиране на превенционна работа

чрез дейности по професионално ориентиране обхващат предимно три основни области: самопознание, самодетерминация и личностно развитие.

Самопознанието се отнася до стремежа на личността да опознае себе си, своите умствени и физически характеристики, своите способности и специфични особености на своята личност. Чрез самопознанието се постига разбиране на себе си, т.е. разширяване на самосъзнанието, чрез което личността е способна да приема себе си във всички свои социални роли. През детството самопознанието се реализира предимно чрез опознаването на света чрез социалните интеракции със значимите други. През юношеството потребността от себепознание е все по-осезателна и осъзната. Целта на себепознанието е самоактуализацията, което в рамките на психологическото познание означава откриването на собствения потенциал, трупане на опитност. Чрез разбирането на собствената индивидуалност личността усъвършенства себе си, самореализира се и притежава капацитет да възприема себе си като личност, изградена от позитивни и негативни черти на характера.

Теорията за самодетерминацията (Ryan, 1985, Deci, 1985) представлява психологически подход към разбирането на човешката мотивация, личност и психично благополучие чрез разглеждане в детайли на проблемите на вътрешната и външната мотивация. Терминът самодетерминация се определя като способността на инди-

вида да направи и преживее избор, чрез което се реализира съзнателен контрол върху собствения живот. В основата на вътрешната мотивация се коренят три основни потребности, които осигуряват нейното естествено функциониране и допринасят за психичното благополучие на индивида. Това са (Ryan, 1985, Deci, 1985, цит. по Леонтьев, 2011: 624):

- необходимостта от самоопределение, която се изразява в желанието за преживяването на себе си като инициатор на собствените действия, както и осъществяване на контрол над собственото поведение;

- необходимостта от преживяването на себе си като компетентен, което означава желанието на субекта да постигне определени вътрешни и външни резултати, т.е. да има висока ефективност;

- потребността от свързаност, която обозначава желанието на субекта да установи надеждни взаимоотношения, основани на чувства на привързаност и принадлежност.

По отношение на външната мотивация, която регулира поведението на индивида, тя има качествено разнородни мотиви и е пряко обвързана със социалния контекст и ефективното функциониране на индивида. Ключовите измерения на самодетерминацията са свободата и отговорността (Леонтьев, Д., 2006). Свободата се определя като форма на дейност, характеризираща се със съзнателен контрол върху действията, а отговорността – като

форма на регулиране, характеризираща се с преживяването на способността на човек да прави промени в себе си и в околния свят и съзнателния контрол на тази способност. (Леонтьев, 2011: 612). В онтогенезата свободата и отговорността се развиват относително независимо една от друга: свободата – чрез спонтанна дейност на ценностна обосновка, лична целесъобразност и семантична регулация, а отговорността – чрез интернализация (пак там: 612).

Известно е, че личностното развитие се състои в последователното развитие на механизмите за саморегулация. Най-висшата форма на саморегулация е самодетерминацията в нейното най-голямо проявление, а именно – „способността да се действа по непредсказуем начин от гледна точка на външен наблюдател, но по вътрешно осмислен и последователен начин“ (Калитеевская, 2006, Леонтьев, 2006: 53). Подходът към анализа на личностното развитие от гледна точка на самоопределението и самодетерминацията се основава на интеграцията на дейността и саморегулацията, които имат различни генетични корени и предпоставки. Проучванията на някои руски (напр. Калитеевская, 2006, Леонтьев, 2006 и др.) и англоезични автори (напр. Hall, 2007, Fong, 2007) установяват съществени фактори, влияещи върху съотношението между активност и саморегулация в юношеска възраст, което е от съществено значение за развитието на самоопределението. Това е свързано с формирането на Аз–

образа, като първоначално водещ основоположник за това е интеракцията с родителите. Механизмите за регулиране на поведението през юношеството имат сложен характер. Същността на кризисните периоди от развитието през този възрастов период може да се забележи именно в субективното усещане за себе си и конфликтите, които юношите преживяват – вътре в себе си и при взаимодействието със заобикалящата ги среда.

В основата на дейностите за обща подкрепа за личностното развитие, реализирани от училищните психолози, е заложено да се стимулира самопознанието, самодетерминацията и личностното развитие на учениците. Интегрирането им в процеса на професионалното ориентиране стимулира юношите да осмислят и възприемат избора на професия не като еднократен акт, който се отнася единствено до бъдещата професионална реализация, а като избор, чрез който те се самоопределят и лично, и професионално. Във възможностите на училищните психолози е да интегрират професионалното ориентиране на юношите като форма на превенция на девиантното поведение на три равнища. На първото равнище дейностите по превенция биха могли да бъдат ориентирани към юношите и да бъдат насочени към конкретен избор на професия чрез формирането на устойчивост при вземане на решения. На второ равнище превенцията може да бъде насочена към т. нар. рискови групи, т.

е. такива юноши, които не са извършили противообществени прояви, но съществуват обективни предпоставки за склонността им да следват деструктивни поведенчески модели – например ученици, които имат агресивно поведение или упражняват тормоз над своите съученици. На трето равнище превенцията има за цел да предотврати рецидив след извършването на противообществена проява, което според някои теоретични позиции може да се определя не като превенция, а като поственция.

Професионалното ориентиране е една конструктивна възможност за реализиране на ефективна дейност, която да има превантивна функция, предотвратявайки извършването на противообществени прояви в юношеска възраст. Професионалното ориентиране може да се разглежда като процес, който има за своя крайна цел професионалното самоопределение на личността. Професионалното ориентиране в дейността на училищните психолози представлява специфичен комплекс от дейности, насочени към подготовка в подкрепа на юношеската личност да направи информиран и осъзнат избор на професия, като „помощта, оказвана на личността при избор на област на обучение и професия ... да бъде полезна на обществото и същевременно тя да постигне личностна реализация“ (Искрев, 2000: 9). В съответствие с тази дефиниция дейностите по професионалното ориентиране акцентират върху социалната предопре-

деленост на избора на професия в съответствие с личността и нейната индивидуалност, въз основа на което тя да се реализира професионално. Независимо дали професионалното ориентиране се разглежда като дейност, или като процес, то представлява възможност за превенция на девиантно

поведение, тъй като стимулира юношите да опознават себе си, да усвояват морални ценности и норми, осмисляйки своя живот, което да им бъде от полза, като предотврати превръщането им в извършители на противообществени прояви.

-
- Закон за предучилищното и училищното образование – ДВ, бр. 11 от 2.02.2023 г., <https://lex.bg/laws/ldoc/2136641509>, 26.03.2023.
  - Илиева, С. (2012). „Мотивация за обучение и развитие в кариерата – межкултурни особености“. Интеркултурни измерения на социалните практики.
  - Искрев, Д. Кариерно образование в средното училище. Благоевград, 2002.
  - Искрев, Д. Училищното консултиране. Благоевград, 2002.
  - Полонский, В. М. Словарь по образованию и педагогике. Москва, 2004.
  - Раишева–Мерджанова, Я. (2002). „Професионално ориентиране – добрият опит“. Педагогика. с. 32–47.
  - Раишева–Мерджанова, Я., Василев, Д. Теория и методика на професионалното ориентиране. София, 2003.
  - Раишева–Мерджанова, Я., Богданова, М. Европейско кариерно образование и националната перспектива. София, 2012.
  - Леонтьев, Д. А., Калитевская, Е.Р., Осин, Е.Н. (2011). „Личностный потенциал при переходе от детства к взрослости и становление самодетерминации“. Личностный потенциал: структура и диагностика, Москва, с. 611–641.
  - Калитевская Е. Р., Леонтьев Д. А. (2006). „Пути становления самодетерминации личности в подростковом возрасте“. Вопросы психологии, с. 49–55.
  - Сминцикова Э. В. Позитивные девиации как фактор прогрессивного развития личности в современном социуме: Дисс. канд. юрид. наук / Э.В. – Краснодар, 2012.
  - Чистякова С. Н. Педагогическое сопровождение самоопределения школьников. Москва, 2007.
  - Шавир, П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Москва, 1981.
  - Янкулова, Й. Педагогическа психология. София, 2016.
  - Batsche, C. Handbook for Vocational School Psychology. Iowa State, 1982.
  - Deci E.L. Psychology of self-determination. Toronto, 1980.
  - Hohenshil, T. (1982). School Psychology + Vocational Counseling = Vocational School Psychology. Personnel & Guidance Journal (61). p. 11.
  - Hall, P., Fong, G. (2007). Temporal Self-Regulation Theory: A Model for Individual Health Behavior. Health Psychology Review (1), p. 6–52.
  - Smith, C., Lineares, C. (2021). Counselor-Perceived Teacher Actions Needed to Carry out Educational and Vocational Guidance in Secondary Schools in Spain. Sec. Educational Psychology (6). p. 1–11.
  - Spitzer, D., Levinson, E. (1988) A Review of Selected Vocational Interest Inventories for Use by School Psychologists. School Psychology Review (17), p. 673–692.

ИНТЕГРИРАНЕ, НЕ ПРИОБЩАВАНЕ (За пунктуацията в едно професионално търсене)

Димитър Ганчев

Този текст няма претенциите да каже нещо ново за приобщаването в „приобщаващото образование“, а по-скоро да повдигне отново някои стари въпроси. Разполагането ми спрямо темата е като училищен психолог (до края на 2017 г.), детски терапевт, консултант на родители и обществен възпитател към МКБППМН. Значителна част от децата, с които работя, и техните семейства се сблъскват с темата за приобщаването, но твърде често през тъмната страна на Луната. Имам предвид, че приобщаването има и своя негатив – отхвърлянето – тема, която е твърде просторна, за да бъде изчерпана, тъй като засяга трите може би най-болезнени институционални точки в тялото на обществото ни: образователната система, здравеопазването и правото, колкото и общо да звучи последното.

Когато говорим за приобщаване на деца с дефицити (изискващо потвърждение в езика поради честата му замяна с „интегриране“, включително в официални документи), имам нуждата от езиково подреждане, което да е релевантно на разбирането за детето и неговото развитие, на социалните му връзки с другите в семейната и надграждащите я йерархично системи, също и на законовата рамка с нейната функция да закрепва нещо в комуникацията на семейната система с образователните и другите институции, съпътстващи ги в процеса, който означаваме като детско развитие и ознаменуваме с постигането на зрялост на 18-годишна възраст, когато в Република България приключва юридически детството. Дали абитуриентският бал една година по-късно е същинското тържество на зрелостта (на зрелостни-

ци, родители, институции и общество), или е някакъв модерен змеборчески мит, обърнат наопаки, който вместо да внесе ред във вселената на зрелостниците, им носи само хаос от съмнителни консуматорски ценности, примитивно удовлетворени зад витрината в мола, е донякъде отделен въпрос с нееднозначни отговори.

За употребата на езика

Докато четях някои текстове в интернет, включително законови и административни документи, поместени на официални сайтове, се оплетох в езиковата употреба и ми се наложи да потърся опора в Българския тълковен речник¹. Там четем:

интегрирам – обединявам за обща дейност;

интеграция – обединяване поради общи интереси/дейност;

социализация – приобщавам някого към обществената среда, приобщавам се към човешки колектив.

По отношение на чуждицата „социализация“ терминът **приобщаване** е равнозначно точен и въобще изразява идеята за общност, заедност, за разлика от думата „интегриране“, в контекста на определени липси у децата (дефинирани като дефицити), които искаме да включим в общността или да предотвратим тяхното изключване от нея. По обективни причини те остават извън общата дейност и частично или напълно не могат да споделят общите интереси, т.е. явяват се и функционират повече или по-малко като пасивни обекти на усилията на родителите и специалистите, последните – натоварени със задачата за включването на тези деца в човешкото общество и в конкретната общностна среда. Тази особена позиция се определя от нещо, което ги обединява, без да взима под внимание диагностичните и други концепции, през които се опитваме да закрепим собствената си тревожност по отношение на трудността ни да бъдем заедно с тези деца. Това общо нещо е липсата на смисъл – желание. От другата страна на дефиса е липсата, а не дефицитът, и това ни подканва да признаем една липса в себе си. Ако не го направим, иронично, заставаме в същата позиция, в която се намират много голяма част от тези деца – да отказваме. Много често ние, възрастните, които партнираме на тези деца, прикриваме собствените си липси, подтикнати от обзелата ни тревожност да не знаем как и несигурни дали изобщо е приемливо да говорим за това. Училищното говорене като институционален изказ остава често ригидно, интегриращо, т.е. механично включващо, непозволяващо отварянето на пространство в езика за липсите у децата и възрастните. И на това приглася обикновено едно сходно родителско говорене – два близки социални диалекта, обричащи и дете, и възрастен да не преминат през тези промеждутъчни и същевременно критично свързващи социални пространства, в които и детето, и възрастният остават оплетени в мрежа от означаващи, бележещи отхвърлянето. Това, по мои наблюдения отвътре и отвън на училищната институция, е максималното, което може да даде „интегрирането“.

Клиничната гледна точка

Опитът за разсъждения върху изказа, който използваме, отразява (надявам се) пряката връзка в езика между професионалиста, семейната система и институциите, обединени около идеята за приобщаването на детето със специални (не само образователни) потребности. Струва ми се, че винаги, когато се изправям пред въпроса за собственото си професионално разполагане спрямо другите специалисти от помагащите професии, учителите, институциите, семействата на децата, с които работя, и на първо място спрямо самите тези деца, неизбежно стигам до една гледна точка, „приобщаваща“ всички възможни разполагания, отчитайки първенството на конкретното дете, тъй като всичко е подчинено на неговия интерес. Можем единствено да се надяваме – неговия най-добър интерес.

Тази гледна точка е клиничната идея за детето, семейната му система и начина, по който го посреща или се затруднява да го направи институцията, специалистите, които работят в нея, въобще цялото богатство от социални връзки. По този начин аз определям собствената си професионална позиция през „приобщаването“, а не през „интегрирането“. Практическият ми опит като обществен възпитател показва множество дупки в „клиничната картина“ на приобщаващото образование, в които пропада смисълът, първо за детето, а след това за специалистите и родителите. Там пропада самата идея за органичната изначална роля на възрастния като посрещач детето, вслушващ се в неговите трудности, и детето, което играе водеща роля в това да покаже на възрастния как да го следва при съпровождането му в приобщаването съобразно неговите трудности и възможности. Това вслушване често изпада под браздата, направена от усилията да бъдат постигнати някакви статистически резултати, да бъдат удовлетворени правилници, параграфи, точки, оценки и т.н., т.е. да интегрираме. Конкретното дете не се вписва в тази статистика и правилници, а адаптацията винаги е относителна, както и приобщаването, но това също често изпада от критериите на възрастните, които се опитваме „нещо“ да направим. В крайна сметка нерядко „нещоправенето“ заприличва на панически опит за освобождаване от „трудното“ дете.

Хартиената точка

А. е ученик в основно училище. Когато започваме да работим заедно, детето е на 7 години. Има оплакване от страна на класния ръководител във връзка с поведението на А. в учебните часове и в занималнята. А. е много подвижен, доста тревожен и предизвикателен към възрастните. Постоянно проверява границите им, поставя ги под съмнение, обрича ги на несъстоятелност. Прави впечатление на дете, което постоянно е сърдито и разговаря грубо и рязко с възрастните. Тези трудности са се появили за първи път в детската градина. Майката разказва, че често ѝ се налагало да изслушва оплакванията на възпитателките. В разказа ѝ бащата

отсъства, след отбелязването, че са се разделили много рано. Родителите на А. са разведени. Бащата функционира по-скоро присъствено-отсъствено (толкова пандемично звучащо) в родителстването си – с детето му рядко правят нещо заедно. Когато е с баща си, А. играе предимно на телефона си игри. Може да се каже, че те споделят пространството, въздуха – все физически измерения. Тиха стая. Майката на А. му отделя повече време, включително за да му помага в домашните и да играят на настолни игри. Същевременно майката е с нисък фрустрационен толеранс и трудно удържа тревожността и напрежението си, често избухва към А. В такива моменти не се контролира добре, обижда го, макар и рядко се стига и до физически наказания.

В края на втората ни среща А. подхвърля една хартиена топка из стаята, повтаряйки безспир: „А, ама тя сама си подскача! А, какво ѝ става?! Не иска да влезе в кошчето за боклук. Ах ти, непослушен боклук! Ах ти, непослушна хартийке мръсна!“ В тона на А. звучи едно особено наслаждение, което нерядко бележи „онова“ говорене на възрастния, когато се кара на детето. Този своеобразен монолог на А. продължава няколко минути, докато той обикаля целия кабинет, подмятайки хартиената топка. Хвърля ми коси, присмехулни погледи. Изчаквам го, замислен и явно безсилен да разбере нещо. Когато нищо повече от това не последва от моя страна, А. губи интерес и изхвърля топката в кошчето за боклук. Сесията приключва.

Тогава нямах никаква представа за невъзможността му да се види в езика, който ползват възрастните за него, освен като хартиена топка. В училищната институция детето дълго време биваше посрещано буквално с думите „Ти докога ще я караш така бе, мойто момче?!“ и „Пак ли ти бе, А.?!“. Понякога А. чува тези реплики единствено като отговор на поздрава си към учителя. Вече е белязан, въпреки усилията на педагогическия съветник и другите колеги, включени в екипа за допълнителна подкрепа. В този екип бях включен и аз впоследствие, като представител на друга институция (МКБППМН), който работи индивидуално с детето.

Голяма част от работата с А. премина през компютърните игри, които го вълнуват. Може би защото в този свят на дигитални отпечатвания нещо зависи от него самия, а възрастният в тези срещи (т.е. аз) присъства през размисли върху стила му на игра, огласени неадресирано, и през 2–3 прости правила като това А. да не удря клавиатурата на лаптопа, когато е ядосан, че губи в играта. Последните са дадени като рамка с предизвестена отговорност за изборите, които А. прави по отношение на същите тези правила. Когато не спази правилото, казвам на А., че следващия път ще пропусне играта с компютъра и ще правим нещо друго. Постепенно спря да се гневи и прие това. В някои сесии А. настоява да седя до него и просто да следя играта му. Той обяснява безспир, а аз само потвърждавам важността на това, което той говори. Опитвам се да валидирам субективизирането му. Понякога през

учудване или лека възхита, друг път през загриженост за резултата му в играта, или просто казвам „Да“. Понякога мълча или пък се интересувам от отказите му. Това, разбира се, не изчерпва, а само скицира интеракциите между мен и А.

След около година коментарите на колеги в комисията са, че А. е станал много вежлив, внимателен, грубостта и остротата му към възрастните са изчезнали. Аз не съм толкова оптимистичен по повод на техните коментари, въпреки че има промяна. По-скоро съм реалист, доколкото терапевтичният процес не е праволинейно движение от точка А до точка Б. След още една година съвместна работа на А. му става възможно да спазва училищните правила в онази статистическа степен, дефинирана от Правилника за вътрешния ред, при която му е възможно да остане извън полезрението на педагози и администратори като „нарушител“ или „зрънце“. Майката на А. го премества в друга занималня, в която той среща учител мъж, с когото успява да изгради добра връзка. Това допълнително закрепва тревожността на А. и намалява напрежението му. Така А. открива още някой, който го назовава като значим.

В езика, който използвам с А., се уча да оставям „многоочия“, в които той да поставя своите думи за себе си. Назовавам го като този, който има правото, ако иска, да помести своите думи, защото за мен е важно той да има това право.

И все пак нещо остава, нещо, което бележи постоянна ерозия на А. в социалите му връзки. А. няма приятели в училище. Включва се в игрите, но не се сближава. Все още се появяват моментите на болезнено реагиране, макар да са все по-редки. Остава и трудността на баща му да има споделено време и думи със сина си. Майка му много по-рядко изпада в наслаждаването през едно говорене, което превръща А. в хартиена топка, но понякога „просто не ѝ е възможно да се удържи“. Езикът, който ползва, когато прави тези коментари, също говори за промяна.

В рамките на две години поставихме началото на едно приобщаване. Нещо бе поместено. Отпочнато бе сътрудничество между възрастните в семейството на А. и институциите за най-добрия интерес на едно дете. Можем само да се надяваме на това и да работим. За мен остават множество въпроси, някои от които избирам да поставя в супервизия. Други поставям пред А. или неговите родители. (От месеци не се е налагало да се срещам с колегите от училището му.) И в крайна сметка всичките поставям първо пред себе си. И този, който всеки път остава водещ за мен, е: „Къде се разполагам аз в приобщаването?“, защото „интегрирането“ не работи – то произвежда хартиени топки.

¹Български тълковен речник, Василка Радева, 2012 г., Изток–Запад.

КОНСУЛТАТИВНА РАБОТА С ДЕЦА С ЕДИН РОДИТЕЛ

*Ива Иванова – клиничен психолог, психотерапевт,
МКБППМН – район „Сердика“, София*

Етиология и ревизиране на понятието „семейство с един родител“

Причините за това децата и подрастващите в България да бъдат отглеждани от един родител са от различен характер – социално–икономически, демографски, културни. Макар за изминалата 2022 г. страната ни да е на седмо място в Европа по брой на разводите, това не отчита факта, че много хора не встъпват в граждански брак и няма юридическо основание единият родител (обикновено бащата) да бъде задължен да полага дори минимални грижи за потомството си.^[3]

От друга страна, понятието „семейство с един родител“ би могло да се разглежда и в по–широк смисъл, т.е.,

да бъде представлявано от майка, или от баща, баба или от дядо, от самотен родител, невстъпвал в граждански брак или съжителство, със собствено жилище, до такъв, останал сам по желано или не стечение на обстоятелствата – раздяла, развод, смърт на единия партньор.

Диагностика на семейните и средови условия и оценка на риска

Анализът на семейната система, оценката на средовите условия и житейските обстоятелства (негативни събития или нормативни кризи) в живота на членовете на семейството ни дава възможност да определим основните насоки и субекти на психологическото консултиране. Преди да започнем работа, ние трябва да сме запознати с обстоятелства като: възраст, пол, етническа и

религиозна принадлежност, образователен и социално–икономически статус; броя на децата в семейството и дали те са осиновени или обект на приемна грижа; с наличието на данни за насилие (физическо, психическо или друго), заболяване, инвалидност или зависимост на член от семейството. Трябва да сме запознати с моделите в семейната система и с това има ли данни за синдром на родителско отчуждаване. Необходимо е да сме наясно с особеностите на средата – дали тя е криминогенна и стимулираща противообществени прояви (членство в банди, употреба и/или разпространение на наркотични вещества, вандализъм, принадлежност към различни групировки – скинари, ултраси); дали е предразполагаща към маргинализация, виктимизация или напротив – стимулираща психо–социалното и интелектуално развитие на подрастващия – обект на подкрепа; трябва да сме наясно с престижа на училището, което посещава малолетното или непълнолетно лице, и с този на квартала, в който живее; с наличието на риск от изоставане или отпадане от образователната система (поради несправяне с материала или отсъствия); с наличието или липсата на референтен кръг от връстници – с техните възраст, пол и занимания; стилове на привързаност, общуване и личностовите особености на консултираните (склонност към риск, агресия, виктимизация, импулсивност, затвореност и др.). Всички тези фактори са важни, понеже влияят на отношенията и атмосферата в семейната система

независимо от броя на нейните членове.

От работата с деца, отгледани от един–единствен родител, става ясно, че те са изложени на по–голям риск от поведенчески проблеми и неуспехи в училище в сравнение с децата, живеещи в пълно семейство (с майка и баща), без да изпадаме в генерализации и това да означава, че всяко дете, отгледано от самотен родител, ще прояви проблеми в хода на своето развитие.^[1, 2]

Насоки и препоръки при самотно родителство вследствие на развод и раздяла

Нека разгледаме ситуацията с детето при развод/фактическа раздяла на родителите. Според българското законодателство при горните обстоятелства обикновено детето се присъжда на майката, освен ако не са налични други фактори – отказ от родителски права от нейна страна или доказана неспособност.

От друга страна, бащите по–често получават деца на по–голяма възраст и по–често момчета. В допълнение мъжете получават по–големи месечни възнаграждения в сравнение с жените и по–често им се предоставя помощ от прародителите. Всички тези фактори са от значение в оценката ни за това кой се справя по–добре с родителските задължения. От проведените наблюдения и изследвания по темата става ясно, че бащите се проявяват като по–строги и стриктни, а майките като по–любвеобилни и организирани. Тези характеристики са чудесни в съчетание, но

разгледани поотделно и поставени в конкретните за детето средови и жизнено условия могат да доведат до дефицити в характеровото му развитие.

Пряката консултативна работа с деца и младежи с един родител подкрепя изводите на френския психиатър Жак–Антоан Маларевич, според когото, колкото и детето да се нуждае от различни житейски образци, за да се изгради като здрава и пълноценна личност, все пак пропастта между различните модели не бива да е огромна. Най–важното е да бъдат установени унифицирани граници и правила за основните неща, които да важат както в дома на майката, така и в този на бащата. Тук много помагат преговорите между двамата родители и използването на външна медиация, ако е необходимо, без страните да влизат в открит конфликт пред детето. Работата на консултанта е да допринесе за разбирането, че макар да не са вече съпружеска или любовна двойка, бившите партньори трябва да останат стабилна родителска такава в очите на детето. Ако комуникацията между родителите е добронамерена или поне в рамките на добрия тон, ако има единомислие и застъпничество по отношение правилата, поне що се отнася до възпитание, образование и ценностни ориентири, детето може и да протестира, но ще се чувства спокойно и сигурно, осъзнавайки, че светът му не се е променил чак толкова, че границите и устоите му са същите. Важно е приоритетно грижещият се родител да очертае няколко базови приоритета и да държи на тях, оставяйки

свобода на другия родител да възпитава и прекарва времето си с детето по свой начин и както намери за правилно. Разногласията трябва да се обсъждат насаме. Не трябва да се negliжират учебните и домашни отговорности, за да не се формира неуважение към училищната институция и към задълженията по принцип.

За разлика от възрастните, децата искат да са като всички останали. Затова дете, отглеждано от един родител, несъмнено, влиза в категорията „различно“. В тези случаи съветваме да бъде разширена средата на детето и то да контактува и с деца на други самотни родители, за да види, че неговата ситуация не е единствена. Важни са разговорите с децата и правилните обяснения на нещата. Особено болезнени са липсите на майки при момичетата и на бащи при момчетата. В такива случаи наличието на някакъв „заместител“ (баба, дядо, вуйчо, леля) би могло да помогне на детето да се справи по–лесно, давайки му образец на поведение, съответен на неговия пол.^[1, 2]

Основните препоръки към родители, отглеждащи децата си сами, се състоят в осигуряването на спокойна и защитена среда, което е пряко следствие от емоционалния баланс на възрастния. Нека децата се чувстват подкрепени в своите интереси и търсенето на себе си. Родителите не трябва да вменият на потомците си своите разочарования, а да приемат ситуацияите в живота си спокойно и позитивно. Препоръчва се откровеност с децата, съобразена с

тяхната възраст, когато става въпрос за изясняване на причините за развода или раздялата, а също и когато родителят срещне друг партньор. Разбира се, важно е да се уточни, че новият партньор няма да замести другия родител в качеството му на баща или майка, че той има своите уважение и полагащо се място в живота и на двамата и е напълно нормално човек да продължи напред, намирайки любов и подкрепа в лицето на друг човек. Не е препоръчително детето да бъде настройвано срещу липсващия родител или този, избрал горния вариант. Още по-пагубно за детската психика е нещата да прераснат в синдром на родителско отчуждаване – феномен, чиито ефекти се равняват на тези от емоционално насилие. От страна на детето, за него са характерни прояви на искрената омраза към родителя, който не го отглежда, без критичност и чувство за вина; изтриване на хубавите спомени с отчуждения родител и заместването им със сценарии и фалшиви спомени, внедрени от родителя отчуждител.^[4]

Друга важна препоръка е след развода/раздялата грижещият се родител да не се вкопчава в детето си, докато се бори с разочарованието и осмисля живота си, за да израсне то като самостоятелно същество, необременено от преждевременната отговорност за емоционалния статус на родителя си.

Много разведени родители се чувстват виновни пред децата си, но именно тази криза би им дала възможност с пример да покажат, че човек е

длъжен да излезе от ролята си на жертва и активно да се бори за щастието си.^[5]

Справяне с траура и загубата

Малко по-различно стоят нещата при загуба на родител/и поради смърт. Тогава работата на обществения възпитател психолог е да обясни на родителя или грижещите се спецификите в преживяването на загуба в зависимост от възрастта и разбирането на децата. За да разберем сложността на това как всяка ситуация засяга едно дете, трябва да си зададем въпроса какво означава тази загуба за това дете в този период от живота му.

За кърмачетата осведомеността за техния свят е ограничена, така че смъртта на родител, особено на майката, се възприема като „липса“ или „отсъствие“. Необходимостта на детето на този етап от развитие е от физически контакт, топлина и последователност, което създава сигурност. Липсата на грижещ се представлява заплаха за оцеляването, което води до екзистенциални страхове.

Във възрастта между 2 и 4 години детето все още няма концепция за трайността на смъртта, но неговите страхове са по-многобройни. То може да повярва, че „родителят ще се върне“ и да продължи да действа така, сякаш той все още е жив. Смъртта тук е просто „сън“, от който никой не се събужда.

Във възрастта между 5 и 9 години разбирането на детето за смъртта претърпява друга промяна. Част от този период е и ерата на „магическото мислене“. Смъртта идва от външен източник,

който идва да отведе хората. Децата го възприемат като враг или нападател, а смъртта се превръща в нещо, което трябва да се надделее с рационализация: „Ако съм добър или правя правилните неща, ще мога да обърна нещата“. Ако не направим децата част от това, което се случва, или запазим „тайна“, те предполагат, че по някакъв начин са отговорни, което погрешно възприятие добавя усложнения към техния траур. (Често така се случва при деца на самоубил се родител.)

Между 9 и 12-годишна възраст детето започва да разбира, че смъртта е необратима и естествена част от живота. То става по-загрижено за последиците от смъртта: „Какво ще се случи с нас сега?“. Тъй като вече не мисли за себе си като „малко дете“, малчуганът може да представи фасадата на независимост и справяне, да опита да поеме ролята на покойния. Детето иска да бъде полезно, но не трябва да бъде товарено с прекомерна тежест: „Трябва да се държиш като голям/а. Ти си главата на семейството/домакинството сега“.

По-големите деца често се нуждаят от помощ, за да изразят своята скръб, особено при загубата на родител. Изследванията ясно показват, че тийнейджърите преживяват по-силна скръб, но отчаяно се борят да не я показват. Юношите се намират между зависимостта си в детството и отговорността на възрастните, която се надяват да получат. Младият човек се страхува, че изразяването на дълбока тъга или скръб показва връщане към детската уязви-

мост, която стоически потиска. Тийнейджърската роля предполага и конфликт с родителите, което допълнително усложнява нещата. Не се счита за „готино“ да се говори за смъртта на родителите. Тийнейджърите са изключително загрижени за приемливостта на отговорите си към другите, особено към техните връстници. Ядосани от смъртта, те могат да възприемат отношение „Защо трябва да ми пука?“. Като вид защита или съпротива младите хора понякога се занимават с безразсъдно или опасно поведение, за да покажат, че не им пука.

Както споменахме, дете, лично засегнато от смъртта, ще има многобройни страхове, между които може да са: страхът от загубата на другия родител („Тогава какво ще се случи с мен?“); от заспиване („Ами ако не се събудя, като мама?“); да бъде отделено от родител, сиблинг или друг грижещ се (вкопчване); от липса на чувство за защитеност; от споделяне на чувства или емоции с другите – за да не разстройва другия родител (капсуловане).

Вината често идва чрез четири общи убеждения, изразени от децата: „Смъртта е наказание за лошото ми поведение“; „Исках другият човек да умре.“; „Аз не ги обичах достатъчно. (... и затова те умряха/ме напуснаха).“; „Трябваше аз да умра“.

Тези особености налагат специален подход, когато се говори с деца за смъртта. Не трябва да се очаква от тях да реагират като възрастни. Трябва да се използва език, подходящ за възрастта им, да се инициира комуникация; да се гово-

ри конкретно, а не абстрактно. Децата може да не задават въпроси, защото не са сигурни дали ще ни разстроят. Може ние да въведем въпроса „Вероятно сте се чудили за ...“. Отговорите ни трябва да са открити и честни, дори да касаят неща, за които нямаме отговор. Трябва да се следи невербалното поведение и да се опитаме да отхвърлим всичките детски страхове, включително безпокойството, че някой друг в семейството им или самите те също ще умрат. Децата трябва да получат уверение за мястото си във фамилната система и принадлежността си към нея. Церемонии като палене на свещи, поставяне на писмо или специален спомен в ковчега или изпращане на балон с хелий със съобщение могат да бъдат ефективни ритуали за сбогуване на деца с родителя.

Практическите насоки в работата със смъртта включват използването на прост директен език и честност. Не трябва да се предава на дете неясно послание, което то по-късно да трябва да разбира. Не е желателно да се избягва думата „смърт“, защото понякога алтернативите (заспали, изчезнали, на по-добро място и т.н.) създават по-големи трудности в ума на детето. Необходимо е на децата да се даде позволение да изразят всичките си емоции; да ги слушаме, а не просто да говорим с тях; да не очакваме незабавна ответна реакция, а да бъдем търпеливи и на разположение. Децата няма да преодолеят скръбта, докато не преминат през всички нива на развитие, понеже всеки етап носи ново познание.^[6]

Трудности и проблеми с децата, отглеждани в семейства с един родител

Основен елемент в негативното развитие на децата, отглеждани от един родител, е фактът, че техните настойници срещат по-често трудности в намирането на достатъчно средства и време, за да могат да им предложат необходимите условия и внимание. Социо-икономическият статус е пряко свързан с академичните постижения на децата. Децата, чиито родители не могат да си позволят най-доброто, посещават местните училища и много по-рядко спортуват и продължават обучението си. Децата, оставени без надзор, стават рискови за изолация, участие в банди и противообществени прояви и често няма кой да наблюдава техния напредък в училище, да следи за писането на домашните и да се занимава с тях. Друг мощен фактор, влияещ върху развитието на децата с един родител, е адекватното им отглеждане. Обгръщането им с топлина и грижа и адекватното отговаряне на техните нужди развива първичните способности (за обич и свързване) на децата и предполага по-бързото и качествено интелектуално съзряване (развива т. нар. „вторични способности“, или тези за учене). Консултативната практика потвърждава данните от изследвания, проведени в различни култури по целия свят, във връзка с факта, че родителите, подложени на стресови ситуации (травма, болест, развод) са неадекватни и често не отговарят на нуждите на децата си. Като следствие

на това децата изпитват различни трудности от когнитивно, психо–емоционално и междуличностно естество – явление, характерно както за самотните родители, така и за пълните нуклеарни семейства.^[1, 2]

Подценяваната роля на бащите и техните неизвинени отсъствия

Съвсем не е изненадващо, че родителите имат огромно влияние върху децата. Когато едно дете се чувства отхвърлено и необичаяно от майка си и баща си, е по–склонно към агресия и емоционална нестабилност. Липсата на родителска любов може да предизвика и ниско самочувствие, негативен светоглед и неадекватност.

Това важи и за двамата родители. До неотдавна майката се считаше за еднолично отговорна, или „виновна“ за качеството на възпитание на своите потомци и изграждането им като личности. Практиката обаче и някои проучвания показват, че поведенческите проблеми у детето, склонността към престъпления, депресията и злоупотребата с опасни вещества са по–скоро свързани с отхвърляне от бащата. От друга страна, любовта му е по–сигурен показател, че малките ще добият самочувствие, чувство за щастие и удовлетворение от живота.

Проучване на Ронър и др. върху мъжката бащина фигура, без оглед на кръвната връзка, установява, че бащите надминават майките в някои отношения във връзка с развитието на децата. Според тях във всяко семейство има

един член с повече влияние и престиж, чиито действия оказват по–голямо влияние върху децата и те са по–склонни да развият качества като упоритост и постоянство, които им служат цял живот.^[7]

Когато бащата изпълнява тази роля в семейството, или упражнява т.нар. авторитетен стил на бащинство, това оказва по–силно влияние върху развитието на тези качества, отколкото ако същата роля играе майката. Характерни за него са проявата на топлина и любов, зачитане на правилата, но винаги с обяснение защо тези правила съществуват и отпускане на подходяща за възрастта автономност за децата.

„Изследването ни показва, че бащите, които са по–ефективни в този тип възпитание, са тези, които слушат децата си, имат близки взаимоотношения и конкретни правила, но и отпускат свобода“, казва Ронър.^[9]

Не е ясно защо бащите са по–успешни във възпитаването на постоянство у децата, отколкото майките, но вероятно те просто се фокусират повече върху тази характеристика, докато майките акцентират повече върху възпитаването на признателност и доброта.

Наличието или липсата на смелост и отговорност у мъжа да отгледа потомството, което е създал, променя не само съдбата на конкретното семейство, но и живота на поколенията след него.

Физическото или емоционалното отсъствие на таткото влияе особено

силно върху оформянето на детската психика. Липсващият баща създава потомство, което може да прекара живота си в търсене на „изгубеното“ и на себе си. От психологическа гледна точка функцията на бащата е да ни даде усещане за идентичност, тъй като той е първият човек във външния свят, който ни избира или отхвърля. Когато мъжът напусне семейството или присъства, но е емоционално студен и отхвърлящ, на едно по-дълбоко ниво у детето остава съмнение в ценността му като човешко същество или дори в правото му да съществува. Децата започват да търсят причината за загубата на родителя и неговата любов в самите себе си и я намират в някаква своя (съществуваща или измислена) неспособност или липса. Те вярват, че ако бащата отсъства от къщи, то е, защото те самите не са достатъчно добри, умни, способни или привлекателни.

Практиката показва, че в семейства без или с отсъстващ баща израстват голям процент от проституиращите момичета, младите самоубийци, отпадналите от училище, извършителите на серийни изнасилвания и други престъпления. Липсата на баща може да принуди една неукрепнала психика неуморно да търси външен обект, на който да се възхищава, както и да се прекланя пред съмнителни авторитети и каузи или да се забърква в банди, противообществени и криминални прояви. Заради отнетото значимо мъжко присъствие в ранните години зрелият човек може да изостави своето лично пътуване към

порастването и реализирането на потенциала си. Най-ценният бащински урок е да се научи детето да вярва, че е важно и значимо. Ако бащата го няма, то лесно може да си направи извода, че не е нито ценно, нито значимо, след като дори собственият му родител не го иска. Този тъжен резултат може да се види и в семейства, в които бащата злоупотребява със своята сила и авторитет и възпитава с прекалено твърда ръка. Отсъствието на бащата се отразява еднакво съкрушително и на момчетата, и на момичетата, но по различен начин.

Синовете не могат да станат господари на собственото си „царство“, ако бащите не са им показали как да го правят чрез личен пример, насърчаване и подкрепа. Бащинското „Да, ти можеш!“ е като магически ключ за умението на сина да вярва в себе си, да превръща мечтите си в действия, а действията – в нещо съзидателно и добро. Липсата на стабилен мъжки пример кара момчетата да се лутат в търсене на силно мъжко присъствие, което да ги научи какво е да си мъж – така наречения от Джеймс Холис „копнеж по бащите и племенните старейшини“. Някои мъже, израснали с отсъстващ баща, прекарват значима част от зрелите си години в удължено юношество, отлагайки бащинството и други сериозни семейни ангажименти.

Наличието на положителна бащина фигура е от голямо значение и за бъдещите жени. Както Кронос поглъща децата си, така и неспособният да отговори на емоционалните нужди на дъщеря си баща може да „погълне“ символично

своето малко момиче, не позволявайки му да развива и изразява женската си природа. Ако дъщерята не получи любовта и одобрението на баща си, ако той не ѝ даде необходимото уверение в собствената ѝ привлекателност, женствеността ѝ остава като замръзнала цветна пъпка, която никога няма да се отвори пред света.

Практиката показва, че когато бащите не вземат активно участие в отглеждането на своите дъщери, последните имат по-ниско самочувствие, получават по-лоши оценки в училище и вероятността да се появят проблеми като ранна бременност, наркотична или алкохолна зависимост при тях е много по-голяма. Безопасността и доверието са базови чувства, на които дъщерите с присъстващ баща могат да се радват, но също така той би могъл да бъде източник и на опасност и заплахата (ако е насилник, зависим и т.н.). Липсата на обич от страна на бащата ще доведе до липсата на такава у момичето към себе си, а тази рана може да се прояви в крайно грубо и бунтарско отношение в тийнейджърството. От баща си момичето се учи какво да очаква от мъжете – добро или лошо. Ако бащата се отнася с уважение към дъщеря си, и тя ще изисква същото от света и другите мъже. Ако това не е така, ще стане неуверена и податлива на манипулации.

От психологическа гледна точка майките и бащите играят взаимно допълващи се роли във възпитанието на своите дъщери. Всичко това трябва да се разясни по време на консултация-

та. Майките осигуряват емоционалния комфорт и сигурност, а бащите – самоуважението на децата си. Ако едно момиче знае, че баща му се интересува от него и зачита гледната му точка, то то ще израсне с представа за себе си като за интелигентна и значима. Бащата е пример за дъщеря си като представител на противоположния пол и неговото отношение, поведение и вид (външни, вътрешни и статусни характеристики) формират нейните критерии и представата ѝ за нормално. Същото важи и за нивото на доверие между баща и дъщеря, за което от голямо значение е общуването. Връзката на момичето с бащата предопределя бъдещите му връзки с мъжете. Именно затова е важно своевременно намиране на ролеви заместител, който да обезпечи функцията на липсващия родител.^[8]

***Тъмната страна
на модерното родителство –
отложеното съзряване
поради дефицит на авторитет***

Дотук разгледахме последиците от отглеждането на дете от „де юре“ самостен родител. Но не по-малко пагубни за развитието на маловръстните са последиците при наличието на родител, който „де факто“ психологически и ролево отсъства. Всяко трето дете днес живее в семейство без осезаемо и положително мъжко присъствие. Днес обаче тази картина се усложнява и от едно друго отсъствие – на авторитетен родител, вследствие на либералното възпитание. Практиката показва, че липсата на

правила и неумението за поставяне на граници пречи на съзряването, създава объркване и хаос в семейството и особено в детската психика. Стараейки се да бъдат приятели на децата си, съвременните родители де факто абдикират от родителската си роля.

Друга наблюдавана тенденция е свързана с това, че липсата на време от страна на родителите поради прекалената им работна ангажираност подхранва чувството им за вина, която бива компенсирана с материално преизобилство на подрастващите. Това, съчетано с липсата на правила, граници и изисквания към децата, води до тяхната емоционална незрялост и крайно фиксиране в собствената личност – все предпоставка за болезнен и неизбежен сблъсък с реалността.

Една от основните предпоставки за пълноценното развитие на децата са границите. Без тях те не само излизат неподготвени за живота извън семейството, но и могат да се загубят по сложния и криволичеен път на порастването. Защото истинската зрялост не е свързана само с навършване на определена възраст, а е способност да се адаптираме успешно към външния свят.

Традиционно бащата е тази фигура, която чрез собствения си авторитет учи децата на способността да уважават чуждите авторитети (както и да ги поставят под съмнение). Заради размишването на ролите между мъжете и жените бащите все по-често започват да приемат модели на поведение, които са по-типични за майките – меки, отстъп-

чиви, позволяващи. Това прави бащината функция на практика отсъстваща, заради което страдат не само децата, но и обществото като цяло, защото то се крепи именно на силата на законите и правилата.

Консултирането на деца с един родител и работата с такова семейство е поредното предизвикателство в превантивно–корекционната работа на психолога обществен възпитател. Неговата пожелателна цел е именно „всички родители да са силни, мъдри и способни, а всички деца – щастливи и обичани“ – големият урок на родителството. [8]

- 1 Fletcher, A. C. (2002). *Single-parent families*. In N. Salkind (Ed.), *Child Development* (pp. 366–368). New York, NY: Macmillan Reference USA
- 2 <http://detskorazvitiie.bg/Parenting/SingleParentFamily.html>
- 3 https://www.peika.bg/statia/Balgariya_e_na_7_mo_myasto_v_sveta_po_nay_nisak_protisent_na_razvodi_la_i.119187_e_mo_myasto_na_nay_nisak_po_protisent_razvodi_sveta_v_7.html
- 4 <https://bnr.bg/burgas/post/101569364>
- 5 <https://www.mila.bg/article/5559493>
- 6 <https://ohnamama.bg/dete-3-plus/kakvo-da-pravim-i-da-ne-pravim-ako-deteto-e-zagubilo-blizyk-chovek-319>
- 7 <https://www.chitatel.net/bashtinstvoto/>
- 8 <https://9meseca.bg/vazpitatie-na-deteto-toi-tq/otsastvashiyat-bashta>
- 9 https://spisanie8.bg/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5/1271-%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.html?fb_comment_id=10151210976039848_10161844583779848

ХОРАТА, КОИТО ПРОМЕНЯТ БЪЛГАРИЯ

По едноименната книга на Даниел Пенев

На 30 ноември в литературен клуб „Перото“ е представена втората част на книгата „Хората, които променят България“, чийто автор е младият журналист и преводач Даниел Пенев.

Подобно на първата част, героите на втората част на книгата са инициативни и находчиви българи, които вярват в себе си и в бъдещето на България, за което работят всеотдайно. Както посочва Ива Дойчинова, журналист и създател на „Будител на годината“, директор на програма „Радио София“ (БНР) и автор на предговора към книгата, „вдъхновение е да бродиш сред вдъхновители. Но и мисия“. Това важи както за героите на книгата, така и за нейния автор, а също и за читателите.

Книгата съдържа богат снимков

материал. Една от тридесетте истории в нея е тази на младите архитектки Мария Стайнова и Виолетка Славова, съоснователки на архитектурно студио Lusio. Те успешно работят за облагородяването на училищната среда и превръщането ѝ в приятно място за децата. Историята им, така както е публикувана в книгата, е следната.

Виолетка Славова и Мария Стайнова: архитектите, които позволяват на учениците да изследват света чрез игра и творчество

Лети и Мария се запознават в Университета по архитектура, строителство и геодезия (УАСГ) в София. В един момент обаче пътищата им се разделят. Мария отива на обмен в испанския университет CEU Cardenal Herrera и после работи за кратко в Нидерландия, а Лети заминава за Италия, където следва магистратура по архитектура и завършва програма за иновации и мултидисциплинарни проекти в Politecnico di Milano.

След като се събират отново на родна земя, двете разбират за конкурса за млади архитекти и студенти „Училища на бъдещето“ на фондация „Америка за България“ и академия „Градът“. Кандидатстват, печелят конкурса и през октомври 2018 г. в 1. ОУ в Берковица е

открит проектираният от тях Център по природни науки и предприемачество.

Доброто партньорство между Лети и Мария, от една страна, и ръководството, учителите и учениците в Берковица, от друга, се увенчава с успех. Нещо повече: за своята работа Лети и Мария са отличени в годишните архитектурни награди WhATA за 2018 г. – проектът им е удостоен с награда в категория „Нормалност на годината“.

Дълго време след създаването на Lusio Лети и Мария съчетават изграждането на бизнеса с допълнителна работа, за да се издържат, докато чакат да видят как ще потръгнат нещата.

След наградата на WhATA съоснователките на архитектурното студио проучват нагласите и тенденциите в ди-

зайна на образователни пространства във и извън България. Лети споделя, че докато на запад се експериментира активно в тази сфера, ние тепърва започваме да си даваме сметка за влиянието на средата върху настроението, мисленето и креативността на децата.

В работата си Лети и Мария изхождат от разбирането си за ученето като функция на любопитството, движението и експериментирането. Според тях учеб-

ната среда трябва да бъде проектирана в съответствие с нуждите и предпочитанията на учениците и учителите и да оползотворява оптимално ресурсите, с които разполага училището. Оттук и името на студиото – *lusio* на латински означава едновременно работа в екип и игра.

Този акцент върху дребните, но важни детайли е в основата на освежаването на класните стаи за първокласниците във

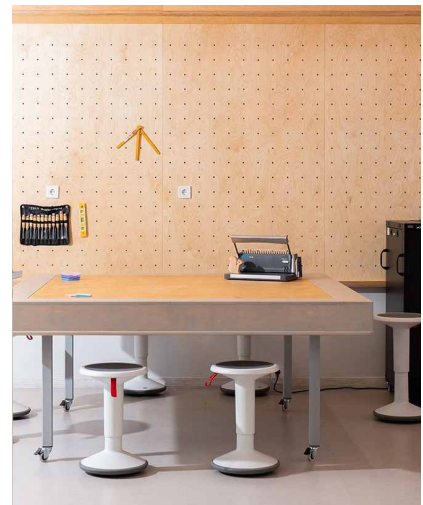

2. СУ „Акад. Емилиян Станев“ в София. Ръководството на училището възлага на Лети и Мария задачата да обновят стаите без големи разрушения и разходи. За целта двете се фокусират върху обзавеждането на стаите: поставят акустични тавани, добавят удобни маси и столчета, които разработват съвместно с производителя на дървени столове Ultima Chairs, и обособяват мек кът с възглавници за почивка.

„Хората се променят и имат различни изисквания. Не е реалистично да

риод, а които да могат да се трансформират лесно и да не създават граници, да са ефективни както за днешните поколения, така и за следващите“, уточнява Мария.

Според двете архитектки ученето в пространства, които са цветни, оборудвани с дървени мебели и пригодени към технологичните реалности на 21. век, не само прави учебния процес по-ефективен и по-възбуждащ, но и укрепва самоуважението и самочувствието на

очакваш, че ще държиш вниманието на децата 45 минути, докато те седят на чиновете си. Днес децата са по-различни и по някакъв начин това трябва да бъде отчетено и в пространството, така че те да се почувстват въввлечени в процеса на учене“, казва Лети.

„Нашата цел дори не е да направим пространства, които да са адекватни само за една група деца за определен пе-

учениците. Когато учиш в хубава среда, ти имаш усещането, че заслужаваш по-добри условия, че си способен да се справяш с трудностите и че си конкурентен на другите, казва Мария. Това е причината двете съоснователки на Lusio да смятат вдъхновяващите учебни пространства за необходимост, а не за лукс – точно както всеки от нас смята уютния дом за необходимост, а не за лукс. Те виждат и друга важна полза от

хубавата и добре поддържана училищна среда – тя изгражда естетически вкус и чувство за отговорност у учениците и учителите, които започват да пазят повече това, което е изградено за тях.

Лети и Мария получават второ значимо признание за работата си през 2019 година. Тогава Министерството на образованието и науката (МОН) ги кани да се включат в изготвянето на насоките за националната програма за изграждане на училищни центрове за природни науки, технологии, инженерни науки и математика (STEM). По-късно част от училищата, които получават финансиране по програмата, поверяват на Lusio проектирането на своите центрове. Сред тях са 90. СУ „Ген. Хосе де Сан Мартин“ в София и СУ „Христо Ботев“ в Карнобат.

„И двете училища са бомба по отношение на директорите – хора, които са много напред като виждания“, споделя Лети, която заедно с Мария е отличена за проектирания от тяхното студио STEM център в 90. СУ в конкурса „Български архитектурни награди“ през 2022 г.

Lusio продължава да поддържа топли отношения с 1. ОУ в Берковица. В момен-

та студиото работи по проект за STEM център, който се предвижда да бъде изграден там чрез трансформация на съществуващото пространство на втория етаж над проектираната от тях лаборатория за малки изследователи.

Друго училище, доверило се на Lusio, е 10. СУ „Теодор Траянов“ в София. Проектираният от студиото STEM център отваря врати през февруари 2022 година. Услугите на Lusio се търсят и от частни училища, като „Основно прогресивно

училище“ и ЧСУ „Цар Симеон Велики“. А организацията на евреите в България „Шалом“ ги кани да изготвят интериорния проект за новите им училище, детска градина и културен център. Предстои те да бъдат реализирани в рамките на три години.

Желанието на Лети и Мария е да разширят портфолиото си с проекти за детски градини, университети и библиотеки. В началото на 2019 г. те се включват в конкурса за проект за нова детска градина в столичния квартал „Горна баня“, но проектът им не е сред отличените и засега остава само на хартия. За осъществяването на амбициозните си мечти те могат да разчитат на помощта на още пет дами, които във времето се присъединяват към екипа на Lusio.

Снимки и визуализации: lusio.bg

ВЪРЩАНЕ В СЪДЪРЖАНИЕТО

ЩЕ ЗАМЕНИ ЛИ STEM ОБУЧЕНИЕТО СТАНДАРТНИЯ МЕТОД НА УЧЕНЕ

Проф. Найден Шиваров

STEM, което означава „наука, технологии, инженерство и математика“, се фокусира върху образованието във всяка от своите дисциплини. Въпреки че акронимът съществува от началото на 2000 г., концепцията е много по-стара.

Според някои автори идеята за STEM се появява през 50–те години на 20–и век, когато започва технологичното съревнование в областта на космическите изследвания. Защо обаче терминът набира популярност едва в последните години? Отговорът е много логичен: защото, за да може обществото да поддържа икономически, социален и технологичен напредък, е необходимо да се подготвят квалифицирани трудови кадри. Това поражда нужда от трансформация на образованието в посока, наречена „Образование 4.0“, която подкрепя иновациите в науката, технологията и инженерството и чийто приоритет е изучаването на STEM.

Може да се каже, че Европа изостава технологично, тъй като доста голям процент европейци – около 45% – нямат основни дигитални умения, докато в същото време 90% от работните места на пазара на труда изискват точно такива умения. Прогнозите са за значителни последици, ако Европа (както и САЩ) не могат да се конкурират в световната икономика в резултат на неподготвената работна сила. Поради тази причина започнаха мащабни образователни реформи,

които се случиха през последното десетилетие в много страни, включително и в България.

От 2018 г. България е член на Европейската STEM коалиция – мрежа от национални STEM платформи и организации, отговорни за изпълнението на националните STEM стратегии. Основните цели на тази коалиция са да улесни обмена на добри практики между организациите и да подкрепи разработването на нови образователни платформи. Първите стъпки в тази посока бяха направени у нас през учебната 2018/2019 г., когато училищата организираха и включиха учениците в извънкласни дейности, които бяха от основните STEM области. През 2020 г. последва Националната програма на МОН за „Изграждане на училищна STEM среда“, насочена към създаването на нови училищни центрове – интегрирана съвкупност от специално създадени и оборудвани учебни пространства с фокус върху изучаването и прилагането на компетентности в областта на природо–математическите науки в държавните и общинските училища в страната. По тази програма в България вече са изградени и функционират близо 250 STEM центъра. През следващите четири години предстои във всички 2270 български държавни и общински училища да бъдат създадени училищни STEM центрове, финансирани по Механизма за възстановяване и устойчивост.

Проектът „STEM центрове и иновации в образованието“

Проектът има за цел да насърчи учениците да изучават природни и инженерни науки, технологии и математика, да ги ориентира кариерно към избора на технологични професии, предоставяйки им среда и инструментариум, чрез които могат да придобият трайни компетентности, знания и умения.

Общата цел се състои в това, да се инвестира в цялостни интегрирани решения за нова училищна творческа среда с фокус върху природните науки, инженерните науки, математиката и технологиите, включваща различни елементи според конкретната нужда на училището и училищната общност: преустройство на съществуващи пространства, технологии, нови методи на преподаване, ново или интегрирано учебно съдържание, нова организация на учебния процес, подкрепяща среда за ученици със специални образователни потребности. Планирани са допълнителни програми, които да подпомогнат повишаването на квалификацията на педагогическите специалисти и създаване на ново учебно съдържание в посока интегриране на предметните области от STEM.

За да преведе училищата през целия процес за изграждане на училищна STEM среда, МОН създаде специализирано звено – Национален STEM център, чиято задача е да координира, подпомага и консултира изграждането и развитието на STEM среда във всяко българско училище, като създава модел за учене, квалификация, работа с научноизследователски методи и инструменти. За своята дейност центърът използва базата на бившия учебен център към МОН, която предстои да бъде обновена съобразно световните стандарти за изграждане на подобни образователни и научноизследователски комплекси. В основната сграда на НСЦ ще

бъдат разположени залите за обучение и петте национални лаборатории – по зелени технологии и устойчиво развитие, природни науки, математика и информатика, роботика и кибер–физични системи и 3D дизайн и прототипиране. Ще бъдат обособени работилница и пространство за състезания и олимпиади. Центърът ще включва набор от гъвкави пространства за обучение, оборудвани с най–новите дигитални технологии.

Към настоящия момент базата може да се използва за обучения, организиране и провеждане на семинари, съвещания и конференции, както и за подготовка на ученици с изявени таланти за участие в национални и международни олимпиади. На разположение за посещение и тестване на STEM оборудване от училищните екипи е мини демонстрационната лаборатория, окомплектована с основен инструментариум в петте основни направления.

В допълнение, към Националния STEM център са създадени три регионални STEM центъра, които ще бъдат изградени върху съществуващи ученически бази – Национален детски комплекс, с. Ястребино, Национален детски екологичен комплекс, с. Ковачевци, и в гр. Хисаря. За пълното възстановяване на трите бази са заложили средства в Националния план за възстановяване и устойчивост (НПВУ). Съгласно плана модернизацията на материалната база в STEM центрове се предвижда да се изпълни най–късно до 2026 година.

Крайният продукт от проекта ще бъдат изградените национални бази и технологичните центрове в училищата, които представляват интегрирана съвкупност от кабинети и други учебни пространства в училищата, създаване на култура за иновации сред училищните общности, подготвяне на днешните ученици за професиите на утрешния ден.

Какви са професиите на бъдещето

Според доклад на Световния икономически форум почти 65% от учениците днес ще бъдат подготвени за професии, които дори още не съществуват, като инженер за 3D печат, специалист по слънчева и вятърна енергия, космически работници, дизайнер или архитект на виртуална реалност, специалист по изкуствен интелект, анализатор на квантови данни, космически пилот, дрон мениджър и други, налагащи въвеждането на STEM обучение.

Погрешно е схващането, че STEM обучението е само за учениците, които имат интереси в четирите области, или че е само за подрастващи. Всъщност идеята на STEM подхода е развиване на т.нар. STEM умения, които трябва всеки от нас да притежава, за да се справи с промененото ни ежедневие вследствие на технологичния напредък. Поддържането и развитието на STEM образование може да помогне за успешното намиране на работа, гарантиране на сигурността ѝ, развитие в кариерата и пълноценно функциониране в обществото.

Какво значи STEM умения

Неправилно се смята, че STEM уменията се ограничават само и единствено до цифрова компетентност. Изследване, проведено от Световния икономически форум в някои от водещите световни компании, твърди, че критично мислене, креативност, сътрудничество и емоционална интелигентност са едни от най-важните умения за 21-ви век. Според Световния икономически форум най-важното работно умение през новия век е решаването на комплексни проблеми.

Класните стаи днес се фокусират върху STEM обучението, защото търсенето на тези умения бързо нараства. Страните, които успешно развиват STEM, докладват за обещаващи резултати от прилагането на този подход – допълнителното изучаване на математика и науки, преподадени на учениците в контекста на реалния свят, им помага да научат по-сложни концепции; STEM образованието помага на учениците да продължат образованието си в университети след средното си образование и сравнително лесно да си намерят работа; работещите в областта на науката и технологиите печелят 26% повече от работниците, които не работят в сферата на STEM; STEM насърчава равенството между половете и дава шансове на малцинствени групи и социално слаби общества да живеят пълноценно.

Какво по същество представлява STEM подходът

Обучението по STEM се отличава от традиционното обучение по специфичната учебна среда, чийто облик се формира от съдържанието на учебните предмети в STEM и от използването на научния метод за изследване на проблеми от ежедневието. То се базира най-вече на интегриран подход и методика, която поставя ученика в центъра на обучението и насърчава ученето чрез проектно базирано обучение, чрез преживяване, творчество и експериментиране.

Изучаването на всяка една от „съставките“ на STEM е практика, характерна за формалното образование. Традиционната класно-урочна система наложи дисциплините да се преподават поотделно, без връзка една с друга. Съвременното преподаване на STEM съдържание разчупва този модел. То обединява знанията от различните учебни предмети при учебно изследване на общи (за тези учебни предмети) явления или за разрешаването на общи проблеми. Така учениците формират компетентности, с които да се изправят пред проблемите от реалния живот, като прилагат многообразие от знания и умения.

STEM обучението включва в себе си няколко подхода: при изследователския подход децата учат чрез експерименти (т.нар. учене чрез откриване). Експериментите могат да са практически опити или компютърно генерирани модели; при проектно базирания подход ученикът е поставен в ситуация да реши реален проблем (участие в учебен проект), тоест решаване на практикоприложни задачи, показващи мястото и ролята на знанията и уменията. Друг подход е геймифика-

цията на обучението – учене чрез игра и преживяване, които развиват интереса, емоциите и познавателната активност на децата. Интердисциплинарният подход изисква размиране на границите на учебните дисциплини, обединяване на знания от различни дисциплини при изучаване на дадено знание – изграждане на единна картина за знанието. Проблемно базираният подход предполага такава организация на учебния процес, при която преподавателят създава проблемна ситуация и под негово ръководство учениците самостоятелно или с малко помощ и творческа работа решават задачата, т.е. изискват се творческо прилагане на знанията, както и активни действия.

В условията на STEM се поставя акцент върху вътрешната мотивация на учениците за познавателна и практическа активност. Развива се естественото любопитство на ученика и неговият творчески потенциал да търси решения, да учи активно, като наблюдава, изследва и експериментира. Чрез този метод на обучение учениците имат възможност да развият своите силни страни, да се научат да работят в екип и да осъзнаят, че решаването на проблемите зависи от тях. За разлика от традиционната образователна практика, в която предметните области са концентрирани поотделно, STEM образованието набляга на технологиите и предметите по начини, които интегрират дисциплините и ги свързват с реалния живот.

Как да се променят нагласите у учителите

Несъмнено това е най-голямото предизвикателство пред изграждането на ефективна училищна STEM среда. Необходимо е учителите да променят своята

нагласа по отношение на променящата се методика на преподаване и да я припознаят като определящ фактор за предизвикателствата на утрешния ден, които не могат да бъдат посрещнати с предишните средства и методи. Учителите първи трябва да осъзнаят значението, разнообразието и възможностите на STEM професиите и да съумеят да покажат на учениците си връзката между предмета, който изучават, и ежедневието.

За да придобият тези нови нагласи, учителите, също както и учениците, имат нужда от подкрепа и мотивация. За тази цел МОН и в частност Националният STEM център ще работят за: приоритетно увеличаване на броя на STEM учебните предмети; подходяща STEM учебна среда, представена от добре оборудвани и функциониращи лаборатории; целенасочено формиране на професионални, технологични и житейски умения, свързани със STEM; наличие на действаща професионална учеща общност и чувство на принадлежност към STEM идеята; връзка с външни STEM общности (изследователски центрове, институти и др.). Тези характеристики могат да помогнат на училищните ръководства при създаване на STEM стратегия и да интегрират различните видове подходи за качествено STEM.

ВИРУСЪТ „ЧИТАЛИЩЕ“

Лиляна Георгиева

История

Народно читалище „Николай Хайтов“ е създадено през 1936 г. от група учители за събиране и размяна на книги. Помещавало се е в малка паянтова сграда на ул. „Дървенишко шосе“ и първоначално носи името „Наука“. До 1962 г., когато е построена сегашната сграда, читалището е работело в разпръснати малки помещения, клубове и др. Учителката Венета Бъклова става и първият председател на читалищното настоятелство. Започват да се организират утра и вечеринки и читалището се превръща в духовен център на новия квартал „Изток“. Постепенно дейността му се разраства и в него започват да се провеждат кръжоци, да се изнасят беседи и лектории. Сформират се самодейни колективи – хор, детски състав за народни танци, речитатори. Поради мащабно развива-

щата се дейност през 1962 г. е построена специална сграда. Създават се условия за разцвет на танцовото, литературното, вокалното, музикалното изкуство, на фото и киноклубове. За активната си и народополезна културно–просветна дейност по случай 50–годишния юбилей читалището е наградено с орден „Кирил и Методий“ – първа степен. През тези години председатели на читалището са били Христо Холиолчев, Никола Блъсков, Николай Хайтов, Иван Баджев и др.

През 2002 г. в знак на признателност и уважение към творчеството, таланта и родолюбието на Николай Хайтов, председател на настоятелството от 1993 до 2002 г., читалище „Наука“ бе преименувано на „Николай Хайтов“. Вече 87 години читалището е един от главните фактори на културния живот в района. Развива многостранна дейност: библиотечно–информационна, лекционно–

просветна, издателска, социална, културна и творческа.

Една от целите на НЧ „Николай Хайтов 1936“ е да създаде подходящи условия за творчество и изява на младите хора, като бъдат насърчени да изградят и развият своите културни, духовни, интелектуални и национални ценности, да усъвършенстват своите умения и да придобият нови. Да бъдат мотивирани и активни, да се учат и да споделят, да имат личностно и професионално израстване като пълноправни членове на българското общество и света. Дейностите за деца, които се развиват в читалището, са много и разнообразни.

Библиотека „Любомир Кънчев“ към НЧ „Николай Хайтов 1936“

През далечната 1936 г. ентузиазирани читатели със свои книги създават библиотека, върху чиято основа се изгражда Народно читалище „Николай Хайтов 1936“. И днес търсенето на книги продължава със същия ентузиазъм не само от жителите на район „Изгрев“ на Столична община, но и от други райони на столицата. Броят на редовните ни читатели за последните години е над 600 души, а на потенциалните – около 20 000, повече от 1/5 от които са под 14 години. През последните години средно около 40 читатели дневно посещават библиотеката. Заетите библиотечни единици през 2021 г. са 15 569. През същата година в библиотеката са извършени 1321 библиографски справки, а от 2016 г. с решение на Общото събрание на НЧ „Николай Хайтов 1936“ библио-

теката носи името на Любомир Кънчев – виден български сатирик, който е бил и председател на читалището.

За популяризиране на дейността и фонда си библиотеката организира открити уроци, инициативи, свързани с книгата, културни мероприятия, изложби; запознава учениците с изискванията, условията и начина за ползване на необходимата литература в библиотеката; работи с най-малките деца с цел зараждане на интерес към книгата; обучава читатели за работа с персонал-

ни компютри, създаване на електронни пощи и профили в социалните мрежи.

В библиотеката особено внимание се отделя на децата и учениците. С тях се провеждат разнообразни популярни беседи на интересни и значими теми. Редовно се провеждат „Уроци по родолюбие“, представят се презентации по случай 3 март, 17 септември – Деня на София, 11 май – Деня на библиотекаря, 15 септември – рождения ден на Николай Хайтов, и други важни събития. Библиотеката е редовен участник в Маратона на четенето. Библиотекарите провеждат беседи със студенти по актуални теми като например „Библиотека и библиотекарят в новото време“, еко час в библиотеката „Защитени животни и растения в България“. От тази година се организира „Забавно лятно четене“ с деца от предучилищна и начална учебна възраст. Поради големия интерес се направи и „Коледно четене“ за малки и големи, носещо радост на малките ни читатели. Традицията в това отноше-

ние ще бъде продължена. В библиотеката редовно се провежда коледен базар на книгата. Не можем да не споменем посещенията на малките ни приятели от 119. СУ „Акад. Михаил Арнаудов“ за четене на приказки, съставяне на собствена приказка за приятелството на детето и книгата, нейното публикуване във „Фейсбук“ като кратка история. Дечицата

от езиков център „Форум“ бяха библиотекарери и откриваха книжки по зададени критерии; справиха се отлично, така че в тяхно лице може и да има бъдещи библиотекарери. Разбрахме, че игровият елемент е много важен при представянето на сериозни и актуални теми. Играейки, се учехме! Трябва да наблегнем и на представянето на книгата на писателката Юлия Дивизиева „Дундаки“. Направена като умна книжка, децата с удоволствие задаваха въпроси и отговаряха ентузиазно. С деца от езиковата занималня представихме и презентация за Деня на народните будители, изработвахме „Лапбук“ за тях, което беше сигурен знак, че са слушали внимателно. Гледахме филми, докато чествахме рождението на обичаната Астрид Линдгрен – „Пипи Дългото чорапче чества рожден ден“ и „Емил от Льонеберя“. Беше въздействащо и много забавно, а детската реакция – неустоима! Отбелязахме и 150 години от рождението на Васил Левски с децата от 23. ЦДГ „Здраве“ с

беседа и анимационен филм за нашия голям революционер. От тази година стартира и клуб „Бисерче вълшебно“ с дечица от 138. СУ „Проф. Васил Златарски“. Четохме книгата на Катя Антонова „Феята от захарницата“. С нетърпение чакаме техните рисунки, за да си направим самостоятелна книжка. За 1 март децата от школите в читалището правиха мартенички за здраве и късмет. Бяха невероятни! За Деня на детската книга предстои да представим на малките си читатели книгата игра на Красимира Дуковска „Апостола още е жив“, както и книгата в рими на Върбан Стоянов „Костенурчето Жълтурчо“.

Дейността на библиотеката ни е пряко свързана и с дейността на литературния салон „Дамян Дамянов“ към читалището. В него освен известни автори процъпулник правят и млади творци. В литературния салон се представят над 20 книги годишно. След въвеждането на извънредно положение поради усложняващата се епидемиологична обстановка, свързана с разпространението на COVID-19 през 2020 г., преминахме към онлайн представяния на автори и книги. Театралните постановки на сцената на читалището, както и клубовете по интереси, допринасят за увеличеното търсене на литература. Библиотеката е редовен участник в организираниите от Министерството на културата конкурсни сесии в помощ на библиотеките.

Когато преди известно време постъпихме на работа в библиотека „Любомир Кънчев“ към НЧ „Николай Хайтов 1936“ – София, си помислихме, че сме

осъществили своята библиотечна мечта – много книги, компютърни работни места, белота и пространство. Секретарят на читалището г-жа Лили Георгиева ни показа снимки отпреди и сега. Това, което видяхме, ни поразя – колко много работа и сърце са вложени в осъществяването на една идея. Това ни задължава да бъдем отговорни в обновяването на библиотечния фонд и да предлагаме различни услуги, за да се превърнем библиотеката в модерен информационен център и културно средище.

Детска музикална школа към НЧ „Николай Хайтов 1936“

Свиренето на музикален инструмент от ранна детска възраст стимулира креативността, умственото развитие и физическата координация. Ранните музикални уроци могат да помогнат за когнитивното развитие на малките деца,

като развиват частта от лявото мозъчно полукълбо, която участва в обработването на езика. Музиката намалява стреса, развива творческите способности, въображението и креативността, както и емоционалната интелигентност. Заниманията с музика подобряват концентрацията и фокуса при децата. Преподавателите в Детската музикална школа Цанета Кънчева, Лора Драганова, Венцислав Димитров, Лили Ангелова и Тодор Михайлов отдават сили, любов и висок професионализъм ежедневно. На тях дължим първите места в прегледите на любителското творчество, златните, сребърните и бронзовите медали от международни и национални конкурси за музикално изкуство, участия в телевизионни предавания и множество концерти и изяви.

В последните години музикалната школа реализира проект „Зелени концерти“, който включва ежегодно посещение на манастир. Изнася се концерт в двора на манастира, запознаваме се с историята му. Участват възпитаници от класовете по ки-

тара, цигулка, народни инструменти и народно пеене, а децата от школата по изобразителни изкуства рисуват. Празникът е свързан с еко възпитанието, посещават се еко пътеки. Освен преподавателите от школите с нас пътуват родители, приятели, а от страна на манастира организират съответния празник и канят свои гости.

Клуб „Музикално общество“ към НЧ „Николай Хайтов 1936“

С многогодишна история е клуб „Музикално общество“ към НЧ „Николай Хайтов 1936“. Свързан с посещения на симфонични концерти, балетни постановки, оперети и др. В часовете по солфеж и елементарна теория се провеждат разговори и обсъждания, свързани със съответния концерт – композитор, изпълнител, произведение, история на създаването и т.н.

Оркестър „Шопчета – бобчета“

Оркестър „Шопчета – бобчета“ е един от най-известните детски фолклорни оркестри за деца в България, създаден през 2007 г. при НЧ „Николай

Хайтов 1936“. Ръководител на оркестъра е Лили Ангелова – известна българска диригентка, педагог и музикант. Оркестърът е съставен от деца между 6 и 14 години, които са обучени да свирят на различни фолклорни музикални инструменти. През годините оркестърът участва в множество концерти, фестивали в България и чужбина. Оркестър „Шопчета – бобчета“ е един от най-успешните и известни фолклорни детски оркестри и е оценен като важен културен феномен за развитието на музикалната култура сред децата. Към него е открита и школа по каба гайда с преподавател Тодор Михайлов. Целта на

школата е родопската гайда и фолклор да бъдат достъпни за повече хора. Част от инициативите на школата са: уроци по каба гайда за начинаещи; гайдарски дружина – промотираща родопската гайда и музика по цял свят; музикални занимания и концерти за деца;

Тодор Михайлов вярва, че разнообразието в музиката води към израстване на обществото и че родопската каба гайда и фолклор са важна и значима част от това разнообразие на уникални културни традиции в световен мащаб. Въпреки че работи извън Родопска планина, вярва, че звукът на родопската каба гайда в Родопите е

специален и всеки гайдаджия трябва да знае това от личен опит.

Вокална група „Мики Маус“

Вокална група „Мики Маус“ води началото си от 2012 г. с ръководител певицата Вяра Панталеева. Групата е създадена с много любов и голямото желание и така вече 11 години. За тези години имат издадени 40 авторски песни, които са правени с различни добри и талантиливи композитори и текстописци, както и множество концерти и участия. Сред авторските песни на Вокална група „Мики Маус“ има вече десет коледни песни с видеоклипове, записани с различни любими гост-изпълнители и децата. През изминалата година издадоха своя първи албум – „10 години Вокална група Мики Маус“. Предстоят им записи към първата книжка, която ще бъде с песнички към нея – „Рая и Буболечките“.

Музикална работилница

Това е един проект, създаден от ръководителката на Вокална група „Мики Маус“ – Вяра Панталеева. Целта на този

проект е да дава възможност на повече деца да се развиват музикално и да се заплелят от магията на музиката. Музикалната работилница е създадена за всяко дете, което обича да пее и да се забавлява. Идеята на всички игри е децата да научават нови неща за света на музиката, докато играят и се забавляват.

Танцово изкуство

Детският танцов състав при НЧ „Николай Хайтов 1936“ се състои от деца между от 6 и 13-годишна възраст с ръководител Катя Ангелова – дългогодишен балетен педагог. Основната цел на изучаването на български народни танци е съхраняване и поддържане на

народните традиции. Да се даде основна представа на танцьорите за българския танц и обичаи от различните етнографски области. Децата да се научат да възприемат народната музика и правилно да предадат нейното съдържание с изразните средства на танца. Участниците да получат необходимите познания по ритмика, актьорско майсторство, сценичност, етнография. Запознаването с красотата, богатството и разнообразието на народния танц, музика и костюм възпитава децата в любов към самобитната национална култура, създавана в продължение на векове. Детският танцов състав участва активно в концертни изяви по различни поводи в столицата и страната, печелил е награди от национални и международни фестивали. В репертоара си има включени танци от всички етнографски области на България. Фолклорният състав развива и задълбочава връзката между съвременното изкуство и корените на българския фолклор. Изпълненията на танцьорите се отличават с изключителна артистичност и впечатляват с неповторимия си оригинален стил. Богатият набор от народни носии, разнообразната музика и динамиката на танците грабват сърцата на зрителите.

Изобразително и приложно изкуство

Работилница по изобразителни и приложни изкуства стартира в началото на учебната година. Занятията се провеждат във вдъхновяващата обстановка на обновената зала на библиотеката на

читалището. Работилницата има за цел да запознае децата с различни техники на рисуване и да провокира креативността им, за да развива таланта им в тази посока.

Езиков център „Форум“ към НЧ „Николай Хайтов 1936“

Езиков център „Форум“ е основан през 2019 г. и предлага практическо ориентирано обучение по английски и немски език в малки групи (4 до 10 обучаеми), което позволява изучаване на езика в активна, разговорна среда и развиване на реални умения за езиково общуване.

Езиков център „Форум“ прилага в работата си последните нововъведения в чуждоезиковото обучение, като се съобразява с високите критерии за качество,

заложен в чуждоезиковото обучение от Съвета на Европа. Процесът на преподаване, учебните програми, както и организацията на обучението, учебните материали, тестването и оценяването се обновяват всяка година в съответствие с търсенето на пазара на чуждоезиковото обучение и нуждите на клиентите на езиков център „Форум“. Той се явява подготвителен център за изпитите за владеене на английски език FCE, CAE, IELTS, матура по английски език и др. Центърът поддържа контакти със световнопризнати издателства в съставянето на учебни материали за подготовка по английски и немски език.

Всички преподаватели на езиков център „Форум“ имат висше филологическо образование (английски и/или немски език), както и специализации и квалификации, свързани с чуждоезиковото обучение. Използват се комуникативни методи на преподаване на езика. Целта на обучението е създаване на възможности за активно участие на всички обучаеми в реални работни ситуации по време на обучението, които и да провокират автентична употреба на езика. През месеците юни и юли предлагаме летна езикова занималня с английски и немски език.

Театрално изкуство към НЧ „Николай Хайтов 1936“

Театрална работилница „Мариан Бачев и Аркадия Фюжън Арт“ чрез фондация „Аркадия Фюжън Арт“ е създадена през есента на 2015 година. Театралният сезон 2022/2023 е седми пореден за нас.

За този период създадохме 13 спектакъла:

- „Крушата Рагаца“ – по С. Стратиев
- „Приказки колкото усмивка“ – по Дж. Родари
- „Копче за сън“ – по Валери Петров
- „Голямто имане“ – от Панчо Панчев
- „Филмирана провинция“ – по Чудомир
- „Ваше Въображение“ – по Албена Димова
- „Ние, врабчетата“ – по Й. Радичков
- „Inside Out Teen“ –
по съвременни български автори
- „Ромео и Жулиета“ – по Уилям Шекспир
- „Вий“ по Н. В. Гогол – видеореализация от поредицата Gogol vs. Google
- „Не падай духом“ – по С. Стратиев
- „BFF“ – приятели завинаги –
по съвременни български автори
- „Нос“ по Н. В. Гогол – сценична версия от поредицата Gogol vs. Google
- Направихме и видеореализации на поезията на Петя Дубарова и Пейо Пантелеев.

За тези години имахме над 20 фестивални участия в България и две в Република Северна Македония, сред които:

- ДТФ „Талантино“ – Благоевград, 2016
- ТФ „Сцена край морето“ – Поморие, 2016 и 2018
- Детско-юношески театрален фестивал „Океан от любов“ – Пазарджик, 2017 и 2018
- Фестивал на читалищното театрално изкуство – София, 2017, 2018, 2019, 2022
- Детско-юношески театрален фестивал „Арлекин“ – Перник, 2017, 2019, 2021, 2022
- МДТФ „Битолино“ – Битоля, Македония, 2017, 2018

- *Фестивал на любителските театри на името на Кръстьо Пишурка – Лом, 2017, 2018, 2019, 2020*
- *Национален фестивал на любителските театри „Театър без граници“ – Самоков, 2016, 2017, 2018*
- *Младежки национален фестивал „Театър в аванс“ – София, 2017*
- *Чудомирови празници – Казанлък, 2018*
- *IV европейски фестивал на пътуващия театър – Сливница, 2018*
- *XXII международен фестивал на любителските комедийни театри, пантомима и сатира „Велко Кънев“ – Тополовград, 2019*
- *XXVII международен детски фестивал на изкуствата „Лачени обувки“ – Берковица, 2019*
- *XXII национален фестивал на любителските театри с международно участие „Каварна 2019“*
- *XV национален театрален фестивал за деца и юноши „Малкият принц“ – Велико Търново, 2021*
- *XXV национален ученически театрален фестивал „Климент Михайлов“ – Русе, 2022*

Фондация „Аркадия Фюжън Арт“ направи и редица благотворителни събития, сред които закупуване на чисто нови обувки за ЦНСТ „Иван Вазов“ – град София, а за ЦНСТДМБУ „Любен Каравелов“ – град София подсигурихме абонамент за кабелна телевизия за срок от две години.

Фондацията издаде диск с цикъл от 12 изпълнения от професионален актьор на знакови произведения от класиче-

ската българска художествена лирика на Иван Вазов. Дискът е регистриран в Министерството на културата под №57379/17.11.2016 г. и се разпространява безплатно, за да може най-широк кръг от публики да се докосне до красотата на българската литературна класика.

От продадени билети за спектакли на нашата театрална работилница сме подпомагали финансово и младия писател Иво Христов, за когото бяха нужни средства за негово тежко заболяване, както и за преподавателя по пантомима от НАТФИЗ Александра Хонг, която лекуваше онкологично заболяване.

Академия „Драмеди“

В Академия „Драмеди“ участват деца и младежи от 6 до 22 години, разпределени в шест групи:

- „Драмеди Бейби“ (6–8 г.)
- „Драмеди Кидс“ (8–10 г.)
- „Драмеди Джуниър“ (9–13 г.)
- „Драмеди Тийнс“ (12–15 г.)
- „Драмеди Про“ (15–19 г.)
- „Драмеди Синиър“ (15–19 г.)

Домът на Академия „Драмеди“ е в читалище „Николай Хайтов“, жк „Изток“, ул. „Юрий Гагарин“ 7. Участниците получават обучение по актьорско майсторство, пеене и хореография, проведено от квалифицирани педагози.

Център в образователната програма на Академия „Драмеди“ е развитието на емоционална култура, социални умения и кариерно ориентиране. Участниците развиват презентационни умения, кон-

центрация, контрол върху вниманието, способност за изразяване с тяло и глас, спонтанност, креативност, емпатия, умения за общуване, способности за справяне със стреса и психическа гъвкавост. Със средствата на театъра чрез ролеви игри и разнообразни артистични психо-социални методи младите хора получават възможност да научат повече

за себе си, за общуването с другите, да открият и развият талантите си, да намерят мястото си в света, да мечтаят и целеполагат.

Програмата на Академия „Драмеди“ е построена така, че да придружи децата и младежите в тяхното израстване в различните периоди на живота им, всеки от които има своя специфика, трудности и предизвикателства. Много от децата в академията започват обучението си на 6–7 години и остават до 10–12-годишна възраст в „Драмеди“, където получават психологическа подкрепа в позитивна творческа среда.

Освен репетициите за бъдещия спектакъл, изграждането на актьорска техника, сценично поведение и говор, възпитаниците на „Драмеди“ се учат да пишат поезия и музика. Програмата е конструирана така, че да развива целия инструмент на участниците и да събуди

твореца във всеки един от тях. Ние сме творци на живота си и за да го живеем добре, трябва да развиваме своето въображение, спонтанност, креативност и артистизъм. Когато групата е готова и е развила базови театрални умения и способност за работа в екип, в Академия „Драмеди“ се създават авторски спектакли – заедно с активното участие на участниците в групата. Създават се или по теми, които вълнуват участниците в момента, или по книга, тема, идея, която е полезна за тяхното личностно развитие. Спектаклите стават част от репертоара на театър „Драмеди“. В програмата на театър „Драмеди“ са спектаклите „Четири-те споразумения“ по бестселъра на Дон Мигел Руис; „Кой си ти?“ – на тема идентификацията и търсенето на истината за същността на човека; „Избери радостта!“ по книгата на Елинон Портър „Полиана“ за силата на позитивния поглед върху живота и способността ни да избираме отношението си към случващото се в него; „С/Звяра в човека“ – по приказката „Красавицата и Звяра“, с темата за осветляването и приемането на тъмната

ни страна; „1+1=3“ – авторска приказка за синергията, работата в екип и сплотеността; „Пролуката“ – за пространството между стимула и реакцията, което ни помага да избегнем ненужни конфликти, и още.

Участието в Академия „Драмеди“ гарантира качествена подготовка

за НАТФИЗ и всяка театрална академия, не само в България, но и в чужбина. Академия и театър „Драмеди“ са създадени и се управляват от Цвета Балийска – актриса, режисьор, преподавател, дипломиран педагог, културен мениджър, директор на национални и международни фестивали. Цвета Балийска има множество награди за драматургия, режисура и най – добро представление за представленията на театър „Драмеди“, както и за иновативен подход в работата с актьорите и специална награда „Проф. Енчо Халачев“ за работа с деца. В „Драмеди“ работят професионални асистенти – режисьор, хореограф, композитор, музикален педагог и коведещи на всяка група. Цвета обучава лидери и е акредитиран преподавател по playback театър към Centre for Playback Theatre.

Театърът участва в десетки фестивали и има множество награди за най – добро представление, за драматургия, за режисура, музика, хореография, актьорски постижения за всеки един от спектаклите си. Представленията се играят предимно в „Нов театър“ НДК и Арт зала „Хайтов“.

Уникални! Това, което правят, е много поучително и въздействащо! Много талант и много емоция!

Владислава Ангелова

Вие знаете ли колко сте добри? Вие знаете ли какво правите с хората? Това, което трябва да прави театърът! Не само да забавлява, а да накара кратуните ни да мислят. Да мислят!

Петьо Пантелеев

Обожавам представления, които ти дават необходимото, за да израснеш като личност, а тези на театър „Драмеди“ са точно такива."

Зафир Зафиров

Фестивал на авторския театър – ФАТ

Фестивалът на авторския театър (ФАТ) е дългогодишна мечта на театър „Драмеди“ да се създаде пространство за среща и изява на авторските представления и колективи. ФАТ е организиран от сдружение „Творци“ и театър „Драмеди“. Директор на фестивала е Цвета Балийска. Фестивалът представя авторски представления в три интензивни дни. Първото издание на фестивала се провежда на 5 и 6 юни 2021 г. в „Нов театър“ НДК. В него участват театрални компании от България и Македония. Предлага богата програма от авторски спектакли, професионални и младежки театрални работилници, дискусии и

концерти.

„Драмеди Бенд“ е музикална формация, част от Академия „Драмеди“, в която участниците създават заедно и изпълняват песни от авторските представления на театър „Драмеди“. Участниците в бенда свирят на пиано, китара, укулеле, ударни, цигулка, бас. През 2021 г. „Драмеди Бенд“ издава първия си студийен албум и снима първия клип на формацията.

Куклен театър към НЧ „Николай Хайтов 1936“

Всеки месец в салона на читалището се играе поне по едно куклено представление. На сцената са играни „Момче и вятър“, „Спящата красавица“, „Приказка за трамвайчето“, „Аладин“ и много други, като разказвачът на приказки е актьорът Пламен Павлов. Има голям интерес към куклените представления и чести гости на читалището са ученици и деца от детските градини от района.

Заповядайте при нас да се заразите с вируса „Читалище“!

ДИГИТАЛНА ПЛАТФОРМА ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА РИСКОВОТО ПОВЕДЕНИЕ

Ана Абрашева – секретар на ОбКБППМН – Варна

От своето създаване през 2008 г. до момента дирекция „Превенции“, Община Варна, разработва и внедрява иновативни решения в областта на превенцията на рисковото поведение сред деца и млади хора и утвърждаването на здравословен и безопасен начин на живот.

От 2010 г. дирекцията развива мрежа от училищно базирани превантивни клубове в рамките на Програмата за превенция на рисковото поведение сред ученици VIII – XII клас. Дейностите се изпълняват от дирекция „Превенции“ в

партньорство с варненски училища.

През 2019 г. стартира хибриден модел на обучение на учениците доброволци, включващ дистанционно и присъствено обучение. Този модел беше предпочетен от екипа на дирекцията и от младите хора поради силно увеличената доброволческа маса, тематичното обогатяване на обучителната програма, както и свободата на всеки доброволец да определя своето време за самостоятелна подготовка.

Дигиталната платформа за превенция на рисковото поведение p2prevention.bg е инструмент за работа

с доброволци, обучители на връстници, разработен в рамките на Програмата за превенция на рисковото поведение сред ученици VIII–XII клас.

I. Програма за превенция на рисковото поведение сред ученици VIII–XII клас

Основната цел на програмата е да се изграждат и подкрепят устойчиви нагласи и умения за отказ от поведение, водещо до риск от възникване на социални и здравни проблеми, свързани с употреба на наркотични и други психоактивни вещества, въвличане в трафик на хора, безразборен и небезопасен секс и др. чрез предоставяне на достъпна, обективна, достатъчна и съвременна информация. Превантивният подход се основава на концепцията за информиран избор, с приоритетно използване при работата на метода „връстници обучават връстници“. Прилагането на този метод на работа става чрез **училищните превантивни клубове (УПК)**, функциониращи към дирекция „Превенции“.

Училищните превантивни клубове са постоянна извънкласна организирана форма за осъществяване на превенция на рисковото поведение сред ученици от VIII–XII клас в проблемни области като наркотици и други психоактивни вещества, рисково сексуално общуване, трафик на хора, асоциално поведение и рискове в онлайн пространството. Превантивната работа се осъществява по метода „връстници обучават връстници“. Клубовете се разкриват в училища с числен състав на средната образова-

телна степен над 500 ученици.

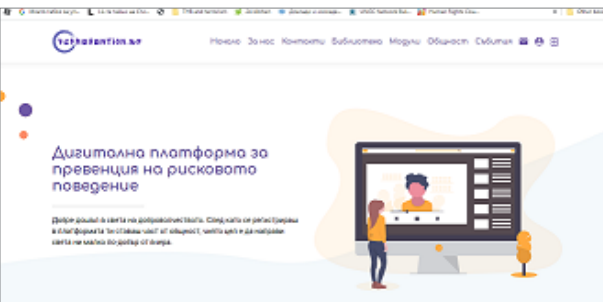
Основната задача на тези форми е да се организират активните членове на училищната общност за действия, насочени към намаляване на разпространението на рисковите поведения и промоция на здравословен начин на живот. За тази цел училищните превантивни клубове провеждат разнообразни по обхват и съдържание превантивни дейности в училищната общност.

Клубовете се разкриват след писмена заявка от директора на училището, в отговор на писмо предложение от дирекция „Превенции“ – Община Варна. Клубовете се ръководят от педагогически съветник, училищен психолог, упълномощен от директора на училището, съгласувано с дирекция „Превенции“.

Клубният ръководител в началото на всяка учебната година набира между 15 и 20 ученици от IX клас по критерии, съгласувани с екипа на дирекция „Превенции“. Те се присъединяват към другите членове на клуба от по-горните випуски. Всички членове преминават базови и надграждащи обучения по програма, разработена от дирекция „Превенции“. Училищното ръководство осигурява подходящо помещение в училището, в което ще се осъществяват обученията на членовете на клуба и част от осъществяването от тях дейности.

II. Дигитална платформа за превенция на рисковото поведение p2prevention.bg

Съдържанието на дигиталната платформа е разпределено в следните раздели:

Начало

В този раздел са представени акценти от дейността на доброволческата общност: превантивните направления, партньорите по програмата и виртуални викторини, достъпни за всеки посетител. На началната страница се намира и информация за поддържаните от дирекцията страници във Facebook, Instagram, Youtube и TikTok.

За нас

Експертите, ангажирани в обучението на доброволците, са представени в раздел „За нас“. Екипът се състои от доказани професионалисти и доброволци, които подкрепят развитието на обучаващите се и подпомагат изграждането и разрастването на доброволческата общност.

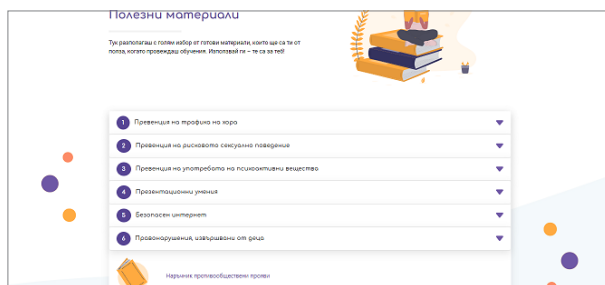
Контакти

Местоположението и телефоните за контакт на централите към дирекция „Превенции“ са достъпни за всеки посетител на платформата, дори и той да не е регистриран. Това дава възможност на ученици, родители и учители да се свържат с експерти от дирекцията, в

случай че се нуждаят от повече информация за програмата.

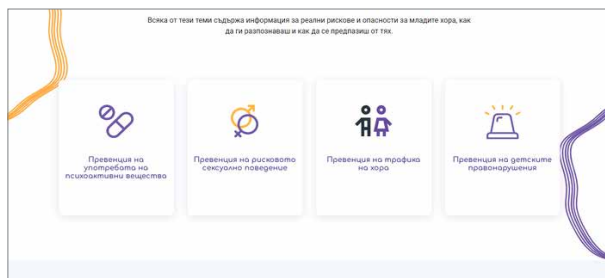
Библиотека

В раздел „Библиотека“ доброволците могат да намерят допълнителна информация за всяко превантивно направление. Наръчниците, поместени там, съдържат методически разработки за информационни сесии чрез връстников подход. Изработени са и мултимедийни презентации, които могат да бъдат проектирани по време на сесия в случаите, когато класните стаи разполагат с необходимото оборудване.

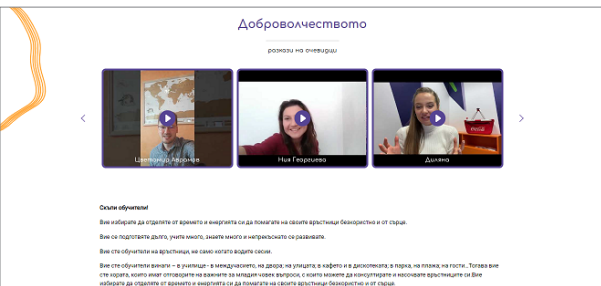
Модули

Раздел „Модули“ е мястото, на което доброволците се подготвят теоретично по всички превантивни направления. След подготовката си полагат тест и избират в кое от тях да се развиват и да работят.

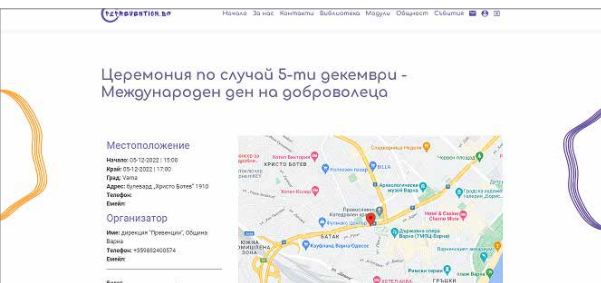
Общност

В раздел „Общност“ всеки посетител има достъп до обръщения на доброволци, завършили училище. В тях те разказват за уменията, придобити по време на обученията, мотивацията и успехите си.

Събития

Раздел „Събития“ е достъпен само за регистрирани потребители. В него всеки потребител заявява своето участие в желано предстоящо събитие. Календарът дава информация за дата, час и място на провеждане, лектор и тема.

Платформата се администрира изцяло от екипа на дирекция „Превенция“, Община Варна.

1. Доброволците и p2prevention.bg

Доброволците получават пълен и

безплатен достъп до всички раздели и информационни материали в платформата след одобрена регистрация от администратор.

Дигиталната платформа предоставя възможност за базови теоретични обучения на доброволци в направленията „Превенция на употребата на психоактивни вещества“, „Превенция на рисковото сексуално поведение“, „Превенция на трафика на хора“, „Превенция на детските правонарушения“ и „Превенция на рисковете в интернет“. При приключване на базовия курс на обучение всеки доброволец преминава тест по всяка от темите. Успешно преминалите доброволци продължават обучението си с присъствени тренинги за изграждане на умения за работа чрез връстников подход.

Акценти в направленията

Направление „Превенция на употребата на психоактивни вещества“

- Кратка информация за психоактивни вещества (ПАВ)
- Етапи при употреба на ПАВ
- Какво влияе върху ефектите при употребата на ПАВ?
- Защо младите хора започват да употребяват ПАВ?
- Кои млади хора са по-уязвими към злоупотреба или зависимост?
- Защо е рисковано млад човек да употребява?
- Някои факти за младите хора
- Какви са признаците при редовна консумация на психоактивни вещества?

• *ПАВ и българските закони*

Направление „Превенция на рисковото сексуално поведение“

- *Вирусни и бактериални сексуално преносими инфекции*
- *Контрацепция*
- *Нежелана бременност*
- *Последици от свързано рисково поведение*

Направление „Превенция на трафика на хора“

- *Нормативна уредба и законови дефиниции*
- *Механизми на въвлечане и контрол*
- *Механизми на експлоатация*
- *Рискови групи*
- *Начини за предпазване*

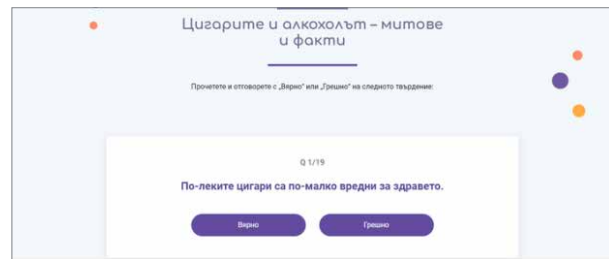
Направление „Превенция на правонарушенията, извършвани от деца“

- *Права на детето*
- *Насилие*
- *Тормоз и кибертормоз*
- *Противообществена проява и престъпление*
- *Комисии за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.*

В разделите на платформата е разработена секция „Библиотека“, в която доброволците могат да намерят презентации, наръчници и други информационни материали, които да им бъдат в помощ при провеждане на информационни сесии и училищни кампании.

Дигиталният модел на обучение е подкрепен и от виртуални викторини,

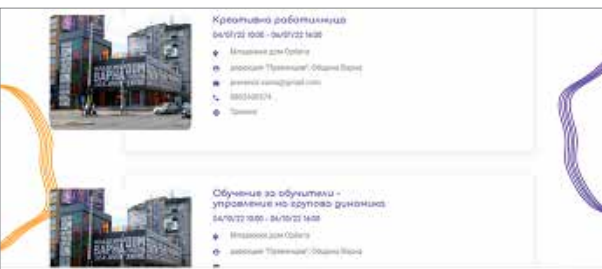
съдържащи допълнителни факти по всяко направление. Заснети са обучителни видеа, които спомагат за по-лесно усвояване на информацията. Викторините и видеата могат да се ползват както при обучението на доброволците, така и при провеждане на информационна сесия сред връстници в училище.

Всеки регистриран доброволец разполага със собствен профил, който му дава възможност да споделя информация с други доброволци от своя училищен превантивен клуб, както и да контактува с ръководителя си. Доброволците изграждат профилите си, като „печелят“ значки за всяка инициатива, в която са участвали.

Присъствените обучения и тренинги се отбелязват в дигитален календар. Всеки доброволец, желаещ да вземе участие в тях, се регистрира за участие и получава QR код. При влизане на събитието кодът се сканира от организаторите и участието се регистрира в постиженията на профила на доброволеца.

2. Ръководителите на училищни клубове и p2prevention.bg

Ръководителите на училищни клубове също разполагат със собствени профили. Чрез тях те имат достъп до всички раздели на платформата. В профила си всеки ръководител разполага с информация за доброволците от училището, което представлява, а именно: име, телефон, направление на работа, взет тест, спечелени значки.

Профилите им дават възможност чрез електронни формуляри да отчитат пред екипа на дирекция „Превенции“

активността на доброволците в информационни сесии и училищни превантивни кампании.

3. Екип на програмата и p2prevention.bg

Експертите от дирекция „Превенции“ координират цялостната работа на доброволците и ръководителите чрез платформата.

Администраторският панел дава информация за активността на доброволците и училищните превантивни клубове. Чрез профила на всеки регистриран потребител екипът на дирекцията получава информация за преминати тестове и обучения, участие в превантивни кампании, активност в платформата. Платформата събира информация и за броя доброволци през годините и тяхната месечна активност.

Чрез панела администраторите създават ново съдържание за всички раздели на платформата.

Администраторът има възможност да изпраща съобщения до профилите на всички или отделни доброволци и ръководители.

III. Бъдещо развитие

Броят на доброволците към училищните превантивни клубове на дирекция „Превенции“ се разраства с всяка година. Екипът надгради програмата, като създаде и студентски превантивни клубове във варненските университети, което допълнително увеличи съществуващата доброволческа маса. За обучението на всички тях е необхо-

дим изключително голям експертен и финансов ресурс. За да се осигури обучението на максимален брой доброволци, в рамките на платформата ще бъде разработена виртуална класна стая. Тя ще дава възможност на доброволците, които не могат да присъстват, да вземат участие виртуално чрез мобилно устройство или техника за виртуална реалност. През мобилното устройство ще се осигурява 360 градуса заснемане на събитието, а през виртуалната реалност участникът ще съпреживее всичко, случващо се в залата.

В последните години дигитализирането на обучителните процеси в България и света взе своя връх. Бяха отчетени множество както негативни, така и позитивни страни на този вид обучение. Дигиталната платформа за превенция на рисковото поведение обаче е естествено продължение на инструментите за работа с доброволци на дирекция „Превенции“, община Варна. Чрез нея възможностите за привличане, обучение и ангажиране на младите хора за превантивна дейност се увеличават. По този начин се увеличава и шансът за изграждане на здравословна и безопасна среда за бъдещото поколение.

Дигиталната обучителна платформа за подготовка на млади хора – обучители на връстници по превенция на рисковото поведение сред децата, разработена от дирекция „Превенции“, Община Варна, спечели първо място в категория „Социална отговорност“ на Конкурса за добри практики за 2022

г. на Института по публична администрация. Официалната церемония по връчване на наградите се проведе на 20 януари 2023 г. в град София. Статуетката прие заместник-кметът на община Варна г-н Коста Базитов.

20 ГОДИНИ „ВАКАНЦИЯ, ЗДРАВЕЙ! ДА ИГРАЕМ БЕЗОПАСНО!“

Ана Абрашева – секретар на ОбКБППМН – Варна

Повече от двадесет години Общинската комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните в град Варна организира състезание викторина „Ваканция, здравей! Да играем безопасно!“.

Състезанието бележи началото на лятната ваканция на децата и е в заключителния етап на Националната програма „Работа на полицията в училище“, стартирала на територията на ОД на МВР – Варна през 2001 година. Събитието е единствено по рода си в страната. В рамките на два часа над 250 ученици от пети клас от Община Варна мерят сили, забавляват се и печелят награди.

Инициативата представя акцентите в дейността на специалистите от системата за превенция на асоциалното поведение на децата в Община Варна. Чрез състезателните игри се обобщават постигнатите резултати в работата с учениците, създава се много настроение на участниците с разнообразните състезания, награди и изненади, напомня им се да са разумни по време на така желаното от тях лято.

С участието си в игрите децата демонстрират познанията си, че могат да играят безопасно през лятото, да реагират в опасни ситуации и знаят правилата за движе-

ние по пътищата. В състезанието им помагат инспекторите от детската педагогическа стая, полицейски инспектори и полицаи от сектор „Пътна полиция“. Водена от идеята, че децата трябва да растат здрави, щастливи и подготвени за справяне с опасните ситуации, които ги заобикалят ежедневно, Общинската комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните при община Варна осигурява чудесни награди, които да направят летните дни по-пъстри и по-забавни.

На юбилейното събитие бе поканена и г-жа Петя Петрова – секретар на Централната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, която поздрави организаторите на мероприятиято и участниците във викторината.

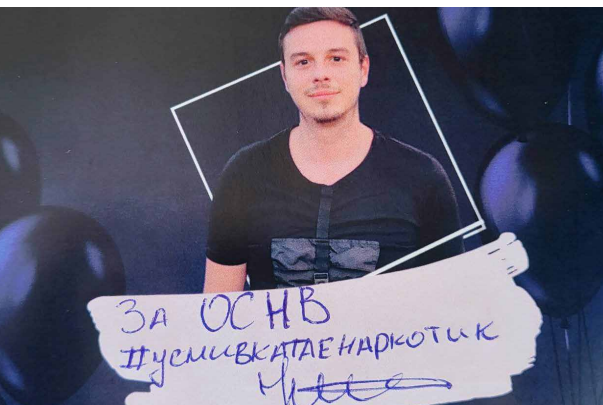
ДА ПРОГОВОРИМ С ЕЗИКА НА НАШИТЕ ДЕЦА, ИЛИ КАК ГО ПРАВИМ В БУРГАС

Десислава Василева – секретар на МКБППМН Бургас

Фен срещи с топ инфлуенсъри, блогъри, влогъри, хитови изпълнители, модули за спорт и превенция, зони за снимки и детски работилници са част от еуфорията на третото издание на най-обичания младежки фестивал в страната – Teen Boom Fest.

За по-голяма част от нас, възрастните, „инстаграм“, „блогър“, „влогър“, „инфлуенсър“, „последователи“, проследяване на „лайкове“, „тик-токъри“ са нови, далечни и мъгляви понятия, но с тях са свързани ежедневието и животът на днешните деца дотолкова, че изпадат в депресивни състояния, когато им се отнеме възможността да сърфират в интернет. Нашето неразбиране

за тази тяхна необходимост, говоренето на различни езици отваря една бездна на недоразумения между поколенията. Опитваме се да им кажем нещо, но няма чуваемост, децата споделят нещо с нас, но се сблъскват с неразбиране. Времената се менят и ценностите също. И така конструктивният диалог е нарушен, а опитите ни да възпитаваме удрят на камък. Ние като възрастни сме тези, които трябва да възпитаваме, да напътстваме и да обучаваме нашите деца в добродетели. Но как да го постигнем, ако не умеем да влезем в техния свят и да погледнем през техните очи? А децата днес са изумително интелигентни, сензитивни, чувствителни, но съпреживяват всичко по различен начин, в своя си свят, непонятен за нас.

В Община Бургас с много любов и внимание се опитахме да проговорим езика на тийнейджърите и да намерим верните хора, които да бъдат проводник между поколенията. И смело можем да твърдим, че бургаският младежки фестивал акумулира аудитория от деца и родители от цялата страна, защото

предложи великолепен микс от забавна програма с внимание и промотиране на водещи теми сред младежите по атрактивен и достъпен за тях начин. Подготовката беше дълга, но резултатът си струваше.

Страницата на фестивала беше следена от между 150 000 и 240 000 души ежедневно, седмици преди да стартира, от които около 70 000 души бяха от бургаския регион. Реално фестивалът беше посетен на живо от над 6000 души, но посланията му достигнаха до всички последователи в социалните мрежи, където имаше предизвикателства към децата и младите хора и те активно се включваха в тях. В пространството на фестивала бяха обособени спортна зона с активности, детски ателиета и много изненади. Многобройният екип подготви всичко с много внимание и обич към децата, а във финансирането се включиха различни структури на общината. Събития от такъв мащаб се осъществяват с много работа, добра организация, обсъждане на всеки детайл, добра комуникация между отделните участни-

ци, отдаденост, любов, финансиране, но всичко това си заслужаваше усилията.

Водещ беше Артём Анатолиевич – ARTi, повече от 40 актуални инфлуенсъри, сред тях Александра Гърдева и EVA („Ергенът“), Лили Аначкова, Мегсън, Ивайло Захариев, тик-токърът Живко Спасов – Кибритя, влогърът Андрей Кумбаров – Кумбата, Алпер Чочев, Димитър Пурнаров, Linsho, Presinka & Black Gogo, Sandeff & Stella, Chole & Ronsy, Maria Kharopoulou, Keiti Dallas & Коце Дянков, Светлозара, Йоан-Петър, Денислав Димчев и Ива Мандичева, Арти и Криси Дончева, Ясмин Кирилова, Alexcheto, BALLAN, Torino & Pashata & D-zasta.

За доброто настроение допринесоха и обичаните български изпълнители Дара, Атанас Колев, вокално трио Deja Vu, Торино и Пашата, диджей Панчо, Тита, EVA, Deni, Дара Екимова, RDMK, FYRE DJ THEO, V:RGO x Emil TRF x

Moneystaxs.

Третото издание на най-успешния младежки форум в страната се ангажира с мащабна кампания срещу модерния наркотик „райски газ“, който е все по-популярен сред младите в България. Инициативата се обедини под мотото #БалонитеСаЗаУкраса и #РайскоЕДаСиМлад, а идеята подкрепиха обичаните актьори Маргарита Стойкова („Татковци“), Крис Ненков („София ден и нощ“) и Ивайло Захариев („Под прикритие“, „Пътят на честта“). Ивайло Захариев прие предизвикателството като лична кауза и сам направи видео с послание към децата, което качи в канала си в YouTube и предостави на нас, за да го промотираме във всички платформи на събитието в социалните мрежи.

Местната комисия за БППМН – Бургас заедно с Общинския съвет по наркотични вещества – Бургас споделихме една шатра, където раздадохме

6000 гривни, значки и брошури с мото-то на каузата #БалонитеСаЗаУкраса и тематични информационни материали. Според данните от онлайн платформите най-заинтригувани от събитието бяха младежите от 13 до 18 години, както и възрастните до 41 години (техните родители) в градовете София, Бургас, Пловдив и Варна. Разговаряхме с децата и с родителите, които бяха любопитни и задаваха много въпроси. Имаше огромна стена с балони, на която бяха изписани посланията, и там в двата фестивални дни неуморно стояха Ивайло Захариев, Крис Ненков и Маргарита Стойкова, които се снимаха с децата и разговаряха по темата с тях. Направихме рамки за снимки с послания, с

които се правеха приятелски и семейни снимки, и хиляди хора ги споделиха в социалните мрежи и на личните си профили. Така фестивалът достигна до всички краища на страната. Поканихме и всички местни комисии от областта да се включат, както могат и намерят за добре. Отзоваха се МКБППМН – Созопол, които изпратиха два автобуса с деца и обществени възпитатели да посетят фестивала. Част от децата бяха от отдалечени села, някои от които не бяха идвали в големия град. Не можеше да се опише щастието, което излъчваха очите им. МКБППМН – Камено имаха собствена шатра, на която раздаваха информационни материали с много усмивки и популяризираха туристически обекти от община Камено.

В зоната на фестивала бяха позиционирани още шатри на „Съдърланд България“, Ерам Bulgaria, Decathlon, Mall Galleria Бургас, ядки „Детелина“, „Булсатком“, Професионалната гимназия по компютърно програмиране и иновации – Бургас. Всички бяха подготвени да промотират идеята на фестивала по интересен и атрактивен начин.

През двата фестивални дни имаше видеозаснемане, от което се реализираха два рекламни клипа на разположение на МКБППМН – Бургас и споделени в социалните мрежи.

Официален медиен партньор на Teen Boom Fest'22 беше The Voice Bulgaria, които излъчваха директно събитието.

РАЗМИСЛИ ЗА БЪДЕЩЕТО НА БЪЛГАРИЯ

Георги Петров

ЦВЕТЕТО

Прибрах се от работа. Слязох от трамвая на последната спирка. Реших да прекося за по–пряко през градинката. Придвижвах се бавно, мислейки за връченото ми и надлежно прибрано в чантата предизвестие за освобождаване от работа. Пристъпвах по едва очертаващата се пътека сред опаднали клонки, стари листа, пластмасови чашки и бъркалки (от близката кафетерия) и други трудно отличими отпадъци. Стопилият се сняг отново оголи земята и за пореден път ни даде тема за размисъл: „Ако у дома държим на чистотата, защо навън сме други?“.

Внезапно усетих, че нещо се беше променило. Не беше звук, не беше мирис. Нещо бе привлякло погледа ми. Спрях се и приклегнах. Вгледах се в една туфа позастаряла и олисяла трева, запазила се до пъна на криминално отрязано дръвче. Между три стръкчета трева, една хартийка и вносен генералски фас се подаваха две сочни зелени стъбълца с по две саблевидни листенца, а на върха на стеблата полуотворени наперено стърчаха две бели шапчици. Ха! – рекох си. Цвете! Погледнах го по–отблизо – едно такова никакво. По едното цветче бе полепнало малко парченце от старо листо, очевидно при напъна му да излезе и да се извиси над околния свят. Пипнах го леко с пръст, за да сваля загрозяващата го тежест. Цветчето потрепна, освободи се от нежелания товар и отново се опери. Очевидно не му пукаше от нищо. Като онова детенце, чийто звънлив смях се чуваше наблизко и което въпреки зака-

ните на майка си се беше проснало и се въргаляше върху една останала нестопена купчинка позацапан сняг. И то, и цветето не обръщаха внимание на боклуците, а вършеха, каквото трябваше. Тогава си казах: „Докато има такива деца и такива цветя, няма да отпишем България“. И ми стана леко!

МАРТЕНИЧКАТА

Навръх Баба Марта изпращах близка на автогарата. Връщайки се у дома, вниманието ми бе привлечено от заглавие в спортната страница на някакъв вестник или в страницата на някакъв спортен вестник, който автопътник на средна възраст прилежно четеше. Еди–кой си треньор на футболен отбор (номиниран преди време и за национален селекционер) бил наказан за четири срещи заради непристойно поведение. Доколкото съм осведомен за положението с етиката във футбола, на него това май не му се случваше за първи път. Помислих си дали това тежко наказание няма да има последици от рода на блъхощипване на куче, но не задълбах в сравненията. По–скоро благодарих на онези неизвестни нам сили, които не са реализирали това в скобите, защото все пак българският национален футбол е имал през годините известни успехи и международен авторитет и представяте ли си ситуацията четирикопитно да възпитава, управлява и представя двукраки?! Ъпсурт! (Не им е лоша музиката, трае се.)

В този низ от протекли разностранни мисли за малко да убегне от полезрението ми току–що качващо се заедно с баба си в автобуса петгодишно цигане. Погледът ми бе привлечен от скоростта, с която то се настани до прозореца на свободната двойна седалка и както всички деца, веднага залепи носле на стъклото. Баба му тежко приседна до него. Скара му се и го отлепи от прозореца. Цигането започна да маже леко запотилото се стъкло с ръка, цапайки го. Стъклото на свой ред дооцапа ръката му. Бабата отново се скара и го дръпна към седалката. Детето постоя мирно две секунди, след което се хвана с две ръце за напречната тръба на предната седалка и започна да се клати напред–назад, като при навеждането си напред докосваше с щръкналата си косица тила на седящия отпред мъж. Как не си удряше нослето в тръбата, е загадка.

Бабата се притесни. Преди за пореден път да предприеме възпиращи цигането действия, мъжът отпред се обърна и подаде на детето мартеничка. За секунда малкият се вцепени, погледна баба си и без да дочака одобрение или отказ, грабна мартеничката и се отпусна назад. Бабата изпъшка. Обърна се към детето и му за нарежда: „Кажми мерси на господина бе, Гошко!“ . Гошко обаче остана безмълвен, разглеждайки мартеничката си. Очевидно в семейното възпитание все още не бяха стигнали до този урок. Господинът махна с ръка и отново се зачете във вестника.

Изваках четящият да слезе, слязох и аз, честитих му празника, извиних му се и

го попитах: „Господине, какво Ви мотивира да дадете мартеничката на това цигане? Не Ви питам просто така, а защото съм педагог и тези въпроси ме интересуват и вълнуват!“. Той ме погледна, усмихна се, и ми каза: „Ами празник е! Пък и то е дете!“. Отново се усмихна и отмина. Влагата в очите ми се увеличи. Премигнах няколко пъти, за да я разкарам, и си казах: „Докато има такива мъже, такива баби и, разбира се, такива деца, България ще я бъде!“. И ми стана леко!

ТОРБИЧКИ ПОД ОЧИТЕ

Имахме катедрен съвет. Отдавна не бях се появявал, понеже като хоноруван преподавател присъствието ми не беше задължително освен в случаите, когато се обсъждаха общокатедрени проблеми или такива, свързани с моите дисциплини, но истината е, че си имах неприятности на основното работно място. Поглеждах към колегите и колежките и когато погледите ни се срещаха, взаимно си разменяхме усмивки, придружени от окуражителни кимвания. Идилична атмосфера за един научен колектив. Апропо, още в самото начало на контактите ми преди няколко години, като достатъчно атрофиран представител на научната мисъл на една силова институция направих няколкократно опити да уловя зад тези усмивки полувидимите лъчи на неискреността, но те се оказаха безуспешни. Може би затова моето пребиваване тук ми възвръщаше душевното равновесие и издигаше нивото на емоционален комфорт.

Докато изпадах във все по-дълбоко съзерцателно състояние, следейки деловата работа, на вратата леко се почука и влезе една от младите научни сътруднички. С извинителна усмивка тя тихо си седна на мястото. Обикновено закъснелите, както и екстравагантно облечените, или изцапалите се с нещо, или говорещите безпардонно на висок глас, или жените с проблеми в целостта на чорапогащника по правило привличат погледите на околните. Моят поглед бе привлечен от нещо друго. Младата, слаба и стройна брюнетка имаше неимоверно големи и доста потъмнели торбички под очите, а самите ѝ очи бяха неестествено изпъкнали. Всеки мъж с нормална еротична мисъл, а защо не и жените конкурентки биха си казали, като във вица, че на тази жена сънят ѝ е малко, понеже е обект на засилено обгрижване. Защо пък не?! Някои може би биха свързали този външен вид с вида на онези мъже с предсрочно набръчкано лице и торбички под очите, чиито зачервени зрителни органи подсказват, че са работили до късно през нощта с електрожен, а на сутринта трудно си отварят очите поради облака от мухи виненки, кръжащи около тях в желанието си да се потопят в невероятния аромат на стомашно-чревните им изпарения. Трети може би ще свържат това с външния вид на онези представителки на нежния пол, които отказват само на онези, които не са си поискали, поради което нормалното им състояние е работно или очаквателно, като сънят тук въобще не се

вписва като даденост.

Докато из главата ми се въртяха тези не особено представителни мисли, до слуха ми достигна твърдението на ръководителя на катедрата, че въпросната колежка е номинирана за един от двамата най-добре представящи се за годината млади научни работници и че предстои да бъде наградена от Съюза на учените в България. Отпечатани са две нейни книги и в момента работи над трета.

Бонджорно, казах си аз на нечист български език. Ето какво било. Докато има такива млади хора, ще има наука! А когато има наука, ще има и сполука за нашата Българийка! Де-гиди млади научни люде! Давайте пример, че някои май се позастояхме, позатлъстяхме, поразмързеловихме... Ёли ще се активизираме, ёли ще се пенсионираме! По-важното е и вас да ви има!

ТРИКОЛЪОРЧЕТО

15 септември е – първият учебен ден. Вървя по булеварда и се вглеждам в автомобилите. Мислено оформих процентната зависимост от факта, че на един автомобил със запалени фарове се падат пет несветещи. Не гледат ли водачите на петте телевизия, не слушат ли радио, нямат ли (никога ли не са имали?) у дома ученици? Пестеливци или непукисти са? Задавах си риторични въпроси. А точно преди кръстовището пред мен бе математическата гимназия.

Приближавайки се до школото, веднага констатирах две отличаващи се неща. Първото бе, че в двора бе пълно с ученици, които очевидно очакваха края на церемонията по откриването на учебната година. Второто бе, че близо до ъгъла на оградата, леко прикрит зад едно дърво, стърчеше гражданин със среден ръст над средна възраст, който ту надничаше в двора, ту поглеждаше към тротоара.

Първата ми мисъл бе, че това е някой любопитен родител, но веднага я отхвърлих, тъй като защо би надничал, а не би влязъл в двора – там имаше и други родители (желязна логика – благодаря!). Втората ми мисъл бе, че това е воайор, но тутакси и тя бе отхвърлена – в двора не се провеждаше час по физическо възпитание. Тогава си спомних, че предния ден по радиото виден столичен полицейски началник уверяваше обществеността, че са взети мерки освен униформените и цивилни полицаи да бдят около училищата за недопускане на терористичен инцидент от рода на този в Русия. И познах!

Приближавайки се, разпознах свой бивш (аз съм бивш, а той е действащ все още) колега от Дирекцията на полицията. Леко се приближих до него с отработени тихи стъпки. Тихо, но изразително прошепнах:

– Какво правим, бдим ли?

Колегата рязко се обърна към мен и след като ме позна, се усмихна и също така тихо и сдържано ми отвърна:

– Нали знаеш, няма как!

Нищо повече не си казахме, стиснахме си здраво ръцете, кимнахме си за довиждане и се разделихме. Сигурен бях, че в този момент и двамата се изпълнихме с добри чувства. Колегата, че някой разбиращ е констатира съвестното изпълнение на неговите задължения, а аз – спомняйки си за многократното изпълнение на подобни роли в близкото минало.

Бавно заизкачвах наклонения тротоар по посока към паметника на Васил Левски. Докато се чудех каква тема да започна да бистря наум, дочух приближаващ се момчешки говор зад себе си. Намалих темпото и леко минах встрани. Обръщайки глава наляво, видях три момчета – ученици в 5–и или 6–и клас. Бързаха и оживено разговаряха за техни си работи. Две от тях бяха облечени с фланелки – едната с някакви шарки, а другата с неясен надпис на латиница. Третото – най–едротото, с късо подстригана и щръкнала коса, бе с фланелка, оцветена отпред и отзад с цветовете на националния трибагренник, като на два реда изпъкваше красив надпис „България над всичко!“.

Тутакси ме заля гореща патриотична вълна. Потискайки вълнението и напираската влага в очите, с плътен и категоричен глас изрекох:

– Браво бе, юнак! Фланелката ти е супер!

Момчетата забавиха крачка. Това, към което се обърнах, ми отговори съвсем просто „Благодаря!“ и сякаш нищо специално не се е случило, продължи нататък. За миг забелязах лек проблясък в очите на другите момчета, който можеше да се дължи на отражението на слънцето, но на мен ми се поиска това да е от предизвикана благородна завист. Прииска ми се и тези момчета да бяха облечени с такива фланелки в първия учебен ден.

Те отминаха, а аз отново поех бавно напред. Тогава си казах, че докато има служители като моя колега, докато има момчета като това трикольорче – България ще я има! И без да искам, засилих крачката.

ТРЪПКАТА

Момчетата се побутваха, подритваха, понаместваха в нестройните редици. Момчетата тихо си шушукаха все още маловажни за момчетата, но особено интересни за тях самите неща – неща за 12–13 годишни девойчета. От време на време поглеждаха към строените като по конец войници, които като че ли се състезаваха кой ще издържи по–дълго време, без да мръдне. Ами че толкова народ ги гледаше. Всички очакваха президента и останалите официални лица. Денят бе празничен. Предстоеше да се чества една от най–тачените дати от националната ни история.

Ритмичните отсечени удари на кубинки върху паважа насочиха вниманието на публиката към знаменосците. Изпълнявайки перфектно ритуала по подхождането

към пилона, те се спряха и едно от момчетата ѝ закачи знамето за въжето и плавно започна да го издига нагоре. В осанката, в изражението на лицето и в движенията му се усещаше сила, нежност и непоколебимост. Всичкото това облечено в дрехата на отговорността.

Във вечерните новини даваха репортаж от събитието. Екипът на предаването включи материал, заснет по време на репетицията. В интервюто с войника знаменосец имаше и въпрос с какви чувства ще издигне утре знамето на пилона пред толкова присъстващи и пред милионите зрители. Момчето каза няколко думи и с типичен за тийнейджърите непукизъм и жаргон сподели, че „ще има голяма тръпка!“ „Значи – веднага направих научно умозаключение – все пак му пука. Вдигането на националния флаг все още оказва влияние върху емоционалния статус на този млад човек.“

Спомних си един случай, при който една разновъзрастова компания се бяхме събрали с цел обмен на мезета и ферментирал гроздов сок в ситуация на предстоящо гледане на футболна среща на националния ни отбор. Както се бяхме увлекли в дискутиране на качествата на сока, откъм телевизора се разнесе химнът. Поутихнахме и осъзнахме, че мачът ще започне. Изведнъж синът на един от присъстващите щръкна прав. Огледахме го критично и преди да се почукаме с пръст по едното слепоочие, започнахме да осъзнаваме, че момчето бе станало право заради химна. Бавно, може би малко гузно, започнахме да се надигаме и ние. Голям конфуз...

Нашите по-късно паднаха, но сега, в началото, ние си спомнихме онази футболна 94-а година, онези награждавания на прекрасните ни момичета и момчета – възпитаници на безгрешната Нешка и железния Абаджиев, онази песен на Емил „Моя страна, моя България“ и ни побиха тръпки. И тогава си казах: „Има ли я тръпката, има ли ги момчетата и момичетата, които не са претръпнали, има ли ги войниците, успешно решили теста за тръпкогенност, има ли ни и нас, които все още ни лови тръпката, ще я има и България!“ И настръгнах...

МОМЧЕТО С ОБИЦИТЕ

Пътувах с трамвай №1. Беше 21,30 часа. Нямаше много пътници и всеки возещ се седеше. През две седалки бе средната врата, а още през две от нея седеше момче на около седемнадесет години. Загледах го, тъй като седейки с гръб към мен, ми направиха впечатление скъпото кожено яке и двете овесени на ушите обици среден размер. В устата ми напъна да излезе позната за случая квалификация, но с известно усилие я преглътнах. Какво пък толкова, виждали сме и с по-големи обици.

Отместих поглед и започнах да разглеждам рутинно през прозореца пъстротата на витрините по „Витошка“. Ако беше през деня, всеки би си помислил, че си крия погледа, за да не забележа стоящата до мен жена или възрастен мъж и да не се нало-

жи да стана и да отстъпя мястото. Те не могат да знаят, че аз сядам само през нощните часове, когато са свободни поне една трета от седалките, и че нямам проблеми със ставането и отстъпването. Иначе през деня съм забелязал, че почти всички от седящите возещи се са от категорията на дълбоко замислилите се съзрцатели. И недай си боже случайно да преместят поглед от прозореца към вътрешността на мепесето и да констатираат, че до тях се е прилепила стогодишна бабка (с неизвестна политическа оцветеност) или правещ се на болен старец. Такава вътрешна борба се разгаря, типична хамлетовиада. „Дали да стана, или да не стана?“ „Ако стана, да не решат, че ги обиждам на възраст?“ „Ама този пред мен е по–млад, а се послушва!“ „Я по–добре да се разсея – и без това бабката (дядката) си кротува“.

Забелязал съм, че по–младите жени не се притискат до седящите. Дори и да са се хванали за облегалката на седалката, държат се на почетно разстояние. Току–виж някой рече да прояви кавалерство и да отстъпи мястото си и всеки да си помисли, че ги свалят. Пък и трябва да благодарят. А като благодарят, всеки ще си помисли, че свалката е готова. Абе в кой свят живеем, че да си играем на кавалерство и взаимопомощ. Че те и по–ниско разположените в новите трамваи специално определени места за инвалиди и инвалидни колички постоянно са заети от неинвалиди. Всички го знаят, но си траят.

Продължавайки да разресвам подобни мисли, усетих известна суматоха около вратата. Трамваят беше спрял и на вертикалната тръбна опора се виждаше една прихванала я ръка. Но никой не се качваше. Докато превключвах анализаторите си, трамваят понечи да тръгне, някой се развика и момчето с обещите се извъртя на стола. Стана пъргаво, направи две крачки и подаде ръка през вратата. Бавно, с усилие, през нея премина възрастен мъж с бастун. Ръката енергично повдигна бастуна и направи крачка към празната седалка, но краката не отлепяха. Момчето прихвана под мишницата стареца и леко го придвижи, като го придържаше, докато той седна. След това се върна на мястото си. Всичко отново замря. Чуваше се само притракването на колелата върху междурелсието. Взех да гадая къде е бил този старец, та толкова късно се прибира, при това сам. Дали е посетил свой връстник, дали е отишъл да види внуците си, а те даже не го изпратиха до трамвая, дали просто така си се разхожда вечер, тъй като има по–малко пътници и все някой ще се смили да му помогне? Помислих си, че някъде ще трябва и да слезе, и мислено се приготвих да му помогна.

След две спирки старецът бодро стана. Ръката с бастуна отново направи крачка напред, но краката отново не отлепаха. Докато изпълня командата „Стани и помогни!“, момчето с обещите отново бе прихванало под мишница стареца и леко го придвижваше към вратата. И отново трамваят понечи да тръгне. Тогава множество гласове ревнаха на ватмана да изчака. Полази ме патриотична тръпка. Значи и други са мислели за стареца и може би и други са искали да му помогнат. Но момчето

с обиците ни изпревари.

Преди последната спирка станах и тръгнах към първата врата. Пътъом спрях до момчето с обещите, тупнах го по рамото и казах: „Браво, младеж!“. То ме погледна, усмихна се и отново загледа през прозореца. Очевидно постъпката му не го бе впечатлила. Значи така е възпитано, помислих си аз. Тогава си казах: „Докато има такива момчета и – защо не – и такива пътници, няма да закрием България! България ще я бъде!“. И ми стана леко.

